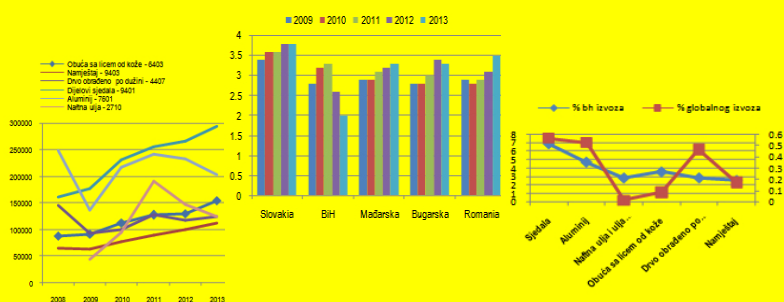

Bosna i Hercegovina Izvještaj o razvoju

Godišnji izvještaj 2014.

Sarajevo, juli/srpanj 2015.

BOSNA I HERCEGOVINA
VIJEĆE MINISTARA
DIREKCIJA ZA EKONOMSKO PLANIRANJE

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
САВЈЕТ МИНИСТАРА
ДИРЕКЦИЈА ЗА ЕКОНОМСКО ПЛАНИРАЊЕ

BOSNIA AND HERZEGOVINA
COUNCIL OF MINISTERS
DIRECTORATE FOR ECONOMIC PLANNING

Bosna i Hercegovina

Izvještaj o razvoju

Godišnji izvještaj 2014.

Sarajevo, juli/srpanj 2015. godine

Sadržaj

Grafikoni	4
Tabele	5
Uvod	2
Izvršni sažetak.....	3
1. Makroekonomski okvir	7
2. Makroekonomska stabilnost	8
Analiza trendova	9
2.1. Vanjski sektor.....	9
2.2. Javne finansije.....	13
2.3. Razvoj financijskih tržišta.....	15
3. Konkurentnost	17
3.1 Klaster	17
3.2 Kompetentnost ljudskih resursa	20
3.3 Naučno tehnološka i poslovna infrastruktura	22
3.4 Jedinstveni ekonomski prostor	24
4. Zapošljavanje	26
4.1. Funkcionisanje tržišta rada i aktivne mjere zapošljavanja	28
4.2. Pasivne mjere zapošljavanja.....	29
4.3. Poboljšanje vještina na tržištu rada, strukovnog obrazovanja i treninga.....	31
4.4. Razvoj malih srednjih preduzeća i otvaranje novih radnih mjesta.....	33
5. Održivi razvoj	36
5.1. Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvitak	36
5.2. Okoliš, energija i obnovljivi izvori energije	39
5.3. Transport i komunikacije	44
6. Socijalno uključivanje	47
6.1. Socijalna zaštita i siromaštvo	48
6.2. Obrazovanje.....	65
6.3. Zdravstvo	69

Grafikon

Grafikon 1: Deficit tekućeg i robnog računa kao učešće u BDP-u BiH (2007-2014)	9
Grafikon 2: Neto priliv FDI u BiH u milionima KM i % učešća u BDP-u BiH	10
Grafikon 3: Stanje javnog vanjskog duga BiH i češće u BDP	13
Grafikon 4: Sektorska struktura kredita	15
Grafikon 5: Sektorska struktura depozita.....	16
Grafikon 6: Stanje razvijenosti klastera, BiH i komparatori	18
Grafikon 7: Vodeći izvozni sektori bh.ekonomije (u 000 KM)	18
Grafikon 8: Udjeli najvećih izvoznih proizvoda u BiH izvozu,2014	19
Grafikon 9: Lanci vrijednosti, zemlje komparatori, 2008-2013.....	19
Grafikon 10: Stopa dugoročne nezaposlenosti komparatora, 2006-2014	27
Grafikon 11: Obrazovna struktura radno sposobnog stanovništva BiH	31
Grafikon 12: Kretanje udjela budžetskih novčanih naknada u ukupnom budžetu svih nivoa vlasti BiH.....	52
Grafikon 13: Trend kretanja broja korisnika boračkih naknada u RS	54
Grafikon 14: Broj punoljetnih osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju-korisnici socijalne zaštite	55
Grafikon 15: Broj maloljetnih osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju- korisnici socijalne zaštite	56
Grafikon 16: Stopa siromaštva prema broju djece domaćinstava i tipu domaćinstva, 2011	59
Grafikon 17: Struktura korisnika prava porodica sa djecom u Republici Srpskoj u 2014	60
Grafikon 18: Broj maloljetnih osoba korisnika socijalne zaštite, 2008.-2013.	61
Grafikon 19: Potrošnja za penzije u% BDP u zemljama EU.....	64
Grafikon 20: Dostupnost internet korisnika u BiH	68
Grafikon 21: Radno sposobno stanovništvo po nivou obrazovanja.....	69
Grafikon 22: Očekivani zdravi životni vijek pri rođenju i godine života s ograničenjem, BiH i komparatori, 2009.....	72

Tabele

Tabela 1: Pregled najznačajnijih preporuka	6
Tabela 2: Kreditni rejting BiH	9
Tabela 3: Klasteri u BiH, 2014.....	17
Tabela 4: Kompetentnost ljudskih resursa BiH, 2006-2014	21
Tabela 5: Kvalitet obrazovanja u BiH, 2013	21
Tabela 6: Broj prijava патената, industrijskog dizajna i žigova u BiH, 2000-2013.....	23
Tabela 7: Percepcija poduzetnika.....	24
Tabela 8: Stopa zaposlenosti i nezaposlenosti u BiH, 2006-2014	26
Tabela 9: Samozaposleni	27
Tabela 10: Nominalni i realni rast neto plata u BiH	28
Tabela 11: Ukupna rana poduzetnička aktivnost(RPA) u BiH, 2014-2010.....	34
Tabela 12: Apsolutna linija siromaštva	49
Tabela 13: Indikatori siromaštva i nejednakosti.....	50
Tabela 14: Rashodi na gotovinske transfere koji nisu zasnovani na doprinosima (Socijalna davanja) u BiH, procenat BDP-a, milioni KM	51
Tabela 15: Rashodi na boračke naknade u FBiH, 2006.-2014., milioni KM	53
Tabela 16: Rashodi na boračke naknade u RS 2006-2014, milioni KM.....	53
Tabela 17: Zaposleni invalidi, BiH (2008.-2013.).....	57
Tabela 18: Domaćinstva po tipu domaćinstva i geografskom području, 2007, 2011.(u %)	60
Tabela 19: UNHCR-pregled raseljenih osoba i izbjeglica , juli 2014	62
Tabela 20: Ukupna javna i privatna potrošnja u zdravstvu u BiH 2009-2013	71

Lista skraćenica/akronima

APD	Anketa o potrošnji domaćinstva
AROPE	At-risk-of-poverty-rate-and-exclusion / Rizik od siromaštva i isključenosti
ARS	Anketa o radnoj snazi
ARZ	Agencija za rad i zapošljavanje
BAM	Bosanska Konvertibilna Marka
BAT	Best available techniques/Najbolja praksa (tehnika, sredstvo)
BD	Brčko distrikt
BDP	Bruto domaći proizvod
BDP per capita	Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika
BHAS	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BLSE	Banjalučka berza
CB BiH	Centralna banka Bosne i Hercegovine
CDS	Državna razvojna strategija
CEFTA	Centralno evropski sporazum o slobodnoj trgovini
COST	Međunarodni okvir za evropsku saradnju u oblasti nauke i tehnologije
CŽR	Civilne žrtve rata
DEI	Direkcija za evropske integracije
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje
DERK	Državna regulatorna komisija
DG ECFIN	Generalna direkcija Evropske komisije za ekonomske i finansijske
DKP	Diplomatsko-konzularna predstavništva
DL	Društva za lizing
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
ECTS	Evropski sistem akumulisanja i transfera kredita (bodova) u obrazovanju
EFP	Ekonomsko fiskalni program
EHEA	Evropski prostor visokog obrazovanja
EIB	Evropska investiciona banka
EKS	Eskontna kamatna stopa
EQF	Evropski kvalifikacioni okvir
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Agencija za statistiku EU
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FZS	Federalni zavod za statistiku
FDI	Strane direktne investicije
FP	Okvirni programi EU
FTE	Ekvivalent punog (radnog) vremena
FV	Fiskalno vijeće
GCI	Global Competitiveness Index/Indeks Globalne konkurentnosti
GCR	Globalni rang konkurentnosti
GGHE	General government expenditure on health/Potrošnja vlada i fondova na zdravstvo
GEM	Global entrepreneurship monitor/Globalni monitor poduzetništva
GIS	Baza miniranih i kategorizovanih područja
GTZ	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit/ Njemačka vladina Organizacija
GWh	Gigawatsat
HSEI	Indeks socijalne isključenosti
IDDEA	Agencija za identifikacione dokumente, evidenciju i razmjenu podataka

BiH

ILO	International Labour Organisation/Medunarodna organizacija rada
IPA	Instrumenti predpristupne pomoći EU
IPPC	EU Direktiva o integralnoj prevenciji i kontroli zagađivanja
IR	Istraživanje i razvoj
IT	Informacione tehnologije
ITU	International Telecommunication Union/Medunarodna unija za telekomunikacije
ITS	Sistem inteligentnog transporta
JIE	Jugoistočna Evropa
KI	Klasterske inicijative
KM	Konvertibilna marka
LE	Life expectancy/Očekivani životni vijek
MIPD	Strateški programski dokumenta za IPA-u
MIO/PIO	Mirovinsko i invalidsko osiguranje
MKO	Mikro kreditne organizacije
MMF	Međunarodni monetarni fond
MSP	Mala i srednja preduzeća
NATO	Sjeverno atlantska alijansa
NCP	Nacionalne kontakt tačke
NPP	Nastavni plan i program
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OMC	Otvoreni metod koordinacije
PAPD	Proširena anketa o potrošnji domaćinstva
PDV	Porez na dodatnu vrijednost
PIO	Penziono i invalidsko osiguranje
PPP	Javno privatno partnerstvo
PSBiH	Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine
PvHE	Private Health Expenditure/Privatna potrošnja na zdravstvo
R&D	Istraživanje i razvoj
RIA	Procjena uticaja propisa
RPA	Rana poduzetnička aktivnost
RVI	Ratni vojni invalidi
RZS	Republički zavod za statistiku
SASE	Sarajevska berza
SDR	Standardized Death Rate/Standardizirana stopa smrtnosti
SDU	Strana direktna ulaganja
SEETO	Osnovne transportne mreže u Jugoistočnoj Europi
SILC	Anketa o prihodima i uslovima života
SIS	Strategija socijalnog uključivanja
SPO	Vodeći državni službenici za programisanje IPA-e
SPS	Sanitary and phytosanitary measures/Sanitarne i fitosanitarne mjere
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
STO	Svjetska trgovinska organizacija
SWOT	Prednosti, slabosti, prilike i prijetnje
ŠKO	Štedno-kreditne organizacije
TBT	Technical Barriers to Trade/Tehničke barijere za trgovinu
TEA	Ukupna rana poduzetnička aktivnost
TRIPS	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights/Aspekti prava intelektualne svojine vezani za trgovinu
UK	Ujedinjeno Kraljevstvo

UN	Ujedinjene nacije
UNCED	UN organizacija za zaštitu okoliša i razvoj
UNESCO	UN organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNFCCC	UN Okvirne konvencije o klimatskim promjenama
USD	Američki dolar
VET	Vocational education and training (Strukovno obrazovanje i trening), Proces saradnje u polju strukovnog obrazovanja i obuke
WHO	World Health Organization/Svjeska zdravstvena organizacija
WTO	Svjetska trgovinska organizacija
WUS	Svjetski univerzitetski servis
ZARID	Agencija za razvoj informacionog društva BiH
ZZZ	Zavod za zapošljavanje

Uvod

Razvoj je složen društveno-ekonomski proces koji podrazumijeva rast kvalitete života građana tokom vremena. Primjeri brzo rastućih ekonomija pokazuju da se dugoročni razvoj mora zasnivati i na solidnim političkim temeljima. U rastućim ekonomijama donosioci odluka razumiju da se razvoj ne dešava spontano, nego zahtijeva angažman cjelokupne zajednice, a posebno onih koji je vode. "Brzi, održivi razvoj se ne dešava spontano. On zahtijeva dugoročnu predanost političkih lidera, predanost koja se provodi strpljenjem, ustrajnošću i pragmatičnošću".¹ Ovo podrazumijeva dugoročnu predanost i kontinuitet u vrijednostima boljeg i kvalitetnijeg životnog standarda za sve građane. Također, moramo biti svjesni činjenice da ako želimo rast i razvoj moramo da dio onoga što trošimo danas, pretvoriti u investiciju i viši životni standard u budućnosti. Ovakva vrsta trgovine će biti prihvatljiva ako donosioci odluka komuniciraju kredibilnu viziju budućeg razvoja koji uključuje sve građane i dugoročnu strategiju za njeno ostvarivanje.²

Strategija razvoja (SR) i Strategija socijalnog uključivanja (SSU BiH) najznačajniji su razvojni dokumenti u BiH, koji definišu strateške pravce djelovanja zemlje na području ekonomskog i socijalnog razvoja u narednom periodu. Ovi strateški dokumenti pokazuju da BiH može napraviti iskorak u ekonomskom i socijalnom razvoju i u relativno kratkom roku osigurati kvalitetniji život građana.

Ovaj izvještaj predstavlja korak ka sistemu implementacije, monitoringa i izvještavanja razvojnih dokumenata u BiH, čime se jača cjelokupni sistem planiranja socio-ekonomskog razvoja u zemlji, a što će biti od posebnog značaja u procesu približavanja EU. Izvještaj je pripremljen uzimajući u obzir podjelu administrativnih nadležnosti u BiH (proces razvojnog planiranja u BiH na strateškom nivou uključuje modularnu izradu SR/SIS kao strateškog okvira socio-ekonomskog razvoja zemlje, te izradu akcionih planova za njihovu realizaciju na državnom, entitetskom, nivou Distrikta Brčko i kantonalnom nivou). Izvještaj o razvoju za 2014. podrazumijeva i pripremu izvještaja na različitim nivoima vlasti, a u skladu s EU principima otvorenog metoda koordinacije (OMC).

Ključna svrha pripreme godišnjih Izvještaja o razvoju je redovno praćenje napretka razvojnih trendova socio-ekonomskog razvoja zemlje, BD, entiteta i kantona prema definisanim strateškim ciljevima, načina i procesa implementacije akcionih planova, programa i politika, putem usaglašenog seta kvalitativnih i kvantitativnih indikatora, te identificiranje ključnih mogućnosti djelovanja.

Monitoring i izvještavanje omogućavaju vladama i civilnom društvu da prepoznaju ključne poluge i kočnice razvoja, uče na temelju iskustava, da stalno poboljšavaju javne politike i alokaciju resursa (materijalnih, finansijskih, ljudskih) kako bi efektivnije i efikasnije ostvarivali planirane ciljeve. Monitoring i izvještavanje treba posmatrati kao proces koji primarno omogućava dinamiku upravljanja ciklusom politika, daje objektivne kritičke poglede, identifikuje slabosti u implementaciji programa u smislu odabira instrumenata i procesa, te osigurava odgovornost i podržava primjenu naučenih lekcija.

Ovaj izvještaj se sastoji od pregleda trendova razvoja i politika u pojedinim oblastima, a prema ciljevima strategije razvoja sa preporukama, kao i usaglašenog seta kvantitativnih i kvalitativnih indikatora razvoja BiH.

Izvještaj je pripremljen na osnovu saradnje sa relevantnim institucijama, dostupnih stručnih analiza i analiza stručnjaka u pojedinim oblastima kao i komentara sa održanih radionica.

¹ Svjetska banka, Komisija za rast i razvoj, „The Growth Report Strategies and Inclusive Development“, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 2008, str.2, Datum 20.05.2011. <http://cgd.s3.amazonaws.com/GrowthREportComplete.pdf>

² Isto, str.2

Cilj razvojne strategije je voditi Bosnu i Hercegovinu ka zemljama sa visokim dohotkom, dinamičnoj i konkurentnoj ekonomiji Evropske unije, uz održiv ekonomski razvoj, sa više radnih mjesta, većom društvenom uključenosti svih, boljom infrastrukturuom i kvalitetnijom životnom sredinom.

Izvršni sažetak

Valutni odbor je u proteklom razdoblju uspješno funkcionisao i njegova održivost nije bila ugrožena uprkos različitim neravnotežama i šokovima u domaćoj ekonomiji i međunarodnim okolnostima. Centralna banka BiH je nastavila da dosljedno provodi zakonom određena pravila i osigurava punu konvertibilnost domaće valute, tako da je održan visok stepen povjerenja javnosti u domaću valutu.

Analizom kretanja ekonomskih trendova u Bosni i Hercegovini u 2014. godini može se primjetiti skroman rast ekonomskih aktivnosti. Ovakvo stanje rezultat je rasta privatne potrošnje, privatnih i javnih investicija, uz negativan doprinos spoljnotrgovinskog deficita.

Nominalni BDP prema procjeni Centralne banke BiH za 2014. godinu iznosi 26.933 miliona KM. Realna stopa rasta BDP-a na godišnjem nivou je pozitivna i iznosila je 0,7%³.

Izlazak Euro zone iz recesije je u značajnoj mjeri stimulisao ekonomsku aktivnost u BiH naročito u prvom kvartalu 2014. godine, ali katastrofalne poplave u maju su dovele do naglog smanjenja ekonomske aktivnosti u drugom kvartalu 2014. godine. Izvjestan napredak je ostvaren u drugoj polovini godine tako da je za cijelu godinu procijenjen tek blagi realni rast BDP-a, znatno niži od planiranog.

Pozitivan ekonomski rast u 2014. godini je ostvaren zahvaljujući rastu prerađivačke industrije od 4%, maloprodaje 1,7%, te javnim radovima (u velikoj mjeri finansiranim inostranim posuđivanjem).

Deficit tekućeg računa je procijenjen na 7,7% BDP-a (2.066,8 miliona KM)⁴ što je značajno povećanje u odnosu na prethodnu godinu (37%). Deficit u trgovini robama je uvećan za 14% a procenat pokrivenosti uvoza izvozom roba iznosio je 54%. Najveći uzrok

deficita je rast uvoza roba od 7%, dok je izvoz povećan za 3%.⁵

Tržište rada u BiH karakteriše visok udio neformalne zaposlenosti, te visoka neaktivnost radno sposobnog stanovništva. Prisutan je trend opadanja broja nezaposlenih lica, a potražnja za radnom snagom je i dalje na nižem nivou nego u vremenu prije recesije.

Pored izuzetno visoke stope nezaposlenosti, posebno zabrinjava to što je u pitanju uglavnom dugoročna nezaposlenost, kao i izuzetno visoka stopa neaktivnosti bh. populacije. Broj zaposlenih se u 2014. minorno povećao u odnosu na prethodnu godinu, a visina stope dugoročne nezaposlenosti kreće se između četvrtine i petine radne snage.

Prosječna neto plata u BiH se u 2014. godini nije značajnije mijenjala u odnosu na 2013. godinu a iznosila je nominalnih 830 KM.

Obzirom na blagi rast broja zaposlenih (2%) i prosječne plate (realno povećanje od 1,3%), te rast tekućih priliva domaćinstava iz inostranstva (7%) u 2014. godini je došlo do blagog povećanja raspoloživog dohotka.

Skroman rast javnih prihoda je u prije svega doveo do porasta javnih investicija, te dosta skromnijeg povećanja javne potrošnje. Investicije su dodatno bile podstaknute skokom direktnih stranih ulaganja koja su u 2014. godini bila preko 80% veća u odnosu na prethodnu godinu. Pomenuti faktori, zajedno sa jačanjem raspoloživog dohotka su doprinjeli realnom povećanju građevinskih radova od 6,6% što ujedno ukazuje na ukupan rast investicija u BiH.

Opšti nivo cijena bilježi deflaciju. Cijene u decembru 2014. godine u odnosu na decembar 2013. godine u prosjeku su niže za 0,9%⁶.

³ www.cbbh.ba, glavni ekonomski indikatori

⁴ www.cbbh.ba, glavni ekonomski indikatori

⁵ Izvor: BH Agencija za statistiku

⁶ Izvor: BH Agencija za statistiku

BiH treba visoku stopu ekonomskog rasta, kako bi rastom produktivnosti razvijala konkurentnost i rastom zaposlenosti osiguravala snažniju ekonomsku i socijalnu uključenost. Od iznimne je važnosti osigurati povoljan politički i ekonomski ambijent za postizanje takve stope rasta kroz uvećane strane i domaće investicije. Ključni sastojci politike trebaju biti smanjenje nenadanih troškova rada (fiskalnih i parafiskalnih izdvajanja), poticajne mjere za privlačenje investicija i razvoj regionalnih trening centara, prvenstveno onih vezanih za klastere poslovnih aktivnosti i internacionalne lance vrijednosti, a koji će uvećati atraktivnost kompetencija radne snage. Za izgradnju sljedećih mogu se koristiti projekti javno privatnog partnerstva.

Prioritet ekonomske politike BiH je unaprijeđenje poslovne klime da bi se smanjio jaz u konkurentskoj sposobnosti. Potrebno je smanjiti administrativne prepreke kroz zakonsku regulativu, obezbijediti odgovarajuću radnu snagu koja prati kretanja tržištu rada i povoljnije izvore finansiranja.

Mala i srednja preduzeća u EU predstavljaju značajan izvor zapošljavanja i dodane vrijednosti. Međutim, da bi se iskoristio taj potencijal potrebno je imati koherentnu i transparentnu podršku razvoju sektora i zasnivati ih na očekivanim rezultatima, odnosno mjerenju efektivnosti poticajnih sredstava. Prilagođavanje VET sistema, aktivnih mjera zapošljavanja, kao i obrazovnog sistema u cjelini je ključ napretka u ovoj veoma važnoj oblasti. Nužno je osigurati sistematsko praćenje pokazatelja razvoja malih i srednjih preduzeća (uključujući zanatske radnje), olakšan pristup finansiranju malih i srednjih preduzeća, kao i obezbijediti dostupnost potrebnih znanja i vještina za njihov brži razvoj i stvaranje novih radnih mjesta, olakšati njihovo osnivanje i razvoj, a posebno za mlade u oblastima visoke dodane vrijednosti i sa visokim potencijalom za novo zapošljavanje.

Niska stopa ulaganja u istraživanje i razvoj dovodi do smanjenja inventivnosti i patentiranja, što je ključni put napretka. BiH su potrebne godine izvrsnih ekonomskih politika, da bi dostigla razinu najmanje konkurentnih zemalja članica EU.

Potrebno je uvesti poticajne mjere za brže osnivanje i povezivanje istraživačkih centara i tehnoloških parkova sa preduzećima, povećanje izdvajanja za primijenjene istraživačke projekte. Pored drugih oblika i javno privatnim partnerstvom jačati razvoj poslovne infrastrukture, uz trajno opredjeljenje na unapređenje i pojednostavljenje pravnog okvira poslovnog okruženja. Nužno je stvarati uslove za aktiviranje ljudskih resursa iseljništva, što uključuje umrežavanje domaćih

stručnjaka i institucija sa stručnjacima porijeklom iz BiH i njihovim institucijama u inostranstvu, razvijanje svijesti o vezi između migracije i razvoja u svim institucijama, uključivanje migracija u strategije i politike u svim sektorima i na svim nivoima vlasti (poput gender pitanja i pitanja okoliša), te stvaranje uslova za aktiviranje finansijskih i investicijskih potencijala iseljništva.

Nužno je razvijanje znanja i vještina za konkurentno društvo, bazirano na novim znanjima kroz stimulisanje tehničkih i naučnih studija, razvoj poduzetničkih i kreativnih vještina, učenje stranih jezika, jačanje standarda nastavničkih znanja, istraživačkog rada i tehničke opremljenosti nastavnih ustanova. Potrebno je također smanjiti udio onih koji napuštaju i ne nastavljaju obrazovanje na svim obrazovnim nivoima, razviti statistiku obrazovanja, inventivnosti i naučno-istraživačkog rada, te se uključiti u uporedna mjerenja kvaliteta ishoda obrazovanja.

Informaciono-komunikaciona infrastruktura predstavlja okosnicu fizičke infrastrukture savremenog, postindustrijskog društva. Širokopojasni pristup internetu je dodatno povećan, ali je još uvijek na relativno niskom nivou. Izgradnja i modernizacija transportne infrastrukture (cestovne, zračne željezničke i vodne) koja je jedan od preduvjeta razvoja ekonomije ne napreduje tako brzo kao kod zemalja komparatora.

Razvoj sektora infrastrukture transporta i komunikacija je nužan i pretpostavlja jačanje strateškog i institucionalnog okruženja kao i niz konkretnih projekata. Međutim razvoj ne smije biti baziran isključivo na transportnoj infrastrukturi uz zanemarivanje konkurentnosti i novog zapošljavanja.

Postojeće stanje u sektoru okoliša rezultat je dugogodišnjeg utemeljenja ekonomskog razvoja na teškoj industriji i eksploataciji prirodnih resursa, ratne devastacije, nekontrolirane poslijeratne eksploatacije, korištenja zastarjele tehnologije, nedovoljno razvijenog zakonodavnog i regulatornog okvira. Također, nedovoljno je educiranosti o važnosti racionalnog korištenja prirodnih bogatstava, poštovanju prirode i potrebe očuvanja čistog i nezagađenog okoliša za buduće generacije. Slijedeći ove pokazatelje možemo razumjeti koliko je povećanje energetske efikasnosti važno za BiH.

Struktura potrošnje energije vrlo je nepovoljna (glavnina potrošnje energije otpada na kućanstva) te je nužno razvijati programe energetske štednje objekata, aparata i sl., kako bi u roku 7-10 godina bh. potrošnja energije kućanstava dostigla relativnu razinu zemalja članica EU.

Ulaganja u poljoprivredu i produktivnost sektora su niska, što uzrokuje i nisku konkurentnost i relativno visok vanjskotrgovinski deficit u sektoru hrane. U oblasti poljoprivrede, energije i ekologije nužno je osnažiti strateško, institucionalno okruženje te jasno i transparentno odrediti prioritete djelovanja i politike poticaja.

Cijeli niz zakonskih rješenja je nužno usvojiti u cilju prilagođavanja i razvoja svih navedenih oblasti, koje su od najvećeg značaja za bh. društvo. Nepronalaženje konsenzusa vodit će energetske i prehrambene ovisnosti te najdirektnijim negativnim posljedicama po život i zdravlje građana BiH.

Ključne politike koje je nužno realizirati predstavljene su u nastavku:

Tabela 1: Pregled najznačajnijih preporuka

Pregled najznačajnijih preporuka		
Cilj	Kratkoročne	Srednjoročne
Makroekonomska stabilnost	- Ograničiti sve vrste transfera i sticanje povlaštenog statusa (bilo kroz transfere ili kroz PIO); - Smanjiti zaduživanja za tekuće javne rashode osim u svrhu prevladavanja tekuće nelikvidnosti i usmjeriti ih u finansiranje investicionih javnih rashoda; - Ukloniti prepreke implementaciji megaprojekata; - U javnim kompanijama jačati transparentnost i efikasnost; - Olakšati poslovanje izvoznika smanjenjem roka za povrat PDV-a; - Stvoriti uslove za smanjenje roka za naplatu potraživanja ako ista nisu osporena, a voditi se evropskim standardima. U tom smislu i adekvatno destimulirati izbjegavanje plaćanja; - Analizirati učinak-uticaj utroška javnih sredstava kroz unapređenje prakse evaluacije; - Osposobiti kapacitete javne uprave za veću apsorpciju sredstava iz EU fondova; - Osigurati konkurenciju na bh. tržištu (regulisati monopolski položaj dobavljača; bolju zaštita od nekvalitetnog uvoza u BiH-uvoznici u velikoj mjeri ne certificiraju svoje proizvode u bh. institucijama)	- Izvršiti temeljnu analizu ekonomske efektivnosti i efikasnosti javnih rashoda kako agregatno tako i na pojedinačnim stavkama; - Razmotriti mogućnosti osiguranja kontradikčnosti kroz izvršenje budžeta; - Ostvariti snažniju koordinaciju unutar Fiskalnog vijeća BiH; - Obezbijediti brži razvoj sekundarnog tržišta kapitala; - Potaći smanjenje koncentracije u bankarskom sistemu i osnažiti podršku razvoju nebankarskog finansijskog poslovanja; - Harmonizacija regulative na finansijskim tržištima sa svjetskim i evropskim standardima; - Obezbijediti poticaje ciljanih izvoznih kategorija visoke dodane vrijednosti; Inicirati uspostavu fondova riziko kapitala; - Stvaranje uslova za aktiviranje finansijskih i investicijskih potencijala iseljništva; - Statistički sistem treba osnažiti kako bi obezbijedio praćenje ključnih pokazatelja u različitim oblastima razvoja i djelovanja društva;
Konkurentnost	- Povećati udio investicija i nastavnih sredstava u ukupnom iznosu finansiranja obrazovanja; - Uvesti poticajne mjere za brže osnivanje i povezivanje istraživačkih centara i tehnoloških parkova sa preduzećima; - Povećanje izdvajanja za primijenjene istraživačke projekte; - Jačanje i poticanje novog dizajna, inovacija, patentiranja, i standardizacije; - Umrežavanje domaćih stručnjaka i institucija sa stručnjacima porijeklom iz BiH i njihovim institucijama u inostranstvu; - Razvijanje svijesti o vezi između migracije i razvoja u svim institucijama, uključivanje migracija u strategije i politike u svim sektorima i na svim nivoima vlasti (poput gender pitanja i pitanja okoliša);	- Potaći uspostavu i razvoj klastera i odgovarajućih trening centara koji se uklapaju u globalne lance vrijednosti; - Smanjenje nenadanih troškova rada (fiskalnih i parafiskalnih izdvajanja); - Koristiti se projektima javno privatnog partnerstva; - Smanjiti udio onih koji napuštaju i ne nastavljaju obrazovanje na svim obrazovnim nivoima, razviti statistiku obrazovanja, inventivnosti i naučno-istraživačkog rada kao i uključiti se u uporedna mjerenja kvaliteta ishoda obrazovanja; - Uspostaviti novi sistem vrednovanja nastavno naučnog kadra koji će stimulisati kompetencije, naučni rad i ostvarene rezultate; - Jačati razvoj poslovne infrastrukture, uz trajno opredjeljenje na unapređenje i pojednostavljenje pravnog okvira poslovnog okruženja; - Potrebno je inicirati uspostavu fondova riziko kapitala koji bi finansirali MSP, snažno rastuće kompanije;
Zapošljavanje	- Razvoj sektorskih regionalnih centara za profesionalnu obuku i trening - Prihvatanje koncepta cjeloživotnog učenja kroz razvoj odgovarajućih centara i VET pravnog okvira i institucija; - Staviti institucije na tržištu rada u funkciju bavljenja aktivnim politikama zapošljavanja umjesto obavljanja dosadašnje uloge obezbjeđivanja socijalnih transfera;	- Osigurati sistematsko praćenje pokazatelja razvoja malih i srednjih preduzeća (uključujući zanatske radnje); - Olakšati pristup finansiranju malih i srednjih preduzeća, kao i osigurati dostupnost potrebnih znanja i vještina za njihov brži razvoj i stvaranje novih radnih mjesta; - Olakšati njihovo osnivanje i razvoj, a posebno za mlade u oblastima visoke dodane vrijednosti i sa visokim potencijalom za novo zapošljavanje;
Održivi razvoj	- Konsolidirati sektore i omogućiti olakšano finansiranje u cilju ukupnog razvoja; - Sprovesti acqvis Energetske zajednice o sigurnosti snabdijevanja gasom i električnom energijom; - Usvojiti Transportne politike Bosne i Hercegovine	- Podstaci uvođenje i razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija u bh. društvo, u javnu upravu kako bi se olakšale i pojednostavile i pojeftinile administrativne procedure, smanjili troškovi uprave razvojem e-vlada; - Potrebno je osigurati usvajanje i implementaciju cijelog niza aktivnosti od strateškog okvira preko pravnog okvira do poticaja informatizacije društva a posebno visokoškolskih ustanova, zdravstva i drugih servisa poslovne zajednice i građana; - U oblasti poljoprivrede, energije i ekologije nužno je osnažiti strateško, institucionalno okruženje te odrediti prioritete djelovanja; - Cijeli niz zakonskih rješenja je nužno usvojiti u cilju prilagođavanja i razvoja ovih oblasti, koje su od najvećeg značaja za bh. društvo; - Razvoj infrastrukture transporta i komunikacija.

1. Makroekonomski okvir

Realni rast ekonomije BiH od 0,7%⁷ u 2014. godini je podstaknut rastom privatne potrošnje, te privatnim i javnom investicijama uz negativan doprinos vanjskotrgovinskog deficita. U isto vrijeme doprinos javne potrošnje je bio dosta slab sa realnim rastom od svega 1,5%.

Pozitivan trend u 2014. u BiH je ostvaren uprkos katastrofalnim vremenskim nepogodama koje su u maju pogodile BiH i to ponajviše zahvaljujući rastu prerađivačke industrije (4%), maloprodaje (1,7%), te javnim radovima (u velikoj mjeri finansiranim inostranim posuđivanjem).

Privatna i javna potrošnja bilježe tek neznatan realni rast praćen skromnim povećanjem investicija prije svega u domenu javnih radova.

Deficit u vanjskoj trgovini robama je povećan za 11% u 2014. godini. Izvoz je iznosio 8,7 milijarde KM, što je za 3,6% više nego u istom periodu 2012. godine, dok je uvoz iznosio 16,2 milijardi KM, što je za 6,8% više nego u istom periodu prethodne godine⁸.

Inflatorna kretanja u 2014. godini bila su determinisana eksternim faktorima poput svjetskih cijena nafte i hrane, a na kraju godine je zabilježena deflacija od 0,9%. Najveća smanjenja cijena zabilježena su u odjeljcima hrane i bezalkoholnih pića, odjeće i obuće i prevoza⁹.

BiH je u poređenju sa zemljama u EU i okruženju (osim Makedonije) imala **najveću stopu nezaposlenosti** u 2014. godini. Prema Anketi o radnoj snazi¹⁰ broj nezaposlenih lica u BiH je smanjen uz nepromijenjenu stopu nezaposlenosti u odnosu na 2013. godinu.

U BiH je po prvi put od 2009. godine registrovano **smanjenje prosječnog broja nezaposlenih**¹¹. Prosječan broj nezaposlenih lica u BiH u 2014. godini je smanjen za 0,5% g/g i iznosi 549,5 hiljada što je posljedica manjeg broja nezaposlenih u RS (3,6% g/g). U FBiH prosječan broj nezaposlenih i dalje je u porastu (0,7% g/g). **Prosječan broj zaposlenih lica** u BiH u 2014. godini je uvećan za 1,7% g/g i iznosio je 701,617 hiljada¹².

Prosječna **neto plata** u BiH u 2014. godini se nije bitnije mijenjala u odnosu na 2013. godinu i iznosila je 830 KM. Najviša prosječna neto plata u BiH je zabilježena u finansijskim djelatnostima i osiguranju, a najniža u građevinarstvu¹³.

Prema podacima BHAS-a za 2014. godinu **Bosna i Hercegovina je zabilježila stagnaciju fizičkog obima industrijske proizvodnje** sa neznantom stopom rasta od 0,18% u odnosu na isti period prethodne godine. Slab rast obima industrijske proizvodnje na godišnjem nivou posljedica je i vanredno visokih stopa rasta zabilježenih u 2013. godini.

Nakon konstantnog pada u prethodnih pet godina, **građevinski radovi** u BiH su konačno 2014 godine zabilježili realni rast od 6,6%. Povećanje radova je zabilježeno i u domenu visokogradnje (7,3%) i niskogradnje (5,6%) i to po svemu sudeći u okviru povećanja i privatnih i javnih investicija¹⁴.

⁷ www.cbbh.ba

⁸ Izvor podataka za vanjsku trgovinu je BH Agencija za statistiku

⁹ BHAS

¹⁰ BHAS: Anкета o radnoj snazi 2014.

¹¹ Godišnje poredjenje

¹² BHAS, privremeni podatak

¹³ BHAS

¹⁴ BHAS

2. Makroekonomska stabilnost

Jedan od osnovnih preduslova održivog ekonomskog rasta te povećanja zaposlenosti jest makroekonomska stabilnost. Makroekonomska stabilnost ostvarit će se efikasnijim upravljanjem javnim finansijama kroz unaprjeđenje procesa upravljanja državnim budžetom, fiskalnu konsolidaciju i efikasno upravljanje javnim dugom, jačanje sistema unutrašnjih finansijskih kontrola i unutrašnje revizije te razvojem makroekonomske statistike. Makro stabilnost se održava jakom i adekvatnom internacionalizacijom ekonomije, njenom otvorenosti za ideje o tome šta svijetu treba da bi se uz pomoć savremene opreme i tehnologije utkalo u konkurentnost i izvoz bh. roba i usluga.

Socijalna kriza, kao produkt ekonomske krize, zahtijeva pažljivo balansiranje mjera kako bi se ostvarili redistributivni efekti u korist dijelova stanovništva s nižim dohocima i primanjima. Fiskalni deficiti i preuzete obaveze nalažu hitne mjere restruktuisanja budžeta svih nivoa radi osiguranja njihove održivosti. Zbog naslijeđenih deficita iz prethodnog perioda u narednim godinama potrebno je ciljati blagi fiskalni deficit da bi se osigurala fiskalna održivost u skladu s kriterijima EU.

Restruktuisanje budžeta vlada u pravcu smanjenja socijalnih transfera stvoriće prostor za sprovođenje

strukturnih reformi, relaksaciju socijalnih doprinosa i smanjenje poreskog opterećenja radne snage u BiH. Postignut je napredak na polju slobodnog protoka roba u regiji, gdje su carine i kvote u potpunosti uklonjene za industrijske proizvode i u velikoj mjeri za trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Potrebno je usvojiti novi **Zakon o carinskoj politici** čiji je cilj usklađivanje sa carinskim propisima EU, čime će biti stvoreni uslovi za brzo, efikasno i dosljedno provođenje evropskih carinskih pravila u praksi i ispunjenje jedne od obaveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.

Smanjenje veličine deficita trgovinske razmjene kao i deficita tekućeg računa te održavanje stabilnog nivoa deviznih rezervi najvažniji su ciljevi jačanja održivosti vanjskih računa.

Kreditni rejting BiH prema posljednjim analizama je stabilan, što se može vidjeti iz izvještaja dviju međunarodnih rejting agencija Moody's Investors Service i Standar & Poor's koje objavljuju svoje analize o BiH. Prema zadnjim analizama i objavljenom izvještaju, dana 13. marta, 2015. godine Agencija Standard & Poor's potvrdila je suvereni kreditni rejting „B sa stabilnim izgledima". Agencija Moody's Investors Service je u julu 2012. godine dala Bosni i Hercegovini suvereni kreditni rejting „B3" gdje je izmjenila izgled sa "na posmatranju - negativno" na „stabilne izgleda".

Tabela 2: Kreditni rejting BiH

Agencija	Datum	Rejting	Aktivnost
Standard & Poor's	13.03.2015.	B/stabilni izgledi	Potvrđen rejting
Standard & Poor's	27.09.2013.	B/stabilni izgledi	Potvrđen rejting
Standard & Poor's	27.03.2013.	B/stabilni izgledi	Potvrđen rejting
Moody's Investors Service	10.07.2012.	B3/stabilni izgledi	Potvrđen rejting /izgled izmijenjen
Standard & Poor's	30.11.2011.	B/ na posmatranju-negativno	Snizen rejting
Standard & Poor's	28.07.2011.	B+/ negativni izgledi	Izgled izmijenjen
Moody's Investors Service	16.05.2011.	B2/ negativni izgledi	Izgled izmijenjen
Standard & Poor's	08.12.2009.	B+/ stabilni izgledi	Potvrđen rejting
Standard & Poor's	22.12.2008.	B+/ stabilni izgledi	Dodijeljen rejting
Moody's Investors Service	17.05.2006.	B2/ stabilni izgledi	Povećan rejting
Moody's Investors Service	29.03.2004.	B3/ pozitivni izgledi	Dodijeljen rejting

Izvor: Moody's Investors Service; Standar & Poor's

Analiza trendova

Poredeći prosječan rast ekonomija pet zemalja komparatora iz Evropske unije (EU-5) koje čije: Bugarska, Mađarska, Hrvatska, Rumunija i Slovačka, sa rastom ekonomije BiH u 2014. godini može se zaključiti da je stopa rasta u BiH bila znatno niža, to jest iznosila je tek trećinu prosjeka rasta pomenutih komparatora¹⁵.

Rast ekonomije zemalja EU 28 je iznosio 1,3%. Od glavnih bh. trgovinskih partnera Njemačka je zabilježila rast od 1,6%, Slovenija 2,6% a Italija i Hrvatska pad od 0,4%.¹⁶

Prema procjeni Eurostata Bruto društveni proizvod po glavi stanovnika prema standardu kupovne moći u BiH je u 2014. godini bio na nivou od 28% prosjeka EU 28 što je najniži nivou u poređenju sa zemljama u regiji. Albanija je nešto bolje rangirana (29% prosjeka EU 28), kao i Srbija 35%, dok su Makedonija i Crna Gora na nivou od 36% prosjeka EU 28.

2.1. Vanjski sektor

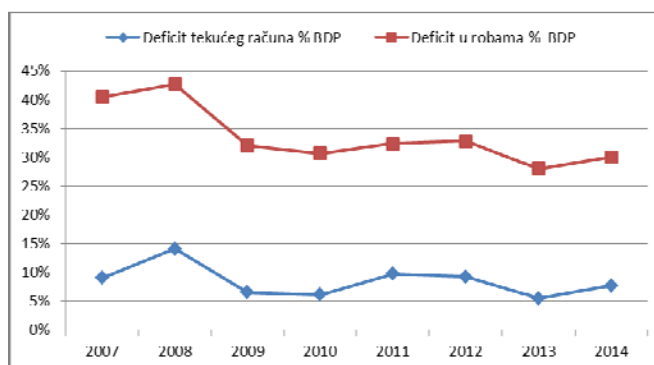
Vanjski sektor BiH karakteriše **visok stepen otvorenosti bh. ekonomije**¹⁷ koji je u poslednje tri godine iznosio oko 90%.

Prema podacima Centralne banke BiH **platni bilans BiH** u 2014. godini ukazuje na pogoršanje tekućih

plaćanja sa inostranstvom. U 2014. godini deficit tekućeg računa je iznosio oko 2 milijarde KM i bio je veći za 37% u odnosu na godinu prije.

Deficit tekućeg računa BiH kao učešće u BDP-u u 2014. godini je procijenjen na 7,7%¹⁸. U 2013. godini je iznosio 5,7% BDP-a. Ovo pogoršanje vanjske pozicije ekonomije je posljedica više nepovoljnih faktora tokom godine, ali djelimično reflektuje i intenzivniju investicionu aktivnost finansiranu sredstvima iz inostranstva.

Grafikon 1: Deficit tekućeg i robnog računa kao učešće u BDP-u BiH (2007-2014)

Izvor: Centralna banka BiH

Glavni uzrok povećanja pomenutog deficita jeste **povećanje deficita u spoljnotrgovinskoj razmjeni robama** gdje je zabilježen rast od 11% g/g.

¹⁵ Dok je rast BiH u 2014. godini iznosio 0,7%, prosjek rasta pet zemalja komparatora je iznosio 2,2%.

¹⁶ Eurostat baza podataka

¹⁷ Ukupna spoljnotrgovinska razmjena (uvoz + izvoz)/GDP

¹⁸ Izvor podataka o platnom bilansu je Centralna banka BiH

Spoljnotrgovinski deficit u posmatranom periodu je iznosio 7,5 milijardi KM¹⁹.

U pogledu **usluga**, u 2014. godini ostvaren je suficit u visini od 1,82 milijardi KM, što je na približnom nivou kao i prethodnih godina. Prilivi po osnovu izvoza usluga iznose 2,63 milijarde KM i veći su za 3% u poređenju sa 2013. godinom. Izvoz usluga se povećao na svim kategorijama, osim telekomunikacionih usluga koje su već četvrtu godinu zaredom u opadanju. Uvoz usluga je iznosio 813,4 miliona KM i porastao je za 7% u odnosu na prethodnu godinu. Najveći porast je zabilježen vezano za transportne usluge koje su uvećane za 17%, te građevinske usluge za čak 60% (ali je njihov udio u ukupnom uvozu usluga relativno nizak).

Porast **tekućih neto priliva** iz inostranstva (primarnog i sekundarnog dohotka) od 5% (g/g) je rezultat porasta priliva novca domaćinstava za 6% (sa 4,311 milijardi KM u 2013. na 4,584 milijardi KM u 2014.) te primjetan rast kompenzacija zaposlenih bh. sezonskih radnika u inostranstvu za 10% (sa 694 mil. KM u 2013. na 765 mil. KM u 2014.). Kod personalnih transfera iz inostranstva je također vidljiv rast za 6% (g/g).

Kod **tekućih odliva novca** u inostranstvo evidentan je porast odliva u finansijskom sektoru koji su skoro pet puta veći u odnosu na prethodnu godinu a uzrokovani su u najvećoj mjeri odlivima dohodaka vezanim za vlasnički kapital.

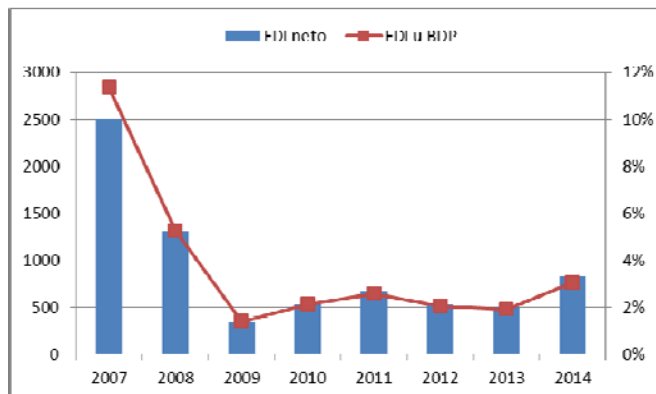
Kod **finansiranja deficita tekućeg računa** došlo je do smanjenja finansijskih neto ulaganja aktive u inostranstvu za 557 miliona KM, kao i stvaranja novih obaveza prema nerezidentima u iznosu od 1,428 milijardi KM.

Doznačene su tri tranše iz stand by aranžmana sa MMF-om u ukupnom iznosu od 465,5 miliona KM koje su dale veliki doprinos stabilizaciji finansiranja platnog bilansa Bosne i Hercegovine.

Prema podacima CBBH prilivi **direktnih stranih investicija** u zemlju su iznosili 819 milion KM i u poređenju sa prethodnom godinom su veći za 386 miliona KM odnosno 88%. Najviše investicija je skoncentrisano u rudarskim djelatnostima (u obliku vlasničkog udjela) i proizvodnju nafte (vezano za međukompanijske tokove), zatim u finansijskim uslugama (ali uglavnom po osnovu reinvestirane

zarade, bez novih ulaganja u vlasničke udjele osim u slučajevima neophodne dokapitalizacije).

Grafikon 2: Neto priliv FDI u BiH u milionima KM i % učešća u BDP-u BiH

Izvor: Centralna banka BiH

Bruto devizne rezerve na kraju 2014. godine su iznosile 7,82 milijardi KM i povećane su za 10,7%, odnosno za 757,25 miliona KM u odnosu na kraj 2013. godine, što predstavlja najveći porast od 2008. godine. Uz redovan sezonski uticaj otkupa deviza (turizam, doznake i sl.), došlo je i do značajnog rasta javnog vanjskog duga. Ovo povećanje javnog vanjskog duga rezultat je doznakačavanja pomenutih tranši od MMF-a, kao i dodatnih sredstava namijenjena za ublažavanje posljedica prirodne katastrofe u ukupnom iznosu 373,3 miliona KM.

Devizne rezerve izražene u mjesecima uvoza su prešle iznos od 6 mjeseci, što je najviši iznos u posljednjim godinama. U 2014. godini prosječno dnevno stanje deviznih rezervi je iznosilo oko 7,34 milijardi KM, što je za 764 miliona KM više od prosječnog dnevnog stanja deviznih rezervi u 2013. godini.²⁰

Obzirom da je **spoljnotrgovinska razmjena robama** najznačajniji dio platnog bilansa BiH u nastavku će biti detaljnije analizirana.

Prema podacima BH Agencije za statistiku **uvoz robe u 2014. godini je iznosio 16,2 milijardi KM** što je za 6,8% više u odnosu na 2013. godinu. **Izvoz je iznosio 8,7 milijarde KM** što predstavlja rast od 3,6% g/g. Robni deficit je uvećan za 11% a iznosio je 7,5 milijardi KM. Procenat pokrivenosti uvoza izvozom je smanjen na 53,6%.

Posmatrajući **robnu razmjenu po strukturi** proizvoda, više od jedne trećine spoljnotrgovinske

¹⁹ Obzirom na kompleksnost tematike spoljne trgovine robama, više o tome je predstavljeno na narednim stranicama

²⁰ Izvor: CBBH

razmjene BiH čine poluproizvodi i proizvodi sa niskom dodanom vrijednošću (tzv. intermedijarni proizvodi), netrajni proizvodi za široku potrošnju imaju učešće od 21%, dok kapitalni proizvodi čine 14%, a energija 10% od ukupne robne razmjene u 2014. godini²¹.

Ako se **struktura bh. izvoza** u 2014. godini posmatra po proizvodima evidentno je da su bazni metali (1,1 milijarda KM), namještaj (855 miliona KM), obuća (690 miliona KM), metalni proizvodi (658 miliona KM), mašine i aparati (546 miliona KM) te automobilske komponente (350 miliona KM) imali najveće učešće.

Ako se posmatraju stope rasta i doprinos rastu izvoza u 2014. godini najveći doprinos rastu od 1,3 p.p zabilježen je u kategoriji obuće gdje je došlo do povećanja izvoza od preko 20% u odnosu na prethodnu godinu.

Značajno **povećanje izvoza** zabilježeno je u kategorijama mašina i aparata i gotovih metalnih proizvoda gdje su zabilježene godišnje stope rasta od od 10,5% odnosno 6,5%.

Namještaj već dugi niz godina predstavlja veoma bitnu stavku u okviru bh. izvoza, a pozitivni rezultati zabilježeni su i 2014. godine gdje je u okviru ove stavke ostvareno povećanje izvoza od 5% u odnosu na prethodnu godinu.

U 2014. godini najveći **negativan doprinos ostvaren doprinos rastu bh. izvoza ostvaren je u kategoriji električne energije** gdje je usljed nepovoljne hidrološke situacije i smanjenja proizvodnje došlo i do pada izvoza od preko 30%, a negativan doprinos rastu izvoza iznosio je skoro 2 p.p. Oslabljena tražnja i pad svijetskog indeksa cijena metala za oko 10%⁶⁷ negativno se odrazila poslovanje bh. kompanija u ovom sektoru što se reflektovalo kroz pad proizvodnje i izvoza u 2014. godini. Ovo se ponajviše odnosi na proizvodnju i izvoz u okviru aluminijske industrije gdje je zabilježen pad proizvodnje i izvoza od oko 7%.

Bosna i Hercegovina je ostvarila **povećanje izvoza željeza i čelika od 10%** u odnosu na prethodnu godinu.

Posmatrano po zemljama **najznačajniji dio bh. izvoza 72% plasiran je na tržište zemalja EU**, a u

2014. godini povećan je za 1,6% u odnosu na prethodnu godinu. U okviru EU najznačajnija izvozna tržišta su Njemačka (1,3 milijarde KM), Italija (1,2 milijarde KM), Hrvatska (955 miliona KM), Austrija (755 miliona KM) i Slovenija (697 miliona KM).

Najznačajnija **povećanja izvoza registrovana su u Italiju 19,4% i Austriju 10%**, dok je izvoz u Njemačku stagnirao 0,5%. Izvoz u Hrvatsku je značajno smanjen za oko 20% usljed promjene vanjskotrgovinskog režima prilikom ulaska Hrvatske u EU.

Zemlje CEFTA-e čine 16% bh. izvoza a tokom 2014. godine izvoz na ova tržišta povećan je za 1,7% u odnosu na prethodnu godinu. Najznačajniji udio odnosi se na Srbiju u vrijednosti od 800 miliona KM i u 2014. godini povećan je za 4,5%, dok je izvoz na tržište Crne Gore iznosio 293 miliona KM i povećan je za 8,5% u odnosu na prethodnu godinu.

Tokom 2014. godine nije došlo do značajnijih promjena u **strukturi bh. uvoza** pri čemu su glavne uvozne stavke: prehrambeni proizvodi 1,75 milijardi KM, hemijski proizvodi 1,2 milijarde KM, nafta i naftni derivati 1,16 milijarde KM, mašine i aparati 1,14 milijarde KM, motorna vozila 975 miliona KM, bazni metali (dominantno aluminij, željezo i čelik) 950 miliona KM. U odnosu na prethodnu godinu najviše stope rasta uvoza ostvarene su u okviru kategorija električna oprema 28%, mašine i aparati i gotovi metalni proizvodi 25% te motorna vozila od 10%. Tokom 2014. godine kapitalni proizvodi su ostvarili povećanje uvoza od 20%, a njihov doprinos rastu od 3 procentna poena bio je ključni generator rasta uvoza na nivou BiH.

Geografski posmatrano tokom 2014. godine **67% uvoza Bosne i Hercegovine je registrovano iz zemalja EU**. Najviše se uvozilo iz Njemačke (1,87 milijardi KM), Hrvatske (1,85 milijardi KM), Italije (1,65 milijardi KM), Slovenije (763 miliona KM) i Austrije (543 miliona KM).

Bh. uvoz iz zemalja EU povećan je za 4,8%, a posmatrano po zemljama najviše stope rasta ostvarene su u okviru uvozu iz Italije (11,6%) i Njemačke (7,8%), dok je uvoz iz Hrvatske smanjen za 5,4% u odnosu na prethodnu godinu.

Uvoz iz zemalja CEFTE čini 11% ukupnog bh. uvoza, pri čemu se većinski dio odnosi na uvoz iz Srbije (1,63 milijarde KM) koji je povećan za 10% u odnosu na prethodnu godinu. Što si tiče ostalog dijela bh. uvoza značajno mjesto u strukturi zauzimaju: Rusija (1,3

²¹ Izvor podataka o spoljnotrgovinskoj razmjeni je BH Agencija za statistiku

milijarde KM), Kina (1,35 milijardi KM) i Turska (580 miliona KM). Tokom 2014. godine s obzirom na pad cijena nafte u odnosu na prethodnu godinu uvoz roba iz Rusije smanjen je za 15%, dok je došlo do povećanja uvoza iz Kine od 48% i Turske od 18%.

Za razvijanje politike strateških proizvoda neophodno je da zemlja, radi sigurnog i održivog razvoja, ustanovi bilanse potreba i stanja, u kojima će poseban dio sačinjavati pregled ključnih izvoznih i uvoznih proizvoda. Kao strateški izvozni sektori u okviru dokumenta „Strategija rasta izvoza BiH“²² navedeni su: drvni sektor, poljoprivredni i prehrambeni sektor, metalni sektor, građevinski sektor i sektor turizma.

Carinska tarifa BiH je i u 2014. u potpunosti usklađena s Kombinovanom nomenklaturom EU.

Preporuke:

- Usvojiti Strategiju rasta izvoza BiH
- Sistemski razvijati distribucione kanale (zajednička predstavništva firmi, diplomatsko-konzularna mreža, predstavništva poslovnih i drugih asocijacija) na inostranim tržištima, počevši od zemalja iz okvira trokuta Rim – Berlin – Beograd na koje otpada većina izvoza roba bh. proizvođača;
- Izmijeniti Zakon o PDV-u kojim bi se omogućilo skraćenje roka za povrat poreza izvoznicima sa 30 na 15 dana;
- Povećati garantni fond IGA-e i izmijeniti Zakon o IGA-i (dodijeliti mandat da može za račun države izdavati garancije);
- Jačati kapacitete bh. za promociju izvoza;
- Unaprijediti aktivnosti VTK BiH na promociji izvoza (zajednička predstavništva VTK i kompanija,)
- Jačati kapacitete Odsjeka za unapređenja i promociju izvoza u MVTEO BiH.

²² Izvozno vijeće BiH, Savjet ministara BiH

2.2. Javne finansije

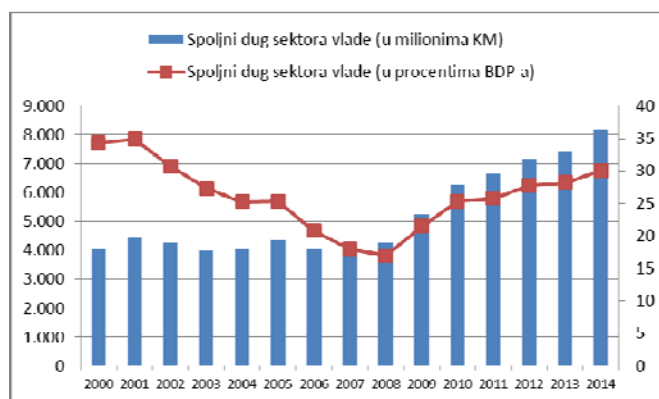
Raspoloživi podaci za 2014. godinu ukazuju na to da su **javne finansije BiH i u 2014. godini ostvarile deficit sektora opšte vlade praćen porastom vanjskog zaduživanja** od 9,4%²³. Prema preliminarnim podacima konsolidovanim od strane OMA-e²⁴ BiH, budžetski prihodi svih nivoa vlasti bilježe rast od 3,7%.

Stanje **javnog duga** BiH na dan 31.12.2014. godine iznosi 11,5 milijarde KM²⁵. U ukupnom iznosu javne zaduženosti na kraju 2014. godine, FBiH učestvuje sa 55,23%, RS sa 43,94%, BD BiH sa 0,32% i Institucije BiH sa 0,51%. U strukturi ukupne javne zaduženosti na kraju 2014. godine, učešće vanjskog duga je 71,36% (8,2 milijarde KM), dok je učešće unutrašnjeg duga 28,64% (3,3 milijarde KM). U ukupnom unutrašnjem dugu Federacija BiH učestvuje s 33,63 posto, Republika Srpska s 65,74 posto te Brčko Distrikt BiH s 0,63 posto.

Prema podacima Centralne banke BiH, **stanje ukupnog javnog vanjskog duga BiH na kraju 2014. godine je iznosilo oko 8,2 milijarde KM, što iznosi oko 30,4% procjenjenog BDP-a za 2014. godinu**. Zabilježen je porast vanjske zaduženosti od 11% g/g.

Na porast vanjske zaduženosti, osim novih zaduženja, odrazila se i **promjena kursa evra prema dolaru** prisutna u 2014. godini.

Grafikon 3: Stanje javnog vanjskog duga BiH i češće u BDP

Izvor: CBBH

Vanjski dug na kraju 2014. godine povećan je za 809,45 miliona KM ili 10,9% u odnosu na 2013. godinu zbog angažovanja odobrenih kreditnih sredstava Međunarodnog monetarnog fonda,

Evropske investicione banke, Evropske banke za obnovu i razvoj, Međunarodne banke za obnovu i razvoj u ukupnom iznosu od oko 1,1 milijardu KM, umanjnih za iznos plaćene glavnice.

Prosječno vrijeme dospjelih kredita je 7,6 godina, a prosječno vrijeme ugovorenog grejs perioda je 6,6 godina. Vanjskih kredita do kraja prošle godine ugovoreno je u ukupnom iznosu od oko 12,9 milijardi KM, od čega je angažovano oko 10,9 milijardi KM, a oko dvije milijarde KM raspoložive su za angažovanje u skladu s realizacijom odobrenih projekata. Više od 53 posto novih kredita usmjereni su za realizaciju infrastrukturnih projekata, oko 35 posto novih kredita namijenjeno je javnom sektoru, a više od 11 posto angažovano je za privrednu djelatnost.

U prošloj godini dospjele **obaveze po vanjskom dugu državne** redovno su servisirane u ukupnom iznosu od 761 miliona KM.²⁶

Što se tiče **indirektnih poreza** 2014. godina je obilježena povećanjem neto prihoda na JR UIO BiH od 3,8% i povećanjem sredstava namjenjenih budžetima od 3,6% (nakon izmirenja rezervi na JR i servisiranja vanjskog duga). Uprkos značajnom povećanju povrata sa JR od 17,6% i skromnom rastu raspoređenih sredstava od indirektnih poreza za servisiranja vanjskog duga od 2,9%, do rasta neto prihoda je doveo rast bruto prihoda od indirektnih poreza od 6,0%. Ovim je nastavljen trend povećanja udjela povrata u bruto prihodima (sa 16,7% u 2013. godini na 18,5% u 2014. godini).

Do rasta bruto prihoda doveli su rast potrošnje, kao i uvoz kapitalnih dobara (investicije) i uvoz sirovina namjenjenih proizvodnji za izvoz, kao i promjena carinskih i PDV režima kompanija koje se bave unutrašnjom obradom.

Rezultat rasta neto prihoda od indirektnih poreza je rast svih kategorija prihoda, a posebno rast prihoda od PDV-a od 3,4% i carina od čak 11,5%. Sa početkom 2014. godine nastavila se harmonizacija akcizne politike BiH sa politikom akciza na cigarete u EU²⁷ koja je dala rezultat u rastu prihoda od akciza od 3,2%.

²⁶ Izvor: ministarstvo finansija i trezora BiH

²⁷ Službeni glasnik BiH broj 88/13 od 12.11.2013. godine. Dana 24.06.2014. godine u Službenom glasniku BiH broj: 49/14 objavljen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o akcizama u BiH koji je stupio na snagu 02.07.2014. godine a u primjeni je od 01.08.2014. godine (područje duvana) i isti predstavlja nastavak harmonizacije akcizne politike u BiH sa politikom akciza na duvanske preradevine u EU. A takođe, izmjene

²³ Ekonomski trendovi BiH za 2014. godinu

²⁴ Odjeljenje za makrofiskalnu analizu

²⁵ Ministarstvo finansija BiH

Na nivou BiH u 2014. godini, a prema podacima entitetskih poreskih uprava je ostvaren **rast prihoda od direktnih poreza, doprinosa i ostalih prihoda od 5%**. Rast prihoda je prvenstveno rezultat rasta prihoda od doprinosa od 5,5%, ali i prihoda od taksi, kazni i naknada od 12,1%. U isto vrijeme, prihodi od direktnih poreza bilježe smanjenje od 2,5% a glavni razlog jeste smanjenje prihoda od direktnih poreza u RS-u (7,2%).

Savjet ministara BiH usvojio je Dokument okvirnog budžeta institucija BiH za period 2015 - 2017. godina²⁸ baziran na dokumentu Globalni okvir fiskalnog bilansa i politika u BiH za razdoblje 2015.-2017.godina.

BiH se suočava sa brojnim nedostacima u

domenu statistike javnih finansija i ekonomije u cjelini što značajno otežava analizu javnih finansija. Kao primjer može se navesti činjenica da se veličina javnih rashoda iskazana u BDP-u značajno razlikuje u zavisnosti od toga da li je BDP obračunat prema proizvodnom ili rashodnom pristupu. Pored toga, na nivou Bosne i Hercegovine ne postoje konsolidovani i koherentni podaci o rashodima vlade po funkcijama zasnovani na COFOG klasifikaciji.

BiH treba nastaviti s provođenjem mjera restriktivne fiskalne politike i smanjenja javne potrošnje u cilju unapređenja fiskalne pozicije. Poseban izazov u tom domenu predstavljaju i uslovi koji u sklopu stand-by aranžmana s MMF-om stoje pred BiH.

Preporuke

- Izvršiti temeljitu analizu ekonomske efikasnosti javnih rashoda s detektiranjem veličina proizvodnih i neproizvodnih javnih rashoda;
- Donijeti zakone o zabrani zaduživanja države za tekuće javne rashode osim za svrhu prebrođivanja tekuće likvidnosti (omogućiti javno zaduživanje samo za financiranje investicijskih javnih rashoda);
- Nastaviti reformu socijalnog sektora kako bi se socijalna davanja više vezala za potrebe (a manje za stečena prava) i počela poprimati karakter socijalnih investicija;
- Nastaviti proces privatizacije državnog dijela kapitala
- Razviti transparentni sistem procjene uticaja vladinih programa i aktivnosti koji bi omogućili efektivnost i efikasnost njihove sprovedbe. Analizirati potrošnju sa aspekta energetske efikasnosti i ekonomičnosti prostorija i voznog parka;
- Potrebno je razmotriti mogućnosti osiguranja programa i mjera kontracikličnosti kroz izvršenje budžeta svih nivoa.
- Preduzeti potrebne mjere u cilju efikasnije naplate poreza (smanjiti broj poreskih dužnika i veličinu poreskih dugova).
- Nastaviti sa vođenjem restriktivne fiskalne politike i smanjenjem udjela javnih rashoda u BDP-u. Raditi na fiskalnoj održivosti u dužem roku.

2.3. Razvoj finansijskih tržišta

Najrazvijeniji i najznačajniji dio finansijskog tržišta u BiH je **bankarski sektor**.

Zbog pada kapitala ispod zakonski propisanog minimuma i nemogućnosti dokapitalizacije, jednoj banci je oduzeta dozvola za rad, tako je krajem 2014. godine **u BiH poslovalo 26 banaka** od kojih su većina u stranom vlasništvu.

Koeficijent adekvatnosti kapitala za proteklu godinu iznosio je 16,3% što je iznad zakonski propisanog minimuma od 12%, ali je nešto niži u odnosu na 2013. godinu kada je iznosio 17,8%.

Iako je slaba ekonomska aktivnost zabilježena i u BiH, što je odraz imalo na nisku kreditnu aktivnost banaka, **bankarski sektor u 2014. godini ostvario je ukupan finansijski rezultat od 177,6 miliona KM**.

Međutim, iako je ostvaren pozitivan finansijski rezultat, za razliku od godinu ranije, ukupni prihodi ipak su zabilježili negativan rast (-0,7% g/g), ali ukupni rashodi zabilježili su znatno veći pad u odnosu na 2013. godinu (-13,8% g/g).

Pad ukupnih rashoda prvenstveno je rezultat smanjenja troškova za opći kreditni rizik i potencijalni kreditne i dr. gubitke, te smanjenja operativnih rashoda i rashoda po kamatama na depozite. Do smanjenja ukupnih prihoda prvenstveno je došlo zbog smanjenja prihoda po osnovu kamata na kredite i poslove lizinga što je posljedica niske kreditne aktivnosti i smanjenje kamatnih stopa na kredite.

Bilansna suma na kraju 2014. godine iznosila je 24,5 milijardi KM i zabilježila je godišnji rast od 4,4%. Na strani aktive, potraživanja od domaćih sektora kao i rezerve imali su pozitivan trend kretanja (4,5% i 7,1% g/g, respektivno) dok je strana aktiva zabilježila manje smanjenje u odnosu na godinu ranije (-0,4% g/g).

Na strani pasive, sve stavke, osim strane pasive i primljenih kredita, imaju pozitivne stope rasta. Kao što je već navedeno, trend smanjenja strane pasive postoji unazad nekoliko godina zbog nastojanja banaka iz inostranstva da smanje izloženost van matičnih zemalja. Pored ovoga, dvije banke su izvršile prodaju i prenos dijela kreditnog portfolija, što

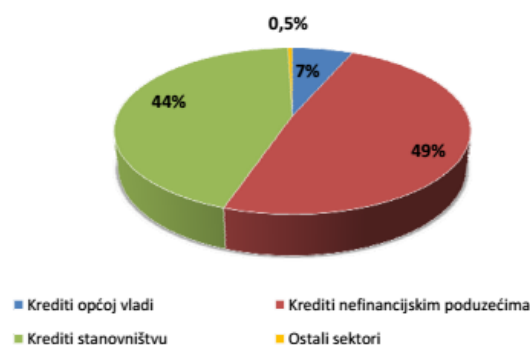
je dovelo do smanjenja strane pasive komercijalnih banaka za 101 mil. KM²⁹.

Ukupni krediti na kraju godine iznosili su 16,9 milijardi KM i činili su 69% aktive komercijalnih banka. Zabilježili su rast u odnosu na 2013. godinu za 2,9%. Krediti nefinancijskim privatnim poduzećima imaju znatno učešće u ukupnim kreditima (43,7%).

Kreditni sektor stanovništva i sektoru opšte vlade imali su pozitivan trend kretanja kroz cijelu godinu. Krediti stanovništvu na kraju godine iznosili su 7,5 milijardi KM i veći su za 5,7% g/g.

U strukturi kredita stanovništvu dominiraju potrošački nenamjenski krediti (74%), zatim slijede stambeni krediti (19,7%) te ostali nestambeni krediti (6,3%).³⁰

Grafikon 4: Sektorska struktura kredita

Izvor: Centralna banka BiH

I pasivne i aktivne kamatne stope zabilježile su manja smanjenja u odnosu na godinu ranije. Ukupna prosječna ponderirana efektivna kamatna stopa na kredite za 2014. godinu iznosila je 7,22% i manja je u odnosu na prošlu godinu za 0,5 p.b. Isti trend imale su i EKS na kratkoročne i dugoročne kredite.

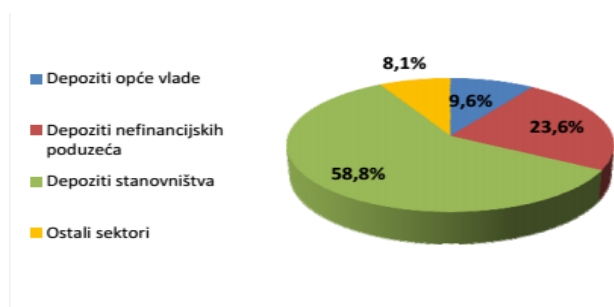
Depoziti domaćih sektora na kraju 2014. godine iznosili su 15,4 milijardi KM i činili su 62,8% pasive komercijalnih banaka u BiH. U odnosu na 2013. godinu povećani su za 7,9%, odnosno 1,1 milijardi KM. Od tog iznosa 678,1 mil. KM odnosi se na povećanje depozita sektora stanovništva, 307,5 mil. KM odnosi se na povećanje depozita opće vlade,

²⁹ CBBH

³⁰ Podaci za strukturu kredita stanovništvu predstavljaju uzorak od deset banaka.

80,6 mil. KM na povećanje depozite nefinancijskih poduzeća, te 53,7 mil. na depozite ostalih sektora.

Grafikon 5: Sektorska struktura depozita

Izvor: Centralna banka BiH

Depoziti sektora stanovništva i dalje imaju najveće učešće u ukupnim depozitima, te su dali i najveći doprinos rastu. Na kraju 2014. godine iznosili su 9 milijardi KM i veći su u odnosu na prethodnu godinu za 8,1%.

Depoziti nefinancijskih preduzeća bilježe dosta skromniju stopu rasta (2,4% g/g) u odnosu na depozite stanovništva. U 2014. godini iznosili su 3,6 milijardi KM.

Depoziti opšte vlade na kraju godine iznosili su 1,5 milijardi KM.

Ukupna prosječna ponderirana efektivna kamatna stopa na depozite za poamatrano razdoblje iznosila je 2,29% i zabilježila je smanjenje od 0,4 p.b. Isti trend imale su i EKS na kratkoročne i dugoročne depozite što je prikazano u grafikonu ispod.

Ukupni promet na BiH berzama u 2014. godini je iznosio 1.205,5 mil. KM, što predstavlja rast prometa od 94,1% u odnosu na promet u 2013. godini.

Ukupan promet na SASE u 2014. godini je iznosio 618,9 mil. KM što čini 51,3% od ukupnog prometa u BiH uz rast od 2,5 puta u odnosu na isti period u prošloj godini. Od ovoga iznosa 61,2% se odnosi na promet javnom ponudom obveznica i trezorskih zapisa.

Kapitalizacija u 2014. godini na SASE je minimalno rasla za 1,1 % dok je na BLSE rasla za 7,5% tako da je ukupna kapitalizacija na BiH berzama ostvarila minimalan rast od 4,1%.

Preporuke:

- Razvijati ponudu drugih bankarskih proizvoda, osim tradicionalnog prikupljanja depozita i plasiranja kredita;
- Razvijati nebankarske sfere finansijskog tržišta;
- Razviti jedinstvenu platformu za regulisanje i nadzor nebankarskog i bankarskog finansijskog tržišta;
- Podstaci velika javna preduzeća za izdavanje hartija od vrijednosti u finansiranju velikih investicionih projekata;
- Promovisati korištenje municipalnih obveznica kao izvora finansiranja projekata lokalne zajednice;
- Osigurati likvidnost tržišta obveznica u FBiH angažmanom Razvojne banke FBiH, koja bi obezbjedila emisiju trezorskih zapisa ili obveznica FBiH na temelju iskustva iz RS;
- Izvršiti dokapitalizaciju berzi što je dijelom i učinjeno na Sarajevskoj berzi³¹ u svrhu poboljšanja uslova poslovanja;
- Stvarati uslove za aktiviranje finansijskih i investicijskih potencijala dijaspore;
- Daljnja harmonizacija i usklađivanje sa svjetskim standardima pravne regulative za trgovanje vrijednosnim papirima, a samim tim i harmonizacija između FBiH i RS;
- Izgradnja stimulatnog okvira za djelovanje neformalnih investitora i tako unaprijediti obim neformalnog ulaganja i rizičnog kapitala za financiranje novih i rastućih biznisa;
- Pokrenuti fond rizičnog kapitala kojim bi se financirao transfer istraživanja i razvoja u MSP sa visokim potencijalom;
- Regulatorno osmisliti djelovanje garancijskih fondova i preusmjeriti vladine kreditne programe u garancijske fondove.

³¹ Istarska berza, Takas banka Istanbul i Centralni registar vrijednosnih papira Republike Turske su kupile dionice Sarajevske berze u iznosu od 420.000 KM.

3. Konkurentnost

Analiza trendova

Posljednjih par godina BiH nije imala velikih pomaka u kreiranju povoljnijeg poslovnog okruženja ili ambijenta koji bi bio primamljiviji za investitore. Posebne poteškoće u oblasti konkurentnosti odnose se na dobivanje kredita, početak poslovanja, zapošljavanje radnika, ukupnu poreznu stopu, registraciju nekretnina, dobivanje dozvola i opštem kvalitetu infrastrukture. Dobivanje dozvola, uvođenje struje i plaćanje poreza su jedne od najlošijih tačaka konkurentne sposobnosti naših kompanija prema izvještaju *Doing business 2015*.

Prema lakoći poslovanja BiH je rangirana na 107. mjesto od 189. zemalja gdje je prema praćenim indikatorima najlošije rangirana za Dobivanje dozvola (182/189), Uvođenje struje (163/189), Plaćanje poreza (151/189) i Započinjanje poslovanja (147/189). Da bi se započeo posao u BiH potrebno je proći kroz 11 procedura gdje je potrebno 37 dana do završetka svih procedura.

Vanjska i unutrašnja konkurentnost ekonomije jedne države se odnosi na mogućnost društva da obezbijedi građanima veći životni standard na održivoj bazi kao i da obezbijedi dostupnost radnih mjesta, a sve zasnovano na okvirima institucija i politika koje podržavaju kontinuiran i održiv rast produktivnosti. Konkurentnost zahtjeva strategije zasnovane na znanju, temeljito poznavanje potrošača, saradnju među firmama, vanjsku orijentaciju i pozitivan konstruktivan odnos između vlada i privatnog sektora. Glavni BiH izvozni sektori imaju udjele u globalnom izvozu 0.02-0.75%. Zauzimaju od 30. do 93. mjesta na globalnoj listi izvoznih sektora. Prema izvještaju o Globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma za 2013-2014 od europskih zemalja manje razvijene lance vrijednosti imaju samo Srbija i Albanija.

Prema Svjetskom inovacijskom indexu BiH je rangiran na 81. mjesto od 143 zemlje što pokazuje da je njena pozicija bolja u odnosu na prethodnu godinu ali i prema toj listi BiH je najlošije plasirana zemlja sa Balkana gdje je lošija od nje samo Albanija koja je rangirana na 94. mjestu. Procijenjena vladina ulaganja u istraživanje i razvoj su 0.03% BDP-a, sa 763 istraživačem na milion

stanovnika. Ulaganja u istraživanja i razvoj treba povećati na minimalno 1% BDP-a.

Prema izvještajima INSEADa (Međunarodna vodeća škola biznisa) i WIPOa (Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo) je navedeno da je za napredak u oblastima inovacija i tehnoloških istraživanja vrlo bitna politička stabilnost zemlje i obrazovanje.

Turizam ostvaruje preko polovice priliva sektora usluga BiH. Za njegov daljnji razvoj je nužno povećati njegovu konkurentnost. Bosna i Hercegovina prema Svjetskom izvještaju za turizam i putovanja 2013. rangirana je na 90. mjesto od 140 zemalja što čini prosjek razmotrenih indexa a to su regulatorni okvir, poslovno okruženje i infrastruktura, ljudski, kulturni i prirodni resursi. Po prioritizaciji ulaganja u turizam BiH je rangirana na 129. mjesto od 140 zemalja.

3.1 Klaster

Za konkurentnost jedne ekonomije klasteri su od velike važnosti jer je cilj njihovog osnivanja povećanje produktivnosti sa kojom će preduzeća biti konkurentnija. To je koncentracija međusobno povezanih kompanija, specijalizovanih snabdjevača, pružaoca usluga, savjetodavnih, naučnih i drugih institucija u određenom sektoru. U BiH u zadnje dvije godine došlo do pada razvoja klastera, dosta njih je prestalo sa radom tj. postalo neaktivno.

Tabela 3: Klasteri u BiH, 2014

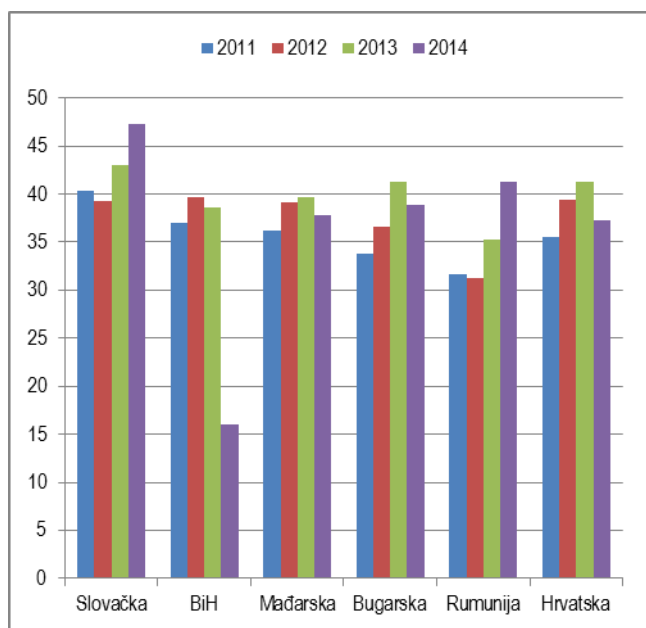
NAZIV KLASTERA	OSNOVAN				STATUS
	Godin a	Broj članic a	Godi na	Broj članic a	
FBiH					
Klaster automobilske industrije BiH, Sarajevo	2004	23	2010	17	NEDEFINIRAN
Drveni klaster u BiH, Sarajevo	2008	20	2012	n/a	NEAKTIVAN
Klaster plastičara i alatničara BiH, Gračanica	2007	9	2014	27	AKTIVAN
Klaster grafičara u BiH, Zenica	2008	5	2014	n/a	NEAKTIVAN
RS					
Klaster „Drvo-PD”, Prijedor	2005	17	2014	40	AKTIVAN

„Drvo klaster“, Banja Luka	2008	9	2014	9	AKTIVAN
Udruženje drvoprerađivača Mrkonjić Grad	2007	14	2014	18	AKTIVAN
Klaster „Drina-drvo“ Srebrenica	2007	23	2012	n/a	NEAKTIVAN
Klaster „Invent group“, Doboj	2007	n/a	2012	n/a	NEAKTIVAN
Klaster „Solar group“ Banja Luka	2009	4	2014	4	AKTIVAN
Klaster auto servisa grada Banja Luka	2012	n/a	2014	n/a	AKTIVAN
Klaster „Autosistem“ Gradiška	2012	11	2014	11	AKTIVAN

Izvor: IRBRS

Prisutnost **razvijenih klastera u BiH je u poređenju sa prethodnim godinama znatno opala**. Prema anketama Globalnog indeksa inovacija, rasprostranjenosti razvijenih klastera u BiH u 2014. godini u odnosu na 2013. je znatno manja a opala je i u poređenju sa zemljama komparatorima. **Udio izvoza BiH klastera u strukturi ukupnog izvoza se kreće u rasponu od 2-7%**. Najveće udijeke imaju klasteri aluminija, sjedala i drveta.

Grafikon 6: Stanje razvijenosti klastera, BiH i komparatori

Izvor: GII 2014

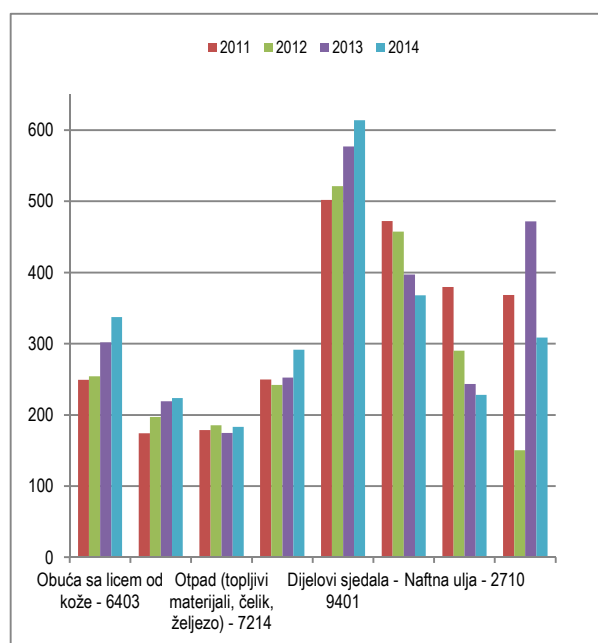
BiH predstavlja izvoznika³² male tržišne moći. Bori se za tržišne pozicije u tržišnim nišama u kojima njen tržišni udjel, prema stanju u 2014. godini, iznosi 0.02-0.75%, odnosno u apsolutnom iznosu kreće se u rasponu 80-300 miliona US\$. Najveće učešće u ukupnom izvozu imaju Sjedala uključujući ona koja se mogu pretvoriti u ležaje i njihovi dijelovi, zatim Aluminij u sirovim oblicima i Energija. BiH najviše izvozi u

³² Nema empirijske valorizacije klastera u BiH, niti klaster politika, pa se u Izvješću konstruiraju statistički klasteri utemeljeni na veličini vrijednosti izvoza.

Njemačku (Sjedala), Hrvatsku (Aluminij), Italiju (Obuća sa dijelovima od kože) i Srbiju (Drvo obrađeno).

Ukupan obim vanjskotrgovinske razmjene za 2014. godinu iznosio je 24,88 milijardi KM što je za 1,33 milijardi KM ili 5,66% više u odnosu na obim razmjene ostvaren u 2013. Od glavnih trgovinskih partnera, najveću pokrivenost uvoza izvozom imamo sa: Austrijom od 142,04%, Slovenijom 91,42%, Italijom 72,43%, Njemačkom 70,47%, Hrvatskom 51,58%, Srbijom 49,14%, te Turskom 40,27%. U 2014. godini BiH je najviše izvozila u sljedeće zemlje: Njemačku, Italiju, Hrvatsku, Srbiju, Austriju, Sloveniju, Crnu Goru, Tursku, Mađarsku i Švicarsku. Izvoz u ove zemlje učestvuje sa 75,97% u ukupnom bh izvozu³³.

Grafikon 7: Vodeći izvozni sektori bh.ekonomije (u 000 KM)

Izvor: International trade and statistics, MVTEO

Proizvodi koji su doprinijeli **rastu izvoza** u BiH u 2014. godini su izolirana žica, drvo obrađeno po dužini, sjedala, obuća sa vanjskim donovima od gume i plastične mase. Električna energija je u 2014. godini ostvarila učešće u ukupnom bh izvozu sa oko 3,55%, te i značajan pad izvoza od 34,59% u odnosu na 2013. godinu. Međutim u 2013. godini je zabilježen enorman rast izvoza električne energije od 214,26% u odnosu na 2012.

Stopa rasta bh izvoza u 2013. godini iznosila je 6,64%, dok u 2014. godini stopa rasta bh izvoza se smanjila

³³ Analiza vanjskotrgovinske razmjene BiH, MVTEO, 2014

za 3,02% i iznosi 3,62%. U 2014. godini proizvod koji je najviše doprinio smanjenju stope rasta bh izvoza je električna energija³⁴. Navedene grupe proizvoda koje BiH izvozi u EU imaju učešće od 26,96% u ukupnom bh izvozu u EU u 2014. godini i sve su industrijski proizvodi.

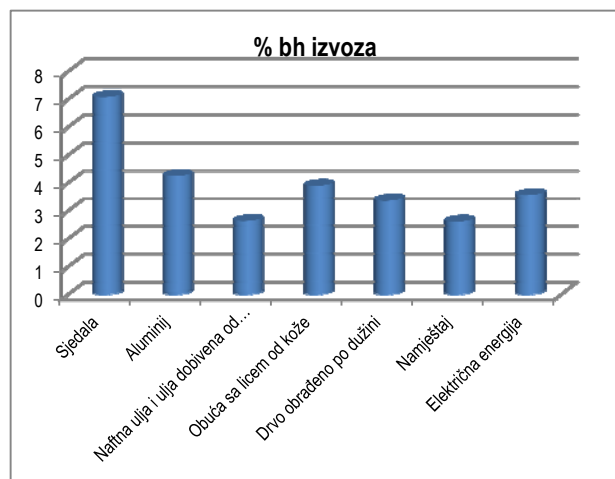
Sjedala imaju najveće učešće u ukupnom izvozu u EU u 2014. godini, i to od 9,06% i bilježe rast izvoza u 2014. godini od 1,62%, u odnosu na 2013. godinu³⁵. Njihovo učešće u BiH izvozu u 2014. godini iznose 7,07%.

Aluminij u sirovim oblicima je imao učešće u ukupnom izvozu u EU sa oko 5,65% u 2014. godini i bilježi pad izvoza od 9,09% u odnosu na prethodnu godinu a učešće u BiH izvozu iznosi 4,24%.

Izvoz obuće je učestvovao sa 5,31% u ukupnom izvozu u EU u 2014. godini i veći je za 11,64% u odnosu na 2013. godinu a u BiH izvozu učestvuje sa 3,89%.

U 2014. godini proizvodi koji su ostvarili najveće učešće u BiH izvozu su još i kože od 3,89%, te električna energija od 3,55%.

Grafikon 8: Udjeli najvećih izvoznih proizvoda u BiH izvozu, 2014

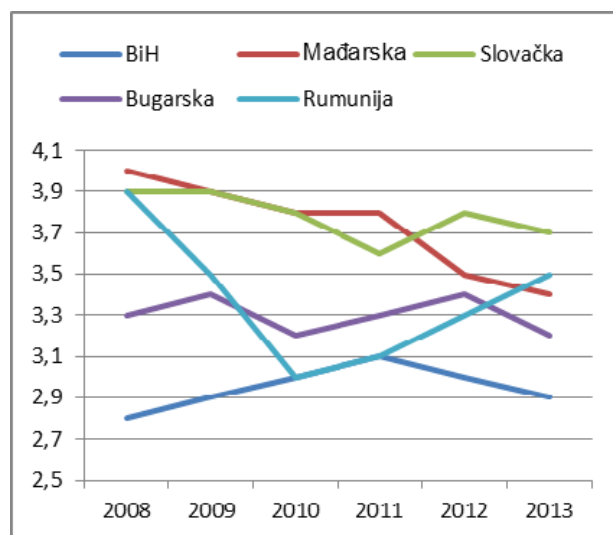
Izvor: United Nations Commodity Trade Statistics Database i Agencija za statistiku BiH

Lanci vrijednosti imaju za cilj da poboljšaju konkurentnost malih i srednjih preduzeća kako bi se stvorila i održala radna mjesta, smanjilo siromaštvo i poboljšao ekonomski status. Oni predstavljaju seriju organizacija i institucija koje su uključene u proces stvaranja i isporuke proizvoda. Neki od lanaca vrijednosti u BiH su: Lanac vrijednosti za pileće meso i

proizvode od pilećeg mesa, Lanac vrijednosti za goveđe i svinjsko meso i proizvode od goveđeg i svinjskog mesa, Lanac vrijednosti za namještaj od punog drveta Lanac vrijednosti za toplovodne kotlove i bojlere od inoksa Lanac vrijednosti za proizvodnju obuće, Lanac vrijednosti mlijeka i mliječnih proizvoda, Lanac vrijednosti voća i povrća, itd³⁶.

U BiH najkonkurentniji lanac vrijednosti je sektor mlijeka i mliječnih proizvoda. Sektor mesa i mesnih proizvoda, sa izuzetkom proizvodnje mesa peradi koji pokazuje visok RCA, djeluje kao manje značajan za poljoprivredni razvoj u RS ali je veoma značajan za FBiH. Sektor voća i povrća, iako je rangiran kao treći, ne bi trebalo zanemariti obzirom da određeni proizvodi pokazuju visoke RCA indekse i na svjetskom tržištu i na tržištu EU-27. Manji, premda sve brže rastući, sektori uzgoja ribe i vina rangirani su kao posljednji.³⁷

Grafikon 9: Lanci vrijednosti, zemlje komparatori, 2008-2013

Izvor: WEF, 2008-2013

U oblasti sektora usluga posebnu pažnju zaslužuje turizam. U Bosni i Hercegovini u decembru 2014. turisti su ostvarili 56.250 posjete. i za 5,9% više u odnosu na decembar 2013. godine. Dolasci stranih turista su se udvostručili tokom posljednjih pet godina. Prema analizama Svjetskog vijeća za putovanja i turizam (WTTC) predviđa se da bi zarada od međunarodnih posjetilaca i turističkog proizvoda BiH mogla generirati 15% BiH izvoza do 2019. godine.

Prema izvještaju Svjetskog Ekonomskog Forumu možemo vidjeti da je Bosna i Hercegovina u oblasti turizma popravila svoj rang u 2013 - 2014. godini za sedam mjesta u odnosu na 2011. godinu, tj sa 97. mjesta napredovala na 90. mjesto.

³⁴ Analiza vanjskotrgovinske razmjene BiH, MVTEO, 2014

³⁵ Analiza vanjskotrgovinske razmjene BiH, MVTEO, 2014

³⁶ Analiza lanaca vrijednosti, Banja Luka, 2014

³⁷ Procjena konkurentnosti tri vrijednosna lanca u poljoprivredi Bosne i Hercegovine, MVTEO 2012

Preporuke za poboljšanje razvijenosti klastera, njihovog snažnijeg uključivanja u globalne lance vrijednosti i jačanja konkurentnosti su:

- Uspostaviti program potpore uspostavi koordinacije klastera;
- Utemeljiti trening centar/e za klastere;
- Potpomoći inovativne aktivnosti i internacionalni marketing za 40 temeljnih proizvoda klastera;
- Participirati s ino razvojnim agencijama u uspostavi fondova riziko kapitala koji bi financirali snažno rastuće firme koje se najbrže uklapaju u globalne lance vrijednosti.
- Nužno je povezati klastere s (globalnim) lancima vrijednosti radi povećanja kvalitete interakcije njihovim preusmjeravanjem sa domaćih na inostrane kompanije.

3.2 Kompetentnost ljudskih resursa

Niska konkurentnost BiH ekonomije ima svoje korjene i u niskom obuhvatu obrazovanjem, posebno u oblasti srednjeg i visokog obrazovanja, kao i u lošoj obrazovnoj strukturi kadrova i obrazovnom sistemu koji ne priprema adekvatno kadrove za moderno tržište rada. U 2014. svega 10,1% radnosposobnog stanovništva ima više ili visoko obrazovanje, dok je taj procenat radnosposobnog stanovništva sa završenom srednjom školom puno veći i iznosi 48,7%. To pokazuje da mnogi ne nastavljaju svoje školovanje nakon stečenog srednjeg stručnog znanja.

Struktura upisa na fakultete, ne prati razvojne potrebe BiH niti definisane globalne i EU trendove. U okviru Ministarstva civilnih poslova BiH uspostavljen je odsjek za statistiku i informatiku čiji je zadatak da pomaže u statističkom izvještavanju o obrazovanju u skladu sa standardima Eurostat-a. Osam od deset kantona je usvojilo zakone o visokom obrazovanju. U RS je usvojen Zakon o visokoškolskim obrazovnim ustanovama, koji nije u potpunosti usklađen sa okvirnim zakonom i da omogućava entitetskim agencijama da budu uspostavljene paralelno sa državnim institucijama. Provedene su i određene odredbe okvira za kvalifikacije u visokom obrazovanju.

BiH je osnovala dvije agencije visokog obrazovanja na državnom nivou: Agenciju za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta i Centar za informiranje i priznavanje dokumenata. Agencija je pridruženi član Evropskog udruženja za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju. Suočeni smo sa odlivom pameti, naročito mladih i obrazovanih ljudi, što značajno umanjuje kvalitet ljudskih resursa u BiH. Veliki broj mladih i visokoobrazovanih ljudi odlazi iz BiH u potrazi za boljim uslovima života i zaposlenja

Razvoju poduzetničkih vještina nije posvećeno dovoljno pažnje, te ih treba razvijati i kroz obrazovni sistem. Usvojena je Strategija učenja o poduzetništvu u obrazovnim sistemima u BiH za period 2012-2015. Prilike za započinjanje biznisa u BiH su ocjenjene kao nepromjenjive u posljednjih par godina a jedan od razloga tome je nedostatak ljudi koji bi se mogli baviti poduzetništvom. Prema ocjenama stručnjaka u BiH ima jako malo ljudi koji imaju određene sposobnosti i znanja za započinjanje biznisa u regiji. Evidentan je i pad podrške ženama da započnu biznis kao i podrška od strane vlasti preduzećima koja imaju veliki potencijal rasta.

Pored pristupa obrazovanju baziranom na ključnim kompetencijama i životnim vještinama i elementi razvoja karijere trebaju biti uključeni u obrazovni sistem. Taj proces trebao bi u konačnici rezultirati, u skladu s politikom EU, otvaranjem karijernih centara koji bi bili podrška izgradnji ljudskih potencijala.

Tabela 4: Kompetentnost ljudskih resursa BiH, 2006-2014

	Kategorija	Nivo	Izvor	2006./07	2007./08	2008./09	2009./10	2010./11	2011./12	2012./13	2013./2014
1.	Osnovna škola i manje	BiH	ARS	47,6	46,9	45,3	42,7	43,2	42,6	41,7	41,2
2.	Srednja škola	BiH	ARS	45,9	46,4	47,6	49,1	48,0	48,6	48,6	48,7
3.	Viša, visoka, magisterij, doktorat	BiH	ARS	6,5	6,7	7,1	8,2	8,8	8,8	9,7	10,1
4.	Broj upisanih studenata ukupno	BiH	BHAS	99.557	104.280	105.488	105.137	107.537	107.083	102.443	108.008
5.	Broj upisanih studenata muški	BiH	BHAS	44.402	45.982	46.460	:	47.651	47.672	45.957	42.224
6.	Broj upisanih studenata ženski	BiH	BHAS	55.155	58.298	59.028	:	59.886	59.411	56.486	53.335
7.	Broj univerziteta	BiH	BHAS	:	:	20	22	22	25	25	:
8.	Broj fakulteta	BiH	BHAS	130	140	139	147	158	189	189	:
9.	Broj nastavnika i saradnika na visokoškolskim ustanovama	BiH	BHAS	:	:	5.139	8.463	8.643	9.224	9.144	9.581
10.	Broj diplomiranih studenata	BiH	BHAS	:	12.199	15.013	16.981	18.177	17.955	18.365	19.861
11.	Broj završenih magistara nauka	BiH	BHAS	:	436	576	752	1298	2100	2.630	3.364
12.	Broj završenih doktora nauka	BiH	BHAS	:	144	178	157	205	189	210	301

Procesi institucionalne izgradnje visokog obrazovanja su u posljednje tri godine pozitivno uticali na važne komponente visokog obrazovanja. Treba posebno istaći priznavanje diploma, upravljanje i institucionalni razvoj BiH univerziteta kao i na povećanje akademske mobilnosti i mobilnosti radne snage u BiH i u okviru evropskog tržišta rada.

Kao posljedica fragmentirane strukture³⁸ i nedovoljne uređenosti BiH obrazovnog prostora mnogi učenici po završetku opšteg obrazovanja³⁹ ne stiču vještine koje su im potrebne da se suoče sa potrebama tržišta rada. Rezultat učenika je ispod standarda sa značajnim geografskim razlikama.

Prema GCR⁴⁰ 2013-2014, kvalitet obrazovanja u BiH je na vrlo niskoj razini (vidjeti tabelu).

Tabela 5: Kvalitet obrazovanja u BiH, 2013

Rb	Indikator	Skor	Rang/148
1	Upis u srednje obrazovanje	89.3	73
2	Upis u tercijarno obrazovanje	37.2	69
3	Kvalitet obrazovnog sistema	2.7	132
4	Kvalitet obrazovanja	5.4	13

³⁸ Zakonodavna vlast i obrazovna politika razdruženi su na 14 administrativnih jedinica: deset kantona u FBiH, FBiH, Republika Srpske, Distrikta Brčko i Ministarstvo civilnih poslova BiH. Federalno Ministarstvo obrazovanja i kulture ima koordinacionu funkciju nad kantonima, dok Ministarstvo civilnih poslova BiH ima zadatak da koordinira aktivnosti i uskladjuje entitetske.

³⁹ WB: Obračun sa fiskalnim izazovima i jačanje perspektiva za rast_Pregled javne potrošnje institucija, 2006.

⁴⁰ Globalni rang konkurentnosti

	matematike i prirodnih nauka		
5	Kvalitet poslovnih škola	4.7	41
6	Pristup škola internetu	4.5	61
7	Dostupnost usluga istraživanja i obuke	3.7	100
8	Opseg obuke osoblja firmi	4.1	58

Izvor: World Economic Forum (2013) Global Competitiveness Report 2013.

Obaveze po Bolonjskoj deklaraciji do sada nisu u potpunosti ispunjene. BiH je potpisnik Bolonjske deklaracije, čime se obavezala na uspostavu sistema osiguranja kvalitete, restrukturiranja i modernizacije programa i kurseva uz omogućavanje mobilnosti profesora i studenata u okviru BiH i šire. Započeta reforma finansiranja visokog obrazovanja se odvija veoma sporo i još uvijek ne daje očekivane rezultate. Statistika BiH ne prati udio BDPa za pojedine nivoe obrazovanja na nivou BiH, dok su ti podaci dostupni na entitetskom nivou.

Struktura raspodjele sredstava unutar sektora obrazovanja je nepovoljna. Aktualna struktura rashoda u obrazovanje ostavlja malo prostora za unaprijeđenje nastavnog procesa kroz nabavku obrazovnih sredstva, obuku nastavnika i druge svrhe koje bi podstakle poboljšanje procesa učenja.

BiH mora primijeniti pristup razvoju baziran na znanju i kompetentnim ljudskim resursima. Pri tome osnovni pravci u obrazovanju trebaju biti kao i u zemljama EU.

Preporuke bi trebale biti fokusirane na:¹

- Pобољшanje kvaliteta nastavnog kadra i kadra za obuku;
- Podršku otvaranju i jačanju karijernih centara
- Povećanje regrutovanja studenata na naučne i tehničke studije;
- Uvesti benchmarking i mjerenja efikasnosti sistema obrazovanja.
- Podržati razvojne procese (nove metode rada, praćenje trendova, evaluacije procesa, standarda kvaliteta itd.) u obrazovanju u cilju poboljšanja okruženja koje podržava učenje;
- Povećanje mobilnost i razmjenu kadrova;
- Poboљшanje statistike obrazovanja i naučno-istraživačkog rada;
- Stvarati uslove za snažnije aktiviranje ljudskih resursa dijasporе što uključuje umrežavanje domaćih stručnjaka i institucija sa stručnjacima porijeklom iz BiH i njihovim institucijama u inostranstvu
- Obezbijediti monitoring ključnih EU definisanih indikatora u oblasti kompetentnosti ljudskih resursa

3.3 Naučno tehnološka i poslovna infrastruktura

Naučno istraživački proces u visokom obrazovanju treba promatrati kao integralni dio visokog obrazovanja i konkurentnosti bosansko-hercegovačke ekonomije. BiH održava naučni i tehnološki sistem sa nekoliko javnih univerziteta i namjenskih istraživačkih instituta (na primjer, u metalurgiji i poljoprivredi), te ograničenim brojem industrijskih laboratorija.

Za finansiranje istraživačkih aktivnosti BiH ne izdvaja velika sredstva i to onemogućava obnavljanje i izgradnju naučno istraživačkog potencijala. Veći dio istraživačke infrastrukture je zastario; mnogim laboratorijama nedostaju operativni fondovi; nema mogućnosti plaćati pretplate na naučne časopise, priključak s međunarodnim sistemom komunikacija nije adekvatan; mladi istraživači na univerzitetima nemaju sredstava za obuku u oblasti naučnih istraživanja;

Sa aspekta razvoja ljudskih potencijala postojeća situacija ugrožava razvoj visokog obrazovanja. BiH je usvojila Strategiju naučnog razvoja 2006. ali se ona ne implementira. Takva situacija se ne mijenja već godinama ili su promjene, gdje postoje, ekstremno spore.

Značajnih pomaka nema iako je 2009. godine usvojen Okvirni zakon o osnovama naučno-istraživačke djelatnosti i koordinacije unutrašnje i međunarodne naučno-istraživačke saradnje BiH i Strategija razvoja nauke u BiH 2010-2015. Usvojena je Zajednička Regionalna strategija nauke na području Zapadnog Balkana i formirano je Vijeće za nauku BiH.

Uspostavljena je mreža kontakt tačaka u cijeloj zemlji kako bi se obezbijedile informacije o istraživačkoj saradnji u programu FP7 (2007-2013) i drugim istraživačkim programima Cost i Eureka. Subjekti iz BiH u učešću u Sedmom okvirnom programu nisu više ograničeni na specifične programe i naučno-tehnološke saradnje nego imaju i mogućnosti da se uključe u sve istraživačke aktivnosti Evropske komisije. VMBiH je iz programa Podrška za pripremu projekata za programe EU za nauku dodijelio grant sredstva za 14 subjekata, te iz programa Podrška tehničkoj kulturi i inovatorstvu grant sredstva za 26 subjekata⁴¹. Predstavnici BiH učestvuju u projektu DUNAV.INOC.Net, te naučnoj saradnji u okviru Centralno evropske inicijative i aktivnostima koje se odnose na Regionalnu naučno istraživačku strategiju za zemlje zapadnog Balkana.

U BiH je uspostavljena struktura za novi program EU za istraživanje i inovacije HORIZON 2020. Cilj programa je jačanje saradnje znanstvenog i poslovnog sektora u postizanju konkretnih rezultata, pri čemu će inovativni i mali i srednji poduzetnici imati brojne prilike za dodatno finansiranje svojih projekata.

Izabrano je 28 projekata koji će biti sufinansirani u okviru saradnje istraživača koji rade na realizaciji zajedničkih naučno-istraživačkih projekata u okviru naučne i tehnološke saradnje između BiH i Slovenije za 2014. i 2015. godinu. Na ime ove programske aktivnosti izdvojeno je 82.110,00 KM. Izabrano je 10 projekata koji će biti sufinansirani u okviru saradnje istraživača koji rade na realizaciji zajedničkih naučno-istraživačkih projekata u okviru naučne i tehnološke saradnje između BiH i Crne Gore za 2014. i 2015.

⁴¹ Izvještaj o napretku, 2014

godinu. Na ime ove programske aktivnosti izdvojeno je 9.135,00 KM.

Tokom 2013. nije došlo do velikih promjena u inventivnosti BiH ekonomije. Broj prijavljenih

patenata se povećao na 70 u 2013. godini u odnosu na 66 u 2012. godini. Prijave za industrijski dizajn su nešto manje u 2013. nego u prethodnoj godini ali ne značajno.

Tabela 6: Broj prijava patenata, industrijskog dizajna i žigova u BiH, 2000-2013

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Patenti	161	281	327	287	347	373	217	92	71	75	65	54	66	70
Industrijski dizajn	31	19	14	56	54	50	35	72	63	22	25	20	53	50
Žigovi	733	917	754	950	967	1197	1190	1375	1488	946	824	757	759	739

Izvor: Institut za intelektualno vlasništvo BiH

Ulaganja u istraživanje i razvoj u poređenju sa zemljama komparatorima su veoma niska. BiH za istraživanje i razvoj izdvađa samo 0.03% BDP-a što je rezultat ukupnog ekonomskog stanja u zemlji. Ulaganja u istraživanja i razvoj zemalja komparatora se kreću u rasponu 0.4-1.5 % njihovog BDP-a, dok EU prosjek iznosi 2.0% BDP-a. Investiranje u nauku u BiH iznosi 0,17% od BDP-a u oba entiteta.

Prosijek istraživača u razdoblju 2000.-2014. godine u BiH se povećao u poređenju sa prethodnim godinama i iznosi 763 istraživača na milion stanovnika. Unatoč tome, broj istraživača na milijun stanovnika kod BiH je mnogo manji od EU prosjeka, a 8.3-17.7 puta manji nego kod zemalja komparatora.

BiH u 2014. još uvijek nema specifične programe podrške poduzećima glede tehnološke obuke. Stanje se nije bitnije promijenilo u odnosu na

prethodnu godinu pa stoji ocjena da u cijeloj regiji još uvijek postoje velike prepreke u saradnji između univerziteta, istraživačkih centara i malih i srednjih preduzeća. Razlozi su slabo i sporo transformiranje univerziteta utemeljenih na distributivnoj funkciji (distribuciji znanja) prema univerzitetima utemeljenim na proizvodnoj funkciji (proizvodnji znanja) i na poduzetničkoj funkciji (oplođavanju proizvedenih znanja)⁴². Prema GEM izvještaju postoji mali broj univerziteta posebno neovisnih istraživačkih centara, dok oni postojeći nemaju dovoljno kadra i opreme.

Preporuke za poboljšanje naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture:

- Razviti statistike inventivne djelatnosti ekonomije i njenog financiranja;
- Podržavati posebnim programima povezivanje istraživačkih centara i izvoznih poduzeća, pri čemu bi se evaluacija programa podrške temeljila na rastu izvoza te dohotka (poreznih prihoda) i zaposlenosti;
- Podržati posebnim programima zajednička ulaganja inozemnih, s jedne strane, i malih i srednjih domaćih firmi, s druge strane, kroz programe mentorstva, organiziranje misija i sl. usmjerenih na „učenje činjenjem“ (posebno sa BiH iseljeništvom);
- Razviti programe partnerstva javnog i privatnog sektora u razvoju poslovne infrastrukture, pri čemu bi ti programi bili utemeljeni na poticanju razvoja inovativno-izvoznih aktivnosti.

⁴² GEM izvještaj za 2014. godinu

3.4 Jedinstveni ekonomski prostor

BiH je potrebno homogeno, transparentno i vjerodostojno tehničko i poslovno okruženje kako bi se osiguralo povjerenje građana i investitora u zemlji i inostranstvu. Harmonizacija na području uvođenja evropskih standarda je spora. Razvoj privatnog sektora je zakočen zbog nepovoljnog poslovnog okruženja.

BiH se neminovno mora fokusirati na preuzimanje EU propisa koje se odnose na unutrašnje tržište i trgovinu. Na početku 2015. Godine Institut za standardizaciju BiH (BAS) je preuzeo 29.871 međunarodnih, evropskih i drugih nacionalnih standarda⁴³. Od ovog broja 18.143 standarda su evropski (EN) standardi⁴⁴ od čega 4.465 su evropski harmonizovani standardi i ostali evropski standardi čije su reference objavljene u Službenom listu EU (serija C). Procenat evropskih standarda i harmonizovanih dokumenata koje je BAS preuzeo iznosi 82,23%. U toku 2014. godine BAS je metodom prevoda preuzeo 21 standard. U 2014. godini je formiran novi tehnički komitet: BAS/TC 59 - Društvena sigurnost i zaštita. Ukupan broj aktivnih BAS tehničkih komiteta je 52, dok je u fazi mirovanja tehnički komitet BAS/TC 28 - Eksplozivi za civilne namjene. U cilju promocije standardizacije, Republički zavod za standardizaciju i metrologiju je izradio i štampao brošuru „Vodič kroz standardizaciju“.

Slobodan protok roba jedan je od ključnih principa jedinstvenog evropskog tržišta i osiguran je legislativom na nivou EU. To podrazumijeva i preuzimanje potrebne regulative, unaprijeđenje sistema infrastrukture kvaliteta, stalno unaprijeđenje uslova i okruženja poslovanja kao i sprečavanje korupcije i izgradnju i jačanje potrebnih institucija.

Poslovno okruženje je i dalje opterećeno različitim administrativnim preprekama na različitim nivoima vlasti. Postignut je određen napredak pri registrovanju imovine ali se preduzeća i dalje moraju registrovati u oba entiteta ako žele poslovati u cijeloj zemlji, postupci registracije se i dalje razlikuju i ne postoji sistem registracije za cijelu BiH.

Istraživanja percepcije poduzetnika pokazuju da su glavni problemi poduzetničkog okruženja u 2014. Problemi koji se svode na politike vlada (porezni sistem i poreznu politiku) kojima se reguliše poslovni ambijent za poduzetništvo koja iz godine u godinu predstavlja glavni

problem a nešto bolje su ocjenjene politike vlada (konkretno politike, prioriteti i podrška poduzetnicima). Najbolje ocjenjeni uslovi poduzetničkog okvira u BiH su komercijalna i pravna infrastruktura i dinamika internog tržišta⁴⁵.

Tabela 7: Percepcija poduzetnika

	2013.	2014.
1	Politike vlada – propisi, porezi i sl. Kojima se reguliše poslovni ambijent za poduzetništvo	Politike vlada – propisi, porezi i sl. Kojima se reguliše poslovni ambijent za poduzetništvo
2	Transfer istraživanja i razvoja	Transfer istraživanja i razvoja
3	Interno tržište – otvorenost	Obrazovanje – osnovno i srednje

Izvor: GEM 2014

U rješavanju problema mobilnosti radne snage, što je jedan od preduslova efikasnosti korištenja ovog ključnog resursa svake zemlje, nije postignut značajniji napredak u 2014. godini. Barijeru kretanju radnika u nalaženju najprikladnijeg zaposlenja još uvijek predstavljaju fragmentirani zakonodavni okvir i okvir sistema socijalnog osiguranja među kantonima i entitetima. Zaposleni i dalje imaju poteškoće prilikom ostvarivanja socijalnih prinaldežnosti. Zakonodavni okvir za socijalne prinaldežnosti i penzije i dalje je iscjepkan.⁴⁶ Porezna administracija nije glavni problem poslovnog okruženja samo za BiH poduzetnike nego i za poduzetnike regije kojoj BiH pripada. Tako je i u Hrvatskoj, Rumuniji i Italiji.

U okviru borbe protiv korupcije bilo je manjeg napretka u odnosu na prethodnu 2014. godinu. Vlada Bosne i Hercegovine je u 2015. usvojila Strategiju za borbu protiv korupcije (2015-2019) i pripadajući akcioni plan. Prema Strategiji borbe protiv korupcije BiH poslovni predstavnici u Bosni i Hercegovini navode korupciju kao šestu najznačajniju prepreku za poslovanje, nakon visokih poreza, kompliciranih poreznih zakona, političke nestabilnosti, propisa o radu i ograničenog pristupa finansiranju.

Korupcija u BiH negativno utiče na ekonomske tokove time što uzrokuje nepredvidive troškove za investitore koji su obeshrabreni za buduća ulaganja, uzrokuje rast sive ekonomije i smanjenje prihoda države po osnovu neplaćenih poreza, carina i drugih dažbina, povećava troškove administracije, roba i usluga, te smanjuje je produktivnost. Indeks percepcije korupcije je u 2013. iznosio 4,2 a u 2014. godini je pao na 3,9 i BiH je ostavila lošiju poziciju u 2014. godini na listi

⁴³ uključujući amandmane, korekcije i druge standardizacijske dokumente

⁴⁴ korekcije nisu uključene

⁴⁵ GEM 2014

⁴⁶ GEM 2014.

korumpiranih zemalja gdje je zauzela 80. mjesto od 175 zemalja u odnosu na 2013. godinu gdje je zauzimala 77. mjesto od 177 zemalja.

Bosna i Hercegovina je postala članica Konvencije Ujedinjenih nacija protiv korupcije (UNCAC). Države

članice Konvencije uvele su mehanizam za praćenje njene provedbe posredstvom procesa revizije u kojoj se procjenjuje provedba odredbi UNCAC-a u zemljama potpisnicama. Jedan od ciljeva tog mehanizma je podstaknuti zajedničke snage i napore na nacionalnoj razini u provedbi antikorupcijske reforme.

Ključne preporuke za poboljšanje jedinstvenog ekonomskog prostora su:

- Sačiniti analizu djelovanja porezne administracije i donijeti mjere njenog efektivnijeg i efikasnijeg djelovanja;
- Razviti transparentni sistem evaluacije vladinih programa, koji bi omogućili efektivnost i efikasnost njihove sprovedbe;
- Utemeljiti fond riziko kapitala kao produkt partnerstva javnog i privatnog sektora i usmjeriti ga na podršku snažno rastućim malim i srednjim poduzećima;
- Utemeljiti savjetodavne servise koji bi pružali informacije, savjete, a i mentorsku podršku zainteresiranim za otvaranje firme u BiH, uz snažnu intersektorsku saradnju (s regionalnim razvojnim agencijama, FIPA-om, komorama, asocijacijama poslodavaca i sl.);
- Uvođenje infomaciono - komunikacijskih tehnologija, kako bi se olakšale i pojednostavile administrativne procedure temeljem razvoja e-vlada.

4. Zapošljavanje

Analiza trendova

Kretanje zaposlenosti i nezaposlenosti u BiH pratimo preko administrativnih i anketnih podataka. Prema Anketi o radnoj snazi stopa nezaposlenosti u BiH se u odnosu na prethodnu godinu nije promijenila i iznosi 27,5 %. Administrativni podaci nam prikazuju drugu sliku gdje je stopa nezaposlenosti u 2014. godini koja iznosi 44,5 % što nam govori da postotak zaposlenih koji je uticao na smanjenje anketne stope nezaposlenih su osobe zaposlene u sivoj ekonomiji. Prema Anketi o radnoj snazi stopa zaposlenosti se nije puno promijenila u odnosu na prethodnu godinu i u 2014. godini iznosi 31,7 % i bilježi 812 hiljada anketno zaposlenih.

Broj registriranih nezaposlenih osoba u BiH na evidencijama zavoda i službi za zapošljavanje krajem 2014. godine je iznosio 549.522 hiljada što je za 0,5% manje nego u istom periodu 2013. godine. dok je broj registriranih zaposlenih lica u decembru 2014. godine iznosio preko 707 hiljada i povećan je za 2,9% u odnosu na isti period prošle godine.

Tabela 8: Stopa zaposlenosti i nezaposlenosti u BiH, 2006-2014

Godina	Stopa nezaposlenosti	Stopa zaposlenosti
2006	31,1	29,7
2007	29,0	31,2
2008	23,4	33,6
2009	24,1	33,1
2010	27,2	32,5
2011	27,6	31,9
2012	28,0	31,7
2013	27,5	31,6
2014	27,5	31,7

Izvor: Anketa o radnoj snazi, 2006-2014

Prema rezultatima Ankete o radnoj snazi za 2014. godinu, od ukupno 2,5 miliona radno sposobnih osoba, preko 1,1 milion se kvalifikuje kao ekonomski aktivno, a nešto iznad 1,4 miliona kao ekonomski neaktivno. Podaci pokazuju da je manje od polovine radno sposobnog stanovništva iznad 15 godina starosti

u BiH aktivno. Stopa aktivnosti od 43,7% je vrlo niska po međunarodnim standardima. Prema ovoj Anketi, polna struktura nezaposlenih bila je: 55,8% muškaraca i 44,2% žena.

Prema starosnim intervalima najveća stopa nezaposlenosti je za dob od 15-24 i 2013. godini je iznosila 61%. Stopa nezaposlenosti za dob od 15-24 se povećala u odnosu na prethodnu godinu kada je iznosila 59,1%. Najmanja stopa nezaposlenosti je karakteristična za dob 50-64 i ona iznosi 15,8%. iako je stopa nezaposlenosti najveća za dob od 15-24 ona se u slijedećem intervalu (25-34 godine) značajno smanjuje kada iznosi 33,4%.⁴⁷

Od ukupnog broja osoba koje traže zaposlenje, njih 279.083 ili 50,73% su žene. U strukturi lica koja traže zaposlenje, zaključno sa februarom 2015. godine, NKV radnika je 148.834 ili 27,06%, PKV 10.075 ili 1,83%, KV 190.346 ili 34,60%, VKV 3.193 ili 0,58%, NSS 1.557 ili 0,28%, SSS 147.454 ili 26,81%, VŠS 7.499 ili 1,36% i VSS 41.137 ili 7,48%. Najveći broj evidentirane nezaposlenosti čine lica sa trećim stepenom obrazovanja KV radnici 34,60%, te NKV radnici 27,06%.⁴⁸

BiH je na drugom mjestu po stopi nezaposlenosti među zemljama komparatorima za period 2006-2014 gdje je na prvom mjestu Makedonija a Hrvatska je na trećem mjestu sa stopom nezaposlenosti od 17,3%. **Stopa nezaposlenosti u BiH je trostruko veća od europske**, iako nikada u zemljama EU nije bilo više nezaposlenog stanovništva nego sada, pokazuju analize Europskog zavoda za statistiku „Eurostata“. Prema tim analizama u 2014. godini u EU vlada rekordna potraga za radnim mjestima, jer je bez posla 10,2 % stanovništva.

Stopa zaposlenosti najveća je za starosni interval od 25-49 godina i iznosi 53,3% u 2014. godini. U EU28 stopa zaposlenosti za 25-49 iznosi 77,6% i najveća stopa pripada Švedskoj

⁴⁷ Podaci iz BHAS, Anketa o radnoj snazi 2013.

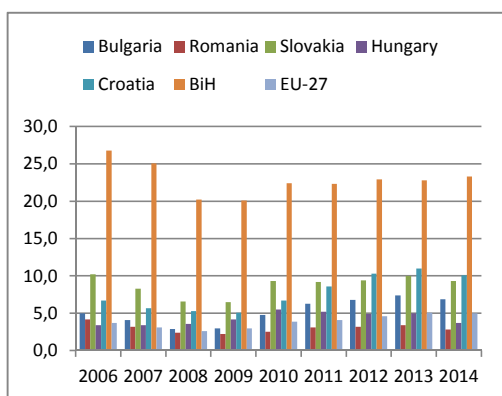
⁴⁸ Izvještaj o napretku, 2014

(85,5%), a najniža Grčkoj (63,1%).⁴⁹ Stopa zaposlenosti je najniža za mlade tj. starosni interval od 15-24 godina i u 2014. godini je iznosila 10,9% dok je stopa nezaposlenosti za mlade veća nego u prethodnoj godini i iznosi 62,7 %. Stopa zaposlenosti mladih se također smanjuje i u EU28.

Dugoročna nezaposlenost je jedan od najznačajnijih izazova kako ekonomske tako i socijalne politike. Pored ovoga dugoročna nezaposlenost je veoma dobar pokazatelj usklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada i indirektno mjera uspješnosti formalnog i neformalnog obrazovanja u državi. Visina stope dugoročne nezaposlenosti se kreće između četvrtine i petine radne snage, dok kod zemalja komparatora EU4 ne prelazi dvadesetinu radne snage.

Stopa dugoročne nezaposlenosti BiH je četiri puta veća od prosječne stope dugoročne nezaposlenosti EU 27. U svim promatranim zemljama stopa dugoročne nezaposlenosti je veoma niska, a jedino Hrvatska (10,1%) i Slovačka (9,3%) imaju veću stopu dugoročne nezaposlenosti. BiH ima veoma visoku stopu dugoročne nezaposlenosti koja iznosi 23,3 % i ta stopa u poređenju sa prethodnim četverogodišnjim periodom se povećala.

Grafikon 10: Stopa dugoročne nezaposlenosti komparatora, 2006-2014

Izvor: Eurostat, za BiH ARS

Udio samozaposlenih u ukupno zaposlenim u BiH se za razliku od prošle godine smanjio za 2% i iznosi 19,1%. Ostalo čine pomažući članovi domaćinstva, s udjelom od 4% koji je je ostao nepromjenjen u odnosu na 2013. godinu. U FBiH broj samozaposlenih se smanjio za 13 hiljade, a u RS-u i BDBiH za po hiljadu. Uočljiva je i razlika između polova, jer samozaposlenih muškaraca je skoro duplo više nego samozaposlenih žena.

Tabela 9: Samozaposleni

Samozaposlenici (%)	BiH	FBH	RS	BDBiH
2014	19,1	15,0	25,5	24,6
2013	20,7	17,4	25,7	31,5
2012	22,7	18,4	29,2	30,8
2011	20,0	15,3	26,8	25,0
2010	20,8	16,3	27,6	23,1
2009	20,5	18,3	23,4	25,2

Izvor: Agencija za zapošljavanje BiH, Anketi o radnoj snazi 2014. godina

Smanjen je i broj korisnika prava po osnovu nezaposlenosti. U decembru 2014. godine novčanu naknadu koristilo je 12.171 lice ili 2,2% od ukupnog broja registriranih nezaposlenih lica. Ovaj broj se u odnosu na isti period 2013. godine, kada je novčanu naknadu koristilo 12.969 lica, smanjio za 798 lica ili 6,1%. Pravo na zdravstvenu zaštitu po osnovu nezaposlenosti u decembru 2014. godine ostvarilo je 430.137 lica, što je 78,6% od ukupno registrirane nezaposlenosti u BiH.

U 2014. godini, sa evidencija Federalnog zavoda za zapošljavanje, Zavoda za zapošljavanje RS i Zavoda za zapošljavanje BDBiH ukupno je zaposleno 103.577 nezaposlenih lica. Broj zaposlenih u odnosu na 2013. godinu bio je veći za 12.766 osoba ili 14,1%.

Prosječna neto plata u 2014. godini je iznosila 830 KM i nominalno je veća za 0,4% g/g, a

⁴⁹ Ibid

realni rast je bio nešto veći zbog deflacije. Rast prosječne neto plate je usporen jer je neto plata u FBiH smanjena za 0,2% g/g i iznosila je 833 KM. Suprotno, u RS prosječna neto plata je uvećana za 2,1% (825 KM), ali je i dalje nominalno niža u odnosu na prosječnu neto platu u FBiH⁵⁰.

Tabela 10: Nominalni i realni rast neto plata u BiH

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Nominalni rast neto plate u BiH (%)	16,6	5,1	1,0	2,3	1,2	0,1	0,4
Realni rast neto plate u BiH (%)	8,6	5,5	-1,1	-1,4	-0,8	0,2	1,3

Izvor: BHAS, DEP kalkulacije

4.1. Funkcionisanje tržišta rada i aktivne mjere zapošljavanja

Na osnovu odredbi Zakona o Agenciji za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br.21/03 i 43/09.), Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine je, u saradnji sa Federalnim zavodom za zapošljavanje, Zavodom za zapošljavanje Republike Srpske i Zavodom za zapošljavanje Brčko distrikta BiH, uradila prijedlog „Plana o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2015. godinu“⁵¹.

Ovaj dokument predstavlja smjernice politika tržišta rada i aktivne mjere zapošljavanja koje su planirale nadležne državne i entitetske institucije u oblasti zapošljavanja u 2015. godini. Polazne osnove za kreiranje politika i smjernica tržišta rada i provođenje programa aktivnih mjera zapošljavanja u 2014. godini predstavljali su prioritetni ciljevi navedeni u programima rada Agencije za rad i zapošljavanje BiH, Federalnog zavoda za zapošljavanje, Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske i Zavoda za zapošljavanje Brčko distrikta BiH za 2015. godinu.

Izvori finansiranja za realizaciju ovih aktivnosti su prvenstveno odobreni budžeti institucija koje

realiziraju ove aktivnosti, uz dodatna sredstva osigurana putem realizacije projekata finansiranih iz stranih donacija i sredstava iz budžeta vlada entiteta i Brčko Distrikta BiH namijenjenih podršci realizaciji programa aktivnih mjera na tržištu rada.

U 2014. godini nakon duže vremena desile su se određene pozitivne promjene na tržištu rada. Broj zaposlenih lica u BiH u periodu januar-december 2014. godine konstantno je bio u porastu kako na mjesečnom, tako i pri godišnjem poređenju, dok je broj nezaposlenih lica od marta 2014. godine, po prvi put nakon 2009. godine, bilježio kontinuirano smanjenje u poređenju sa istim periodom prošle godine. Zato su se zavodi i službe zapošljavanja u BiH u planiranim aktivnostima u 2015. godini opredijelili za osnovne smjernice i politike tržišta rada koje predviđaju mjere koje se odnose na⁵²:

- ✓ Preduzimanje mjera na daljem poboljšanju trendova na tržištu rada
- ✓ Provođenje ciljanih programa aktivnih mjera zapošljavanja
- ✓ Provođenje socijalnih programa na tržištu rada i ostvarivanje prava nezaposlenih osoba po osnovu nezaposlenosti
- ✓ Jačanje posredničke funkcije zavoda i službi zapošljavanja u cilju efikasnijeg pružanja usluga poslodavcima i nezaposlenim licima
- ✓ Provođenje funkcije profesionalnog informiranja i usmjeravanja

Osnovni cilj mjera aktivne politike zapošljavanja je da doprinesu podizanju nivoa aktivnosti na tržištu rada, stimulisane novog zapošljavanja, kao i povećanje ukupne zaposlenosti.

U 2015. godini mjere aktivne politike zapošljavanja će se provoditi kroz različite oblike podrške u zapošljavanju, samozapošljavanju, pripremi za tržište rada, te stručnom usavršavanju i osposobljavanju u skladu sa Strategijom jačanja funkcije posredovanja u javnim službama za zapošljavanje u FBiH.

⁵⁰ Ekonomski trendovi, 2014

⁵¹ Izvještaj stanja tržišta rada, 2015

⁵² Plan o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u BiH za 2015. Godinu, Agencija za rad i zapošljavanje BiH

Mjerama namijenjenim poslodavcima nastoji se uticati na zadovoljenje potražnje za radnicima određenog profila zanimanja i, s druge strane, mjerama namijenjenim pojedincima, tj. unapređenjem njihovih znanja ili vještina, poboljšava se ponuda raspoložive radne snage. U 2015. godini nastojaće se pružiti podrška teže zapošljivim kategorijama nezaposlenih osoba, prije svega mladim osobama bez radnog iskustva, dugotrajno nezaposlenima, ženama i dr. Planirano je da mjerama aktivne politike zapošljavanja bude obuhvaćeno oko 10.000 nezaposlenih osoba.

Planirani programi su:

- ✓ program sufinansiranja zapošljavanja i sufinansiranja sticanja prvog radnog iskustva
- ✓ program zapošljavanja i samozapošljavanja roma
- ✓ program sufinansiranja start up-a
- ✓ profesionalna orijentacija (profesionalno informisanje, program obuke za aktivno traženje posla i dr.)
- ✓ programi pripreme za rad (obuka, stručno osposobljavanje i usavršavanje)
- ✓ programi javnih radova
- ✓ finansiranje zapošljavanja iz sredstava namjenskog depozita federalnog zavoda za zapošljavanje
- ✓ projekat zapošljavanja mladih u bosni i hercegovini (yep)
- ✓ razvoj, analiza, saradnja i transformacija (projekat „rast“)
- ✓ projekat podrške mrežama za socijalnu sigurnost i zapošljavanje (ssnesp) – komponenta „posredovanje i podrška u zapošljavanju“
- ✓ finansiranje projekata sa drugim organizacijama i institucijama.

U skladu sa usvojenom Strategijom zapošljavanja Republike Srpske 2011.-2015. godine, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske kao ključne aktivnosti definiše mjere aktivne politike čiji je osnovni cilj da doprinesu podizanju nivoa aktivnosti na tržištu rada, stimulisanju zapošljavanja kao i povećanju ukupne zaposlenosti. U skladu sa usvojenim Akcionim planom zapošljavanja za 2014.godinu, Zavod za zapošljavanje je nosilac realizacije

četiri projekta za 2014 i projekata koji se prenose u 2015 a to su:

- ✓ projekat podrške zapošljavanju i samozapošljavanju djece poginulih boraca vrs, ratnih vojnih invalida vrs i nezaposlenih demobilisanih boraca vojske republike srpske „zajedno do posla“
- ✓ projekat podrške zapošljavanju u privredi republike srpske u 2014.god.
- ✓ -„prvi posao“ - projekat podrške sticanju radnog iskustva mladih u statusu pripravnika u republici srpskoj u 2014.godini
- ✓ projekat podrške zapošljavanju roma u republici srpskoj u 2014. godini
- ✓ projekti koji će se finansirati iz sredstava zavoda za zapošljavanje republike srpske
- ✓ projekti koji se finansiraju iz transfera vlade i drugih grantova (grantova drugih institucija)
- ✓ projekat zapošljavanja mladih bih-yep.

Programom rada Zavoda za zapošljavanje Brčko distrikta BiH u 2015. godini definirani su programski zadaci na implementaciji Zakona o zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti Brčko distrikta BiH, kako u pogledu ostvarivanja prava po osnovu nezaposlenosti koja se izvorno izvode iz Zakona, tako i programske zadatke koji predstavljaju aktivne mjere zapošljavanja. Planirani programi su⁵³:

- ✓ program sufinansiranja zapošljavanja osoba svih ciljnih grupa
- ✓ program zapošljavanja osoba starije starosne dobi (žene i muškarci)
- ✓ programi stručnog osposobljavanja, obuke i pripreme za zaposlenje
- ✓ program priprema za zapošljavanje osoba
- ✓ prekvalifikacija/ dokvalifikacija za poznatog poslodavca

4.2. Pasivne mjere zapošljavanja

Svako registrovano nezaposleno lice, u skladu sa važećim zakonima o zapošljavanju u BiH, ostvaruje i prava za slučaj nezaposlenosti koja podrazumjevaju novčana davanja i to:

- pravo na novčanu naknadu,

⁵³ Plan o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u BiH za 2015. godinu, Agencija za rad i zapošljavanje BiH

- pravo na zdravstveno osiguranje po osnovu nezaposlenosti,
- pravo na penziono osiguranje po osnovu nezaposlenosti,
- uplatu doprinosa za PIO ukoliko sa tim stažom osiguranja ispunjavaju uslovi za starosnu penziju.

U planiranju politika tržišta rada, zavodi i službe zapošljavanja u BiH suočeni su sa ograničenim finansijskim mogućnostima, jer su prioriteti u finansiranju realizacija zakonskih obaveza u vezi sa materijalnom i socijalnom sigurnosti nezaposlenih lica (novčana naknada, zdravstvena zaštita i programi socijalnog zbrinjavanja), pa tek onda mjere aktivne politike zapošljavanja.

U zemljama EU **potrošnja na pasivne mjere** u 2010. godini se kretala u rasponu 0,31% BDP-a (UK) do 3% BDP-a (Španija). U prosjeku je u EU27 potrošnja na pasivne mjere iznosila 1% BDP-a, dok je u **BiH** 2012. godine iznosila 0,3% BDP-a. U BiH entiteti zavodi i BD su potrošili 59,2 miliona KM na novčane naknade za nezaposlena lica, što predstavlja povećanje od 6,2 miliona KM u odnosu na prethodnu 2011. godinu. **U BiH ukupno se potroši 59,3 miliona KM na novčane naknade za nezaposlene**, prema podacima za 2012. godinu. U 2012 g. pokrivenost novčanom naknadom ukupno nezaposlenih iznosi 0,8%, a u 2006 godini 0,6%.

U zadnjih 5 godina ovo je najveći iznos koji je potrošen na novčane naknade. U Federaciji BiH u 2012 g. potrošeno je 43,9 miliona KM na novčane naknade a prosječno mjesečno 9.534 nezaposlenih je koristilo ovu naknadu. U FBiH visina novčane naknade, zavisi od vremena provedenog na radu, utvrđuje se u trajanju 3-24 mjeseca. Trenutna situacija u FBiH izjednačava nezaposlene koji su imali različitu visinu primanja: nezaposlena osoba primat će oko 350 KM u slučaju nezaposlenosti, što **obeshrabruje osobe koje su imale nižu platu da aktivno traže posao.**

U RS-u visina novčane naknade zavisi od dužine radnog staža i prosječne plate koju je nezaposleno lice ostvarilo u posljednja tri mjeseca rada. Dužina primanja novčane naknade u RS može da traje od jednog mjeseca do 12 mjeseci. Pored novčane naknade velika inicijativa nezaposlenim da se prijave na zavode za zapošljavanje je ostvarivanje **zdravstvenog osiguranja**. Samo u ovu svrhu u FBiH biro i za zapošljavanje su potrošili 21 milion KM.

U 2012. godini 389,8 hiljada nezaposlenih na biroima je bilo korisnik zdravstvenog osiguranja, a 2006. godini 326,2 hiljade što predstavlja povećanje od 59,6 hiljada. To dodatno otežava biroa da se bave aktivnim programima zapošljavanja, a i povećava motivisanost nezaposlenih da se prijavljuju na biroa iako aktivno ne traže posao, radi ostvarivanja ovog prava.

Preporuke za bolje funkcionisanje tržišta rada:

- Provesti analizu uzroke dugoročne nezaposlenosti osoba u najvitalnije dobi u oba entiteta, i pripremiti program mjera za sprečavanje nastanka dugoročne nezaposlenosti s aktivnostima trajne aktivacije i integracije;
- Harmonizovati podatke kantona i entiteta o tržištu rada i uskladiti ih s EU metodologijom;
- Vršiti procjene uticaja - evaluacije aktivnih i pasivnih mjera zapošljavanja;
- Uspostaviti sistem i kontinuirano pratiti potrebe za radnom snagom;
- Obezbijediti razvoj klijentske orijentacije usluga zavoda za zapošljavanje i obezbijediti da fokus njihovog rada bude posredovanje u zapošljavanju;
- Adresirati neusklađenost ponude i tražnje radne snage bržim reformiranjem obrazovnog sistema i brzim razvojem trening centara za razvoj vještina;
- Promovirati adaptibilnost radnika i preduzeća na promjene.
- Evaluirati funkcionisanje tržišta rada sa aspekta rigidnosti ugovora i troškova zapošljavanja i otpuštanja.
- Evaluirati uslove rada službi za zapošljavanje.
- Procijeniti uticaj socijalnih davanja na aktivno traženje posla

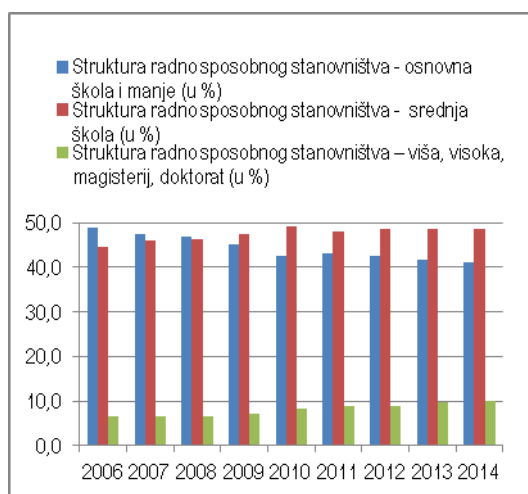
4.3. Poboljšanje vještina na tržištu rada, strukovnog obrazovanja i treninga

Poboljšanje djelovanja tržišta rada kroz razvoj preduzetničke kulture i nastavak reforme srednjeg stručnog obrazovanja i obuke su ključni izazovi pred BiH koji se odnose na poboljšanje vještina na tržištu rada, strukovnog obrazovanja i treninga. Rađena je analiza primjene nastavnih planova i programa u VET školama i započete su aktivnosti na izradi standarda zanimanja koji će biti osnova za reviziju postojećih modularnih NPP.

Diseminacijom standarda promoviše se rad Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i osigurava prenos informacija krajnjim korisnicima školske zajednice o upotrebi i primjeni standarda koji će im u velikoj mjeri pomoći u vaspitno-obrazovnom procesu i primjenom standarda "podići" kvalitet obrazovanja u BiH. Obukom će biti obuhvaćeno veliki broj nastavnika osnovnih škola i savjetnika iz pedagoških zavoda.

Obrazovna struktura nezaposlenosti pokazuje da najveći udio 68,3% čine lica sa završenom srednjom školom, 19,7% su lica sa osnovnim obrazovanjem i niže, dok je 12,0% završilo višu školu, fakultet, akademiju, magisterij ili doktorat⁵⁴.

Grafikon 11: Obrazovna struktura radno sposobnog stanovništva BiH

Izvor: ARS BiH, 2014

⁵⁴ Izvještaj o napretku, 2014

U kvalifikacionoj strukturi registrovanih nezaposlenih osoba u BiH najveći udio u ukupnoj nezaposlenosti čine osobe sa trećim stepenom obrazovanja. Obrazovna struktura nezaposlenih pokazuje da 68,3% čine lica sa završenom srednjom stručnom spremom, 19,7% lica sa osnovnim obrazovanjem i niže a najmanje je lica koja su završila višu školu, fakultet, akademiju, magisterij i doktorat i to 12% gdje je taj procenat porastao za 2% u odnosu na prethodnu godinu.

Nerazvijenost stručnih vještina uveliko je rezultat (1) nepostojanja moderne infrastrukture za profesionalnu obuku (dokvalifikacije, prekvalifikacije i sl.) i cjeloživotno učenje (2) nemoderniziranosti programa profesionalne obuke i razvoja ključnih kompetencija za uspješan život u 21. stoljeću, (3) niskog učešća zaposlenih i nezaposlenih u profesionalnim obukama, (4) neuvezanosti VET-a i aktivnih mjera zapošljavanja i (5) nedostupnosti kvalitetnih usluga treninga i obuke svim grupama građana.⁵⁵

Finansiranje VET-a se ne posvećuje dovoljna pažnja. Dok je razvoj strukovnog obrazovanja i osposobljavanja kao pretežitog dijela cjeloživotnog učenja od kritične važnosti za EU napore u preuzimanju vodećeg položaja u globalnoj ekonomiji i u odgovoru na njene glavne ekonomske i socijalne izazove pa je razvoju i finansiranju VET-a posvećena velika pažnja, u BiH nema ni statističkih podataka o udjelima pojedinih vrsta obrazovanja u BDP-u. Pristup EU ilustrira indikator veličine sredstava za obuku osoba s poteškoćama na tržištu rada u ukupnim sredstvima za aktivne mjere tržišta rada, koji pokazuje da je 43% ukupnih sredstava namijenjenih za obuku i trening nezaposlenih namijenjeno ovim osobama.

Finansiranje javnih srednjih stručnih škola u BiH je obezbjeđeno kroz budžetska sredstva nadležnih ministarstava i organizirano je i na kantonalnom i entitetskom nivou. Što se tiče sredstava iz javnih izvora, finansiranje se obično

⁵⁵ EU Support to vocational education and training in Bosnia and Herzegovina IV; Inception Report, 2011

vrši preko zavoda za zapošljavanje na ime obuke nezaposlenih osoba. Postoje neki programi obrazovanja i osposobljavanja koji su besplatni za korisnike i obično pokrivaju učenje stranih jezika, život i stil, glumu itd.

Obuke koju organizuju nevladine organizacije obično se finansiraju iz različitih donatorskih izvora. Postoje i firme koje plaćaju za obrazovanje i usavršavanje svojih zaposlenika, dok većinu drugih obuka plaća učesnik (u oko 60% slučajeva). Ovo ukazuje na činjenicu da je svijest o važnosti cjeloživotnog učenja i osposobljavanja za tržište rada još uvijek vrlo niska⁵⁶.

Prema GEM izvještaju za 2014. godinu jedan od osnovnih preduslova za funkcioniranje poslovnog okruženja je obrazovanje. Ovaj uslov poduzetničkog okvira se sastoji se od dvije komponente: a) poduzetničko obrazovanje u osnovnim i srednjim školama koje je i najlošije ocijenjeno i b) poduzetničko obrazovanje na postškolskom nivou.

VMBiH je usvojilo Stratešku platformu razvoja obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u BiH za period 2014–2020. godina⁵⁷, te Akcioni plan za izradu i provođenje kvalifikacijskog okvira u BiH za period 2014.-2020. godine⁵⁸, gdje je započet i projekat IPA 2012 „Razvoj kvalifikacijskog okvira za opšte obrazovanje...”. Nastavljene su aktivnosti u okviru projekata: „Strateški razvoj visokog obrazovanja i standarda kvalifikacija“ (IPA 2011), „Poduzetničko učenje u obrazovnim sistemima u BiH-faza II“ (IPA 2011), Twinning projekta „Izgradnja institucija i kapaciteta za provedbu Direktive EU o reguliranim profesijama“ (IPA 2011), kao i regionalnih projekata FRAME i „Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju“⁵⁹.

U skladu sa Lisabonskom konvencijom o priznavanju kvalifikacija objavljene su sljedeće preporuke: Preporuke o korištenju kvalifikacijskog okvira u postupku priznavanja inostranih visokoškolskih kvalifikacija u BiH i

Preporuke o priznavanju inostranih visokoškolskih kvalifikacija u BiH licima s nedovoljnom dokumentacijom ili bez dokumentacije⁶⁰.

Vlada FBiH usvojila je Strateške pravce razvoja karijerne orijentacije u FBiH 2015-2020. godina⁶¹ i Strateške pravce razvoja visokog obrazovanja u FBiH 2012-2022. godine gdje je sa ciljem da se provedu strateški pravci sufinansirano 23 projekta visokoškolskih ustanova, stručnih udruženja i organizacija civilnog društva⁶².

Osnovna linija prilagođavanja VET sistema evropskim smjernicama je definisana u Strategiji razvoja stručnog obrazovanja i obuke u BiH 2007-13. Ona predstavlja osnovni okvir za modernizaciju sistema javnih, srednjih i viših stručnih škola i definiše četiri ključna principa uspješne modernizacije sistema VET-a: (1) poštovanje evropskih standarda kvalitete obrazovanja, (2) operacionalizaciju sistema korporativne odgovornosti-upravljanje sistema po principu javno-privatnog partnerstva (PPP), (3) uspostavljanje efikasnog i pristupačnog informacijskog sistema i (4) efektivna saradnja zasnovana na participacijskom pristupu i koordinacijskim mehanizmima.

BiH nije razvila poseban set indikatora za praćenje raznih aspekata VET-a i to je izazov s kojim se u narednom razoblju treba suočiti statistički sistem i na dokazima utemeljena politika. EU je definisala set od 15 ključnih indikatora a oni koje BiH treba još da definiše su:

- Postotak osoba starih 22 godine koji su uspješno završili srednjoškolsko obrazovanje;
- Udio učesnika u VET programima po mjestu nastave (%);
- Udio učesnika u VET programima po spolu (%);
- Udio učesnika u VET programima po nivou obrazovanja i spolu (%);
- Razdioba sudionika u VET programima po dobnim skupinama (%);

⁵⁶ Poslije 2005. nije provedeno nijedno istraživanje, te nema novijih pokazatelja finansiranja VET-a, pa nije moguće evidentirati promjene niti definisati trendove.

⁵⁷ 110. sjednica Savjeta ministara BiH (23. 10. 2014.), „Službeni glasnik BiH“, broj 96/2014

⁵⁸ 123. sjednica Savjeta ministara BiH (11.2.2015.)

⁵⁹ Izvještaj o napretku BiH, 2014

⁶⁰ „Službeni glasnik BiH“, broj 81/14

⁶¹ 143. sjednica Vlade FBiH (10.12.2014.)

⁶² Izvještaj o napretku BiH, 2014

- Poduzeća koja pružaju nastavak obrazovanja (CVT) kao postotak svih poduzeća;
- Poduzeća koja pružaju CVT kao postotak svih poduzeća, prema veličini razreda;
- Poduzeća koja pružaju CVT kao postotak svih poduzeća, prema privrednoj djelatnosti;
- Zaposlenici koji sudjeluju u CVT obuci kao postotak zaposlenih u svim poduzećima;
- Zaposlenici sudjeluju u CVT obuci kao postotak zaposlenih svih poduzeća, po spolu;
- Troškovi CVT obuke kao postotak ukupnih troškova svih poduzeća.

Preporuke:

- Uspostaviti sistemsko praćenje ključnih EU VET indikatora na nivou BiH;
- Razvoj sektorskih regionalnih centara za profesionalnu obuku i trening;
- Završiti započete aktivnosti na razvoju klasifikacije zanimanja i usvojiti Standarde zanimanja i obrazovne standarde, kao i državni kvalifikacijski okvir (NQF) za cjeloživotno učenje;¹
- Uspostaviti sistem evaluacije i osiguranje kvaliteta u stručnom obrazovanju i obuci;
- Obezbjediti povezanost stručnog obrazovanja i tržišta rada, modernizirati sistem profesionalne orijentacije i savjetovanja i uključiti u proces zavode za zapošljavanje i socijalne partnere;
- Uspostaviti transparentan i funkcionalan sistem institucija VET sektora¹, što uključuje (1) modernizaciju srednjih i visokih stručnih škola kroz uvođenje evropski prihvatljivih standarda obuke, (2) razvoj mreže centara za stručno osposobljavanje i obuke radno sposobnog stanovništva, (3) institucije za nadzor i osiguranje kvaliteta usluga; nužno je osigurati redovno statističko praćenje ove oblasti i uspostaviti sistem nadgledanja i prognoze potreba na tržištu;
- Većim obuhvatom radno sposobnog stanovništva strukovnim obrazovanjem i LLL povećati kompetentnost radne snage, uspostaviti sistemski pristup obrazovanja odraslih, obezbijediti veću mobilnost i urediti sistem cirkularnih migracija;
- Obezbjediti povećan nivo autonomnosti stručnih škola i institucija profesionalne obuke.

4.4. Razvoj malih srednjih preduzeća i otvaranje novih radnih mjesta

Mala i srednja preduzeća u EU predstavljaju značajan izvor zapošljavanja i dodane vrijednosti. Polazeći od toga, potrebno je kroz obrazovni sistem, prvenstveno kroz osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, poduzimati aktivnosti koje potiču na poduzetničko razmišljanje. Određene aktivnosti u BiH već postoje, ali na dobrovoljnoj bazi, te ih treba sistematizirati i uvesti u školski sistem kao obavezu.

U BiH je kreirana internet stranica Evropske poduzetničke mreže Bosne i Hercegovine koja je najveća mreža za podršku malim i srednjim preduzećima u oblasti međunarodne poslovne saradnje, inovacija, prenosa znanja i tehnologija, te saradnje i učešća u EU programima. Mrežu čine oko 600 partnerskih organizacija iz 53

zemlje, uključujući činjenice iz EU i druge zemlje Evrope i svijeta.

Počela je realizacija dvogodišnjeg programa koji finansira Evropska unija "Podrška konkurentnosti malih i srednjih preduzeća (MSP) u BiH" i Ukupna vrijednost programa je 2,65⁶³ miliona eura, od čega je EU osigurala dva miliona eura iz sredstava IPA 2013 gdje će tim programom malim i srednjim preduzećima biti pružene konsultantske usluge da bi ih približili najboljim praksama EU.

Potrebno je poboljšati uslove za razvoj postojećih MSP. Od izuzetne važnosti je daljnja izgradnja pravne države i unaprijeđenje sistema naplate u poslovnom ciklusu. Nadalje je nužno da se pojednostavi i olakša poreski sistem. Mala i srednja preduzeća posluju u nepovoljnom ambijentu i prema izvještaju *Doing Businessa za 2014*. BiH je na 107. mjestu gdje je za razliku od

⁶³ Izvještaj EU za 2014

prethodne godine lošije pozicionirana i predstavlja jedno od najlošijih mjesta za poslovanje u Evropi.

Zbog visoke stope nezaposlenosti i ne mogućnosti pronalaženja posla sve se više ljudi okreće započinjanju vlastitih biznisa tj prema poduzetništvu. Iako je želja za otpočinjanje vlastitih biznisa velika postoje mnoge prepreke koje otežavaju takve poduhvate kao što je nepovoljan poslovni ambijent i nedovoljno poklanjanje pažnje poduzetničkom okruženju u zemlji. Za razvoj poduzetništva potrebno je imati povoljne uslove poduzetničkog okvira od kojeg su u BiH najbolje ocjenjeni u 2014. prema GEM izvještaju komercijalna i pravna infrastruktura i dinamika internog tržišta a najlošije su ocjenjeni

uslovi koji se odnose na politike vlada – konkretne politike, prioritete i podrška poduzetnicima. Relativno malobrojna skupina potencijalnih i nastajućih poduzetnika se sastoji od onih koji se poduzetništvu okreću iz nužde, a ne radi iskorištavanja poslovne prilike. Procenat takvih u BiH je za 50% veći od prosjeka skupine zemalja kojoj BiH pripada prema GEM izvještaju BiH za 2014. godinu.

Poduzetnička aktivnost u BiH je i dalje na veoma niskom nivou. Bez obzira što su neke poduzetničke aktivnosti unaprijeđene; stopa nastajućih aktivnosti i novih biznisa koji čine ukupnu ranu poduzetničku aktivnost u BiH se malo smanjila u odnosu na prethodnu godinu.

Tabela 11: Ukupna rana poduzetnička aktivnost(RPA) u BiH, 2014-2010

	Stopa nastajućih poduzetničkih aktivnosti	Stopa vlasništva novih biznisa	RPA ⁶⁴	Prekid poslovanja	RPA iz nužnosti (% RPA)	Prilika proizašla iz želje za unaprijeđenjem (% RPA)
2014.	4,5	6,7	7,4	4,5	50,8	25,2
2013.	5,8	4,6	10,3	6,2	58,9	22,0
2012.	5,0	3,0	8,0	7,0	58,0	20,0
2011.	5,4	2,8	8,1	6,7	61,0	22,0
2010.	4,1	4,1	7,7	3,3	46,5	29,8

Izvor: GEM 2014

BiH stopa rane poduzetničke aktivnosti koja pokazuje procenat pojedinaca koji su aktivno uključeni u vođenje biznisa ne starijeg od 42 mjeseca u 2014. godini je niža u odnosu na 2013. godinu i iznosi 7,4%⁶⁵ ali je u poređenju sa zemljama okruženja i dalje visoka a kao uzrok tome su najviše povećane aktivnosti razvoja poduzetništva iz nužnosti i kroz otvaranje novih biznisa. Stopa vlasnika etabliranih biznisa to su biznisi startiji od 42 mjeseca prema GEM izvještaju za 2014. godinu iznose 6,7% i pokazuju rast u odnosu na 2013. godinu. Posmatrajući učešće oba spola u ranoj poduzetničkoj aktivnosti u BiH uočljivo je da se muškarci mnogo više odlučuju za poduzetničke aktivnosti nego žene, što je isti slučaj i u

zemljama iz regiona. Okretanju žena prema poduzetništvu su doprinjeli razni projekti i programi koji su usmjereni ka ženskom poduzetništvu.

Najzastupljeniji sektor u ranoj poduzetničkoj aktivnosti u sve tri administrativne jedinice u BiH je sektor potrošačkih usluga, zatim slijede sektor proizvodnje i građevinarstva gdje je došlo do velikog ulaganja u poduzetništvo za razliku od prethodne godine, a nakon toga su ekstraktivni biznisi. U poređenju sa zemljama iz regiona BiH prednjači u sektoru proizvodnje i građevinarstva, najlošija je u sektoru poslovnih usluga koja obuhvata privredu koja se zasniva na efikasnosti.

Stopa prekida poslovanja se smanjila u odnosu na 2014. godinu. Poredeći BiH sa zemljama regiona stopa prekida poslovanja je viša u odnosu na druge zemlje komparatore i od prosjeka EU. Dominanti razlozi prekida poslovanja u BiH bili su uzrokovani neprofitabilnošću biznisa i problemima finansiranja. U 2014. godini za razliku od 2013. godine "lični razlozi" su najviše navedeni kao razlog prekida poslovanja.

U Bosni i Hercegovini dominira grupa starosti poduzetnika od 24-54 godine kao i u zemljama Evrope. Postoji više razloga ali iz raznih izvještaja o poduzetništvu mladih jedan od

⁶⁴ Rana poduzetnička aktivnost

⁶⁵ GEM izvještaj 2014

razloga je to da se mladi mnogo teže zapošljavaju na tržištu rada i da su najvjerojatnije prisiljeni da se bave biznisom. U dosadašnjem periodu uočeno je povećanje uključenosti u ranu poduzetničku aktivnost osoba u dobi između 45 – 64, koji je viši od prosjeka zemalja EU. Mogući razlozi tome su stečajni većih kompanija koji potiču ljude na poduzetništvo zbog osiguranja prihoda. Potrebno je dodatno stimulirati mladu populaciju da se uključi u poduzetničku aktivnost, posebno u oblastima IT tehnologija i novih tehnoloških znanja⁶⁶.

Nužno je poboljšati uslove za stvaranje novih MSP. Prioritetno je potrebno razviti snažnije mehanizme finansijske podrške osnivanjem MSP-ova, te trening i savjetodavno-konzultatnsku podršku postojećim MSP. Potrebno je razvijati usluge podrške nastajućim MSP na lokalnom nivou te postojećim MSP na regionalnom nivou, posebice kroz klusterske trening centre i garantne fondove. Posebice je važno podržati posebne vrste poduzetničkih aktivnosti kao što su poduzetništvo žena, ruralno poduzetništvo, poduzetništvo manjinskih skupina i poduzetništvo osoba sa invaliditetom.

Iskustva europskih zemalja pokazuju da je nezamjenjiv put modernom društvu put održivog razvitka i stvaranja novih radnih mjesta kojeg karakterizira:

- a) poduzetništvo koje se ogleda u stvaranju što većeg broja MSP-ova i u prestrukturiranju postojećih radi uključivanja što većeg broja ljudi kako bi mogli aktivno utjecati na svoju sudbinu, i
- b) novi pristup regionalnom i lokalnom razvitku koji se prije svega oslanja na vlastite snage.

Kao stup ekonomije EU postavljena su mala i srednja poduzeća koja čine 67.1% zaposlenosti privatnog sektora, a u nekim gospodarskim djelatnostima (metaloprerađivački sektor, građevinarstvo, namještaj) i više od 80 %.

⁶⁶ GEM Umihanić 2011 Umihanić B. et al. (2011) GEM BiH 2010 - Poduzetništvom do novih radnih mjesta. Tuzla: Centar za razvoj poduzetništva, str. 58

5. Održivi razvoj

Analiza trendova

Održiv razvoj obuhvata razvoj okoliša i okolinske infrastrukture, energije i obnovljivih izvora energije, transportnu infrastrukturu i telekomunikacije, te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja sa ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno povećanja samoopskrbljivanja BiH zdravom hranom.

Ravnomjeran regionalni razvoj ima za cilj da doprinese ukupnom nacionalnom rastu i razvoju stvaranjem uslova koji će smanjiti društvene i ekonomske razvojne nejednakosti među regijama, omogućiti svim područjima da postanu konkurentna, te uspostaviti okvir za koordinisane nacionalne, regionalne i lokalne inicijative kojima je cilj unaprjeđenje ekonomskog i društvenog razvoja zemlje.

Jedan od ključnih pristupa ka ravnomjernom regionalnom razvoju jeste **stvaranje policentričnih privrednih središta i regionalno-specifičnih inovacionih sistema**. To može biti omogućeno mapiranjem ključnih regionalno-specifičnih postojećih i/ili mogućih privrednih klastera koji se baziraju na upotrebi preovladujućih lokalnih resursa (prirodni resursi, tradicionalna znanja i vještine, poduzetnički potencijal pojedinih regiona). Potrebno je poticati lokalne inicijative i integralni razvojni pristup, kao i razvijati i modernizovati transportnu infrastrukturu.

BiH ima šansu za **investiranje u čiste i efikasne tehnologije, obnovljive izvore energije**, kao i dobra i servise ekosistema. Povećanje energetske efikasnosti je od iznimne važnosti za BiH.

Učešće poljoprivrede u BDP-u BiH je značajno, ali se kontinuirano smanjuje. Veličina obradivog zemljišta per capita je vrlo niska, a stopa zaposlenosti u poljoprivredi među najvećim u Europi, što dodatno ukazuje na relativno nizak stepen produktivnosti. Ulaganja u sektor poljoprivrede su niska što rezultuje **niskom konkurentnošću te relativno visokim**

vanjskotrgovinskim deficitom u sektoru hrane.

Nužno je i brže uvođenje e-zakonodavstva i regulative kako bi se stvorio okvir za razvoj e-poslovanja. Budući da informaciono-komunikaciona infrastruktura predstavlja okosnicu fizičke infrastrukture suvremenog, postindustrijskog društva, najmanje što se može uraditi u njenom razvoju je uređenje e-zakonodavstva, koje se sporije razvija i u odnosu na regiju.

5.1. Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvitak

Sektor poljoprivrede zauzima po tradiciji važno mjesto u ekonomiji BiH imajući u vidu geografski položaj zemlje i raspoloživost prirodnih resursa. BiH ima niz povoljnosti za razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralnih područja kao što su: prirodni resursi, relativno jeftini troškovi radne snage, blizina EU i mediteranskih tržišta, tradicija poljoprivredne proizvodnje, nezagađeno zemljište, dobri uslovi za razvoj eko-hrane i agroturizma kao i postojanje određenog nivoa fizičke i socijalne infrastrukture u ruralnim područjima.

Poljoprivreda i srodne djelatnosti imaju veliki značaj za pretežno ruralnu zemlju i ruralno stanovništvo koje čini oko 60%⁶⁷ populacije BiH. Pored činjenice da preko polovine populacije BiH živi u ruralnim predjelima, ova oblast zapošljava tek oko jednu petinu radne snage BiH.

Po pitanju popisa **poljoprivrede**, tokom popisa stanovništva, domaćinstava i stanova organizovanog u periodu 1. - 15. oktobra 2013. godine, putem seta pitanja iz oblasti poljoprivrede prikupljeni su podaci o broju poljoprivrednih domaćinstava, kojih u BiH prema preliminarnim rezultatima popisa ima 340.000

⁶⁷ Izvor: UNDP BiH NDHR, Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: mit i stvarnost, juli 2013. godine

(približno 28% ukupnog broja domaćinstava u BiH).

Učešće poljoprivrede, lova, šumarstva i ribolova u BDP-u BiH se u periodu 2005.–2012. godine postepeno smanjivalo sa 8,5% u 2005. godini na rekordno nizak procenat učešća od 6,2% u 2012. godini koji je poljedica vremenskih neprilika⁶⁸. U 2013. godini učešće poljoprivrede u BDP-u BiH je iznosilo 7% sa realnim rastom od 16% g/g.

Smanjenje značaja poljoprivrede u BDP-u BiH rezultat je stagniranja u odnosu na ostale sektore u kojima se bilježi napredak, a među najvažnijim uzrocima navode se niska produktivnost sektora, ekstenzivna proizvodnja voća i povrća, nizak nivo subvencija, niski prosječni prinosi usjeva, kao i uticaj klimatskih promjena.

Proizvodnja hrane predstavlja strateški interes svake države. Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhana u BDP-u BiH ima učešće od 2,6%⁶⁹. Step en iskoristivosti brojnih kapaciteta prehrambene industrije je nizak a prema izvještaju UN-a (2013.) BiH uvozi više od 65% hrane potrebne za zadovoljavanje svojih potreba. Lanac upravljanja i sistem službene kontrole hrane i hrane za životinje još nisu usklađeni sa evropskim standardima da bi se omogućio izvoz roba životinjskog porijekla na tržište EU.

Broj zaposlenih u poljoprivrednim djelatnostima u 2014. godini iznosi 139 hiljada⁷⁰, sa učešćem od 17% u ukupnom broju zaposlenih, a u odnosu na 2013. godinu zabilježeno je smanjenje broja zaposlenih od 10% g/g. U odnosu na zemlje EU gdje je prosjek zaposlenih u poljoprivredi oko 5% može se zaključiti da je poljoprivreda u BiH veoma značajna djelatnost.

Poljoprivredno prehrambeni sektor ima značajno učešće u ukupnoj trgovini BiH. Ukupan uvoz poljoprivrednih proizvoda u BiH u 2014. godini je iznosio 2,75 milijardi KM, dok je ukupan izvoz iznosio 649 miliona KM. Deficit u trgovini

poljoprivrednim proizvodima u 2014. godini je iznosio 2,1 milijardu. Pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 23,6% što je za 0,89% manje od pokrivenosti u odnosu na isti period prethodne godine, kada je iznosila 24,5%.

Posmatrajući **strukturu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda** koji se uvoze već duži niz godina dominira skoro istih deset glava Carinske tarife. Robe koje se najviše uvoze u BiH su pića, alkoholi, i sirće, žitarice, meso i drugi klanični proizvodi, razni prehrambeni proizvodi, ostaci i otpaci prehrambene industrije, itd, dok u izvozu dominiraju biljna i životinjska mast, zatim mlijeko, ptičija jaja i med, voće, proizvodi na bazi žitarica i dr.

Postojeći sistem bezbjednosti hrane u BiH nije uspio da ispuni sve kriterije kojim se osigurava dobijanje izvoznih dozvola za EU tržište, iako su nadležne institucije radile na pripremi i uslađivanju domaćeg zakonodavstva sa Evropskim propisima. Naime, lanac upravljanja i sistem službene kontrole hrane i hrane za životinje nisu usklađeni sa evropskim standardima da bi se omogućio izvoz roba životinjskog porijekla na tržište EU što u isto vrijeme znači da nije bilo ni izvoza poljoprivrednih proizvoda poput mlijeka i mliječnih prerađevina, mesa i mesnih prerađevina, i krompira na evropsko tržište.

U BiH je u 2014. godini zabilježen pad cijena hrane (-2,7% g/g). Kretanje cijena hrane u BiH je značajno determinisano svjetskim cijenama hrane. Cijene hrane u svijetu u 2014. godini bilježe smanjenje od 4,2%⁷¹ g/g.

Konkurentnost bh. poljoprivrede i dalje je niska. Poljoprivrednici i proizvođači iako imaju potencijal da snabdiju domaće tržište, većina domaćih poljoprivredno – prehrambenih proizvoda nisu cjenovno konkurentni obzirom na višestruko manja izdvajanja sredstava iz vladinih budžeta za subvencije u poljoprivredi u odnosu na zemlje okruženja.

Zbog nepostojanja dogovora o **strukturama za usmjeravanje finansijske pomoći EU** za

⁶⁸ BHAS, BDP za 2013. godinu, proizvodni pristup, prvi rezultati

⁶⁹ BHAS, Tematski bilten, BDP 2005-2012. godina, podatak se odnosi na 2011.-2012. godinu

⁷⁰ BHAS, Anketa o radnoj snazi 2014. godine, Tematski bilten 10.

⁷¹ Izvor: Indeks hrane, MMF baza podataka, DEP kalkulacije.

poljoprivredu i ruralni razvoj (IPARD) u septembru 2013. godine su otkazana dva projekta IPA iz oblasti poljoprivrede. Za programsko razdoblje 2014-2020. biće potrebno ispuniti određene uslove koje propisuje Evropska komisija vezano za strateške pripreme, institucionalna rješenja i koordinaciju, kao i administraciju potrebnu za pripremu i apsorpciju sredstava IPARD-a.

Izdavanja za poljoprivredu i ruralni razvoj iz entitetskih budžeta su nedovoljna a subvencije za poljoprivrednike nisu harmonizovane između entiteta i nisu u skladu sa *acquis-em* EU.

BiH je jedina zemlja u regionu koja nema usvojen Zakon o organskoj proizvodnji hrane. Međutim, raste interes za uzgoj organskih proizvoda u poljoprivrednoj proizvodnji u BiH. Sve veći zahtjevi tržišta za kvalitetnom zdravom hranom predstavljaju razvojnu mogućnost za ruralna područja, koja mogu potaći razvoj brendiranih proizvoda, turizma te cijelog lanca snabdijevanja, čime se kreiraju nova radna mjesta i generiše prihod.

Ključni **prioritet u oblasti sigurnosti hrane** je uspostavljanje komandnog lanca i otklanjanje preklapanja u sistemu kontrole hrane i hrane za životinje.

U podsektoru **šumarstva** u BiH i dalje stoji problem neiskorištenosti potencijala gdje šume pokrivaju 43%⁷² teritorije BiH a nisu efikasno iskorištene. Jedan od razloga je i nepristupačan teren i mine.

Prema podacima BHAS **ukupna proizvodnja šumskih sortimenata** u Bosni i Hercegovini u 2014 god. manja je za 2% u odnosu na 2013 god. Proizvodnja sortimenata četinarskih vrsta drveća povećana je za 2% dok je proizvodnja sortimenata lišćarskih vrsta manja za 6%.⁷³

U oblasti **veterinarstva** su napravljeni značajni pomaci u vidu usvajanja provedbenih propisa kojim se uređuju pitanja kontrole, sprečavanja i iskorjenjivanja određenih prenosivih bolesti

životinja, a takođe je stavljen u funkciji novi Sistem za upravljanje procesima vezanim za pojavu sumnje bolesti kod životinja.

Takođe, u **fitosanitarnom** sektoru, je zabilježen napredak u vidu usvajanja izmjena i dopune Zakona o zaštiti novih sorti bilja u BiH i odobrenju opšteg operativnog akcionog plana u slučaju hitne pojave organizama štetnih za bilje i biljne proizvode. Osim toga, započeta je registracija proizvođača, prerađivača, uvoznika i distributera biljaka, biljnih proizvoda i regulisanih objekata u fitoregistre, a i službene kontrole i stanje u pogledu glavnih organizama štetnih po krompir su uglavnom ocijenjeni pozitivnim.

Prioritet rada nadležnih institucija u mreži hrane se prvenstveno odnose na **ostvarivanju uslova za izvoz poljoprivrednih proizvoda animalnog porijekla na evropsko tržište**, pripremu prijedloga izmjena i dopuna Zakona o hrani, Zakona o veterinarstvu u BiH i Zakona o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH, i usklađivanju uloge i nadležnosti institucija u mreži hrane.

Prema izvještaju **Evropske komisije o napretku** Bosne i Hercegovine u 2014. u oblasti poljoprivrede, politike ruralnog razvoja, sigurnosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike i ribarstva postignut je mali napredak. Naročito se ističe nedostatak sveobuhvatne strategije ruralnog razvoja za cijelu zemlju i imenovanje centralnog nadležnog tijela. Potrebno je unaprijediti kapacitete zemlje za obavljanje službenih kontrola kao i za lanac upravljanja. Pripreme u ovim oblastima *acquis-a* su u ranoj fazi, a sprovedba iz oblasti sigurnosti hrane i veterinarstva je i dalje neujednačena.

⁷² Izvor: Milenijumski razvojni ciljevi BiH za 2013.godinu, podatak za 2011.godinu.
⁷³ BHAS, Saopštenje Šumarstvo, br.2, 2015.godina

Preporuke za poboljšanje stanja u oblasti poljoprivrede, hrane i ruralnog razvoja su:

- Izraditi Plan usklađivanja/usvajanja pravne tečevine Evropske unije u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, veterinarstva, bezbjednosti hrane i zaštite zdravlja bilja,
- Dostaviti u proceduru razmatranja i usvajanja izmjene i dopune Zakona o hrani, Zakona o veterinarstvu i Zakona o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH,
- Izraditi i u proceduru razmatranja usvajanja dostaviti Zakon o vinu i podzakonske akte u skladu sa odredbama Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju,
- Usvajanje zakonodavnog okvira potrebnog za razvoj i jačanje organske proizvodnje u Bosni i Hercegovini,
- Uspostaviti lanac upravljanja i sistem službene kontrole hrane i hrane za životinje koji je usklađen sa evropskim standardima i centralnu bazu podataka,
- Ubrzati aktivnosti na usklađivanju domaćeg zakonodavstva koje uređuje oblast akvakulture i uložiti dodatne napore u sprovođenju *acquisa* za ovu oblast.
- Iznalaženje adekvatnog modela za uspostavljanje IPARD operativne strukture u skladu sa EU zahtjevima i ustavnim nadležnostima BiH institucija,
- Uspostavljanje i razvoj Poljoprivrednog informacionog sistema
- Izraditi Nacrt Strateškog plana ruralnog razvoja BiH,
- Realizovati aktivnosti harmonizacije podsticajnih mjera u cilju uspostavljanja jednakih uslova za sve poljoprivredne proizvođače u zemlji i poboljšanje konkurentnosti proizvodnje,
- Razvijati aktivnosti za poboljšanje uslova spoljnotrgovinskog poslovanja i zaštite domaće proizvodnje u oblasti poljoprivrede i prehrambene proizvodnje, i nastaviti aktivnosti na izradi i usvajanje propisa i mjera za uvođenje tržišnih standarda kvaliteta u skladu sa evropskim i OECD standardima (tržišni standardi za voće i povrće, žitarice, meso i mlijeke...) odnosno sa standardima organizacije zajedničkog tržišta EU,
- Izgrađivati kapacitete za ublažavanje nepovoljnih efekata klimatskih promjena i suočavanje sa prirodnim katastrofama u cilju povećavanja nivoa spremnosti za sprečavanje i zaštitu od vanrednih situacija koje mogu uticati na poljoprivredni sektor (navodnjavanje, zaštita od grada, poplava, suša i dr.)
- Uspostaviti sistem monitoringa i evaluacije u sektoru poljoprivrede što podrazumijeva i procjenu uticaja mjera podrške;
- Jačanje organizacionih i ljudskih resursa u državnim i entitetskim institucijama, te unapređenje koordinacije aktivnosti u cilju korištenja dostupnih EU sredstava.
- Pripremiti Strategije ruralnog razvoja s usklađenim mjerama i podmjerama s radnim planovima i budžetima i IPARD programom;
- Prioritizirati deminiranja poljoprivrednog zemljišta i ključnih ruralnih područja;
- Potrebna je optimizacija mreže laboratorija za fitosanitarne dijagnostičke testove, u skladu sa realnim potrebama analiza i inspekcije
- Potrebni su dodatni naponi da se poveća primjena principa integrisanog sistema zaštite od štetočina.

5.2. Okoliš, energija i obnovljivi izvori energije

Najveći broj regulativa koje BiH treba usvojiti na svom putu ka EU je iz oblasti **energije i okoliša**. Zamjena zastarjele opreme efikasnijom i provođenje koraka u cilju smanjenja emisije

štetnih plinova i povećanju energetske efikasnosti direktno će doprinosti razvoju privrede.

BiH je pozvana da razmotri svoj **klimatski i energetski okvir** do 2030. godine, u skladu sa Zelenom knjigom Evropske Unije o okviru za klimatske i energetske politike do 2030. godine.

Novi okvir treba pridonijeti daljnjem smanjenju emisije plinova koji izazivaju efekte staklenika, obezbjeđenju sigurnih isporuka energije i ekonomskom rastu, konkurentnosti i zapošljavanju kroz primjenu visoke tehnologije i učinkovitije trošenje.

Energija

Energetski sektor u BiH se smatra najvećim dugoročnim razvojnim potencijalom. BiH raspolaže prirodnim vodenim resursima i jedini je neto izvoznik struje u zapadnom Balkanu. Ali i pored toga BiH značajno zaostaje u ovom sektoru, naročito zbog nepostojanja sveobuhvatne strategije i energetske politike na državnom nivou. Nedostatak saradnje i koordinacije između entitetskih planova razvoja i ulaganja sprečava napredak energetskog sektora.

U ukupnoj **industrijskoj proizvodnji** BiH energetski sektor (električna energija, nafta, koks i ugalj) učestvuje sa oko 30%.

Godišnji izvoz energetskog sektora od 835 miliona KM u 2014. godini je imao učešće u cjelokupnom izvozu BiH od 10% uz rast od 14% g/g⁷⁴. Međutim, obzirom na veliku uvozu zavisnost energenata (nafta i gas) u sektoru je ostvaren i značajan deficit od skoro 1,8 milijardi KM.

Učešće električne energije u ukupnoj industrijskoj proizvodnji BiH je oko 23%⁷⁵. U 2014. godini sektor za proizvodnju električne energije je usljed visoke osnovice iz prethodne godine i niskog nivoa proizvodnje u hidroelektranama tokom 2014. godine zabilježio je godišnji pad proizvodnje od oko 10%. Proizvodnja električne energije u BDP-u BiH učestvuje sa oko 4%⁷⁶, a u godišnjem izvozu u 2014. godini sa oko 3,5%⁷⁷.

Hidroelektrane su u 2014. godini proizvele 39% električne energije⁷⁸. Ipak, najviše električne energije se proizvodi iz neobnovljivih izvora

energije (60%) kao što su termoelektrane na ugalj. One predstavljaju značajan izvor zagađivanja i emisije stakleničkih gasova.

Od 1. januara 2015. godine **BiH je otvorila tržište električne energije** za kupce iz kategorije domaćinstva. Donesena je Odluka o odobravanju dugoročnog plana razvoja prenosne mreže za period 2014 – 2023.⁷⁹, te Odluka o odobravanju plana investicija Elektroprenosa BiH za 2015. godinu⁸⁰.

U skladu sa strateškim ciljem strategije Evropa 2020 o učešću **obnovljivih izvora energije** u ukupnoj potrošnji od 20% do izražaja dolazi sve veće korištenje obnovljive energije i u BiH. U sektoru obnovljive energije, u oba entiteta su usvojeni odgovarajući zakoni o eksploataciji obnovljivih izvora energije i o efikasnoj kogeneraciji.

Međutim, nije napravljen akcioni plan za obnovljivu energiju za cijelu zemlju u svrhu provedbe obaveznog cilja o učešću obnovljive energije koji zemlja treba da ostvari do 2020. godine⁸¹ (40% učešća obnovljive energije u krajnjoj potrošnji energije).

Zbog povoljnih podsticaja na nivou entiteta, broj postrojenja koja koriste obnovljive izvore energije je u porastu.

BiH se kao potpisnica **Ugovora o Energetskoj zajednici** obavezala na smanjenje potrošnje energije od strane krajnjih korisnika za 9% do 2018. godine⁸² (u odnosu na bazno stanje iz 2010. godine). Izrađen je i prvi nacionalni akcioni plan za energetske efikasnost koji još nije usvojen na nivou BiH. Energetska efikasnost u BiH je niska, naročito u poređenju sa razvijenim privredama⁸³.

Prosječna **prodajna cijena električne energije** za domaćinstva u 2013. godini je smanjena za 0,3% g/g. Sa druge strane cijene plina u 2014.

⁷⁴ BHAS, Saopštenje, Vanjska trgovina 2014. godina

⁷⁵ BHAS, Saopštenje, Industrijska proizvodnja 2014. godina

⁷⁶ BHAS, Saopštenje, Bruto domaći proizvod 2011-2012., i Bruto domaći proizvod 2013. godina, preliminarni

⁷⁷ BHAS, Saopštenje, Vanjska trgovina 2014. godina

⁷⁸ DERK, Izvještaj o radu za 2013. Godinu, Proizvodnja električne energije na prenosnoj mreži BiH po vrstama izvora.

⁷⁹ „Službeni glasnik BiH“, broj 93/14

⁸⁰ „Službeni glasnik BiH“, broj 1/15

⁸¹ EU direktiva 2009/28/EZ

⁸² U skladu sa obavezama prema Energetskoj zajednici, usvajanjem Direktive o energetskim uslugama 2009.

⁸³ Npr. stopa efikasnosti postojećih jedinica u termoelektranama na ugalj u BiH iznosi oko 30%, a prema Strategiji prilagodavanja na klimatske promjene i niskoemisionog razvoja za BiH cilj je 40% do 2025. godine.

su smanjene za oko 5,3% u odnosu na 2013. godinu. Cijene pomenutih energenata se nalaze u granicama prosjeka zemalja članica EU.

Unutrašnje tržište energije još uvijek nije zakonski usklađeno sa EU zakonodavstvom niti omogućava razvoj konkurentnog veleprodajnog tržišta u BiH. Cijene energije i energenata su regulisane (za energiju i djelimično za prirodni gas) i slobodne (za derivate nafte itd).

Glavni izazovi u sektoru energetike su usvajanje potrebne legislative ili usklađivanje postojeće legislative vezane za Treći paket energetske propisa EU na svim nivoima vlasti, kao i pravni okvir za sektor gasa. Prvi korak u kreiranju reformi u energetske sektoru je pregled stanja i analiza resursa u cijeloj državi. Poboljšanje koordinacije između entiteta je od ključnog značaja. Za smanjenje emisije ugljendioksida uz rastuće potrebe za energijom potrebna su nova tehnološka rješenja i modernizacija infrastrukture.

Okoliš

BiH se nalazi na samom početku kad je riječ o usklađivanju sa *acquisem* EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena

Vijeće ministara BiH je u 2013. godini usvojilo **Strategiju prilagođavanja na klimatske promjene i niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu**. Pomenuta strategija ističe aktivnosti koje će omogućiti ekonomski rast i spriječiti uništavanje okoline u sektorima kao što su: poljoprivreda, biodiverzitet i osjetljivi ekosistem, energija, šumarstvo, zdravlje stanovništva, turizam i upravljanje vodama. Akcenat je na dvjema usko vezanim komponentama: prilagođavanje na klimatske promjene i smanjenje emisije plinova staklene bašte.

Strategija poentira **zamjenu postojećih termoelektrana (na uglj) sa novim efikasnijim i sa manje emisija**, a uz to se promoviše i korištenje obnovljivih izvora energije. Pored toga istaknut je i rad na poboljšanju energetske efikasnosti u

zgradarstvu, jer na zgrade otpada najveći dio emisije plinova staklene bašte (60%). U sektoru transporta cilj je smanjiti očekivani rast zagađenja od saobraćajnih izduvnih gasova ulažući u željeznice i javni saobraćaj.

Klimatološki prognostički modeli predviđaju **povećanje prosječnih godišnjih temperatura** za 2-4C do kraja ovog vijeka, sa porastom ljetnih temperatura i do 4,8C. Ovakva situacija će zahtijevati fundamentalne promjene u poljoprivredi, šumarstvu i pristupima u obradi i upravljanju zemljištem. Predviđeno smanjenje godišnjih padavina za 30% i smanjenje ljetnih padavina u području Posavine i na jugu Bosne i Hercegovine do 50%, imaće negativne implikacije za poljoprivredu i šumarstvo, ali i za hidroenergiju⁸⁴.

Najznačajniji **izvor emisije ugljendioksida** je energetske sektor koji sa 74% doprinosi emisiji⁸⁵. Samim tim potencijal uza smanjenje emisije štetnih gasova u tom sektoru je najveći. Ostali izvori emisije uključuju poljoprivredu (12%), industrijske procese (11%) i otpad (3%). BiH ima potencijala da smanji emisije CO₂ gdje pokrivenost šumama BiH teritorije od 50% predstavlja značajan potencijal upijanja.

Ugalj i nafta još uvijek su **dominantni energenti** u BiH, što utiče na zagađenje okoliša, najizraženije kroz zagađenje vazduha u zimskom periodu.

U Bosni i Hercegovini ukupna izračunata **emisija stakleničkih plinova u sektoru otpada** u 2013. godini iznosi 909,2 gigagrama CO₂-eq (ekvivalent CO₂ emisije). To predstavlja smanjenje emisija stakleničkih plinova u sektoru otpada za 2,7% u poređenju sa 2012. godinom. Razlog tome je smanjenje emisije CH₄ iz odlagališta otpada.⁸⁶

Analiza podataka o ukupnom prekograničnom prometu neopasnog **otpada** u periodu 2009.-2014. godine ukazuje generalno na pad prometa šest grupa otpada (otpad od sagorijevanja,

⁸⁴ Izvor: Strategija prilagođavanja na klimatske promjene niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu., str 11.

⁸⁵ Izvor: Napredak u realizaciji Milenijumskih razvojnih ciljeva u BiH, 2013

⁸⁶ BHAS, Statistika okoliša broj 1

metalni otpad, stakleni otpad, otpadni papir i karton, tekstilni i plastični otpad. Samo za neke vrste otpada zabilježen je umjeren rast.

Ukupna količina **izvezenog neopasnog otpada** u 2014. godini iznosi 196.937 tona, što je za 16,1% više u odnosu na prethodnu godinu. Podaci o izvezenim količinama neopasnog otpada za period 2009. - 2014. godine pokazuju trend postepenog pada, što je uzrokovano smanjenim izvozom količina neopasne šljake i pepela.⁸⁷

Ne postoji sistemsko praćenje okoliša u BiH, niti sistem izvještavanja zbog kompleksne podjele odgovornosti i obaveza između države, entiteta, kantona i opština. Poseban izazov predstavlja nedostatak velikog broja podataka i pokazatelja, ali i nedostatak kapaciteta za prikupljanje podataka kako bi se moglo sveobuhvatno sagledati stanje okoliša u BiH.

Savjet ministara BiH je usvojio **Akcioni plan za zaštitu od poplava i upravljanje rijekama u BiH** za period 2014 - 2017⁸⁸, kojim se stvara okvir u kojem će pitanja zaštite od poplava i upravljanja vodama biti tretirana na usklađen i koordiniran način, kako u BiH tako i na regionalnom nivou. U pogledu kvaliteta vode, u državi još nije osiguran usklađen pristup upravljanju vodama. To podrazumijeva provedbu zakona o vodama i planova za praćenje i upravljanje riječnim slivom.

Mine i eksplozivni ostaci rata predstavljaju ozbiljnu prijetnju za sigurnost, zdravlje i živote civilnog stanovništva i prepreku društvenom i ekonomskom razvoju na nacionalnom i lokalnom nivou. Iako se u Strategiji protuminskog djelovanja navodi da Bosna i Hercegovina mora biti očišćena od mina do 2019. godine, tekuća dinamika ne daje razloga za optimizam. Za deminiranje preostalog zemljišta potrebni su značajni resursi.

Pored slabe usklađenosti sa *acquisem*, **ne postoji ni sistemsko praćenje životne sredine u BiH**, niti sistem izvještavanja zbog

kompleksne podjele odgovornosti i obaveza između države, entiteta, kantona i opština. Poseban izazov predstavlja nedostatak velikog broja podataka i pokazatelja, ali i nedostatak kapaciteta za prikupljanje podataka kako bi se moglo sveobuhvatno sagledati stanje životne sredine u BiH.

⁸⁷ BHAS, Prekogranični promet neopasnog otpada

⁸⁸ 119. sjednica Savjeta ministara BiH, 21.1.2015. godina

Preporuke za unapređenje sektora zaštite okoliša, sektora energije i obnovljivih izvora energije uključuje:

- Izraditi i usvojiti Strategiju razvoja energetskeg sektora BiH
- Povećati koordinaciju između entiteta koji imaju različite zakone i politike
- Usvojiti Državni akcioni plan za energetske efikasnost (NEAP)
- Sprovesti *acquis* Energetske zajednice o sigurnosti snabdijevanja gasom i električnom energijom;
- Minimizirati gubitke el. energije na prenosnim mrežama.
- Nastaviti harmonizaciju regulatornih okvira sa zahtjevima Ugovora o energetskeg zajednici i EU standardima (uključujući upotrebu biogoriva);
- Izraditi Nacionalni akcioni plan za korištenje obnovljivih izvora energije
- Izraditi regulativu za izdavanje koncesija za korištenje obnovljivih izvora energije;
- Educirati o značaju energije i energetskeg resursa za razvoj društva te podizanje nivoa svijesti o štednji energije;
- Usvojiti zakon o gasu na državnom nivou;
- Pripremiti studiju opravdanosti uključivanja BiH u trgovinu emisijama (Emission Trading System) u skladu sa UNFCCC;
- Pобољшanje efikasnosti u proizvodnji energije u elektranama na ugalj najmanje na 40% do 2025.godine.
- Ugradnja najmanje 150 MW novih kapaciteta za proizvodnju električne energije korištenjem obnovljivih izvora energije: biomase (ukogeneraciji), hidroenergije i vjetra
- Pобољшати statistiku energetskeg sektora
- Pобољшати statistiku u oblasti okoliša
- Uspostaviti sistem za praćenje klimatskeg promjena i svih sastavnica okoliša;
- Unaprijediti mehanizme okolišnih taksi/poreza, naknada za izdavanje koncesija i slično, radi provođenja programa i projekata zaštite okoliša i povećanja energetske efikasnosti;
- Uvesti i redovno pratiti nove, inter-dimenzionalne indikatore sukladno iskustvu zemalja EU (prikupljanje reciklažnog otpada, kvalitet vode, uticaj zagađenja na zdravlje ljudi i sl.);
- Uvesti i redovno pratiti Okolišni/ekološki barometar (koji bi pružao uvid u implementaciju okolišnih politika, uvažavajući specifičnosti geografskeg regiona, npr. osjetljive ekosisteme, glavne ekonomske resurse, turističke potencijale i itd.);
- Unaprijediti registre ispuštanja i prenosa zagađenja;
- Jačati kapacitete za pripremu studija procjene uticaja na okoliš (EIA) na svim nivoima i u nevladnom sektoru;
- Destimulirati nekontrolisan izvoz prirodnih resursa, primjerice trupaca, u cilju očuvanja šumskog fonda i okoliša;
- Uspostaviti praksu periodičnih i tematskeg sastanaka nadležnih institucija posebno između entitetskeg i kantonalnih institucija te između kantona i opština u sektoru voda i okoliša;
- Napraviti studiju mogućnosti uspostavljanja Regulatorne agencije za sektor komunalnih djelatnosti koja bi analizirala i donosila odluke o opravdanosti tarifa koje omogućavaju održivo poslovanje vodovodnih odnosno komunalnih preduzeća.
- Napraviti analizu implementacije postojećih propisa iz oblasti voda i zaštite okoliša uključujući i analizu zakonodavno-pravnog i institucionalnog okvira sektora voda i zaštite voda u BiH. Obezbijediti uslove za uspostavu državne Agencije za zaštitu okoliša;
- Usvojiti Zakon o zaštiti okoliša na nivou države;

5.3. Transport i komunikacije

Transportna infrastruktura je važan segment ekonomskog razvoja, stvaranja konkurentnog poslovnog okruženja kao i ravnomjernog regionalnog razvoja i predstavlja važnu podlogu za održivi razvoj zemlje. Razvijen transportni sistem olakšava i potiče mobilnost ljudi i roba te, smanjivanjem saobraćajne izolovanosti, omogućava rast produktivnosti i stvara pretpostavke za uravnotežen regionalni razvoj.

Jedan od prioriteta rastuće bh. ekonomije i društvenog razvoja je **obnova transportne infrastrukture i izgradnja nove infrastrukture** u BiH, kao i usklađivanje njenog zakonodavnog okvira sa EU *acquis*.

U 2014. nije usvojena **transportna politika** na nivou države. U odsustvu strategije transporta BiH primjenjuje se Transportni master Plan iz 2001. godine, sa rokovima koji su istekli, ali koji može služiti kao dobra osnova za izradu nove strategije koja je preduslov za korištenje sredstava iz predpristupnih fondova EU (IPA II). Pored važnosti transpozicije EU *acquis*-a u bh. zakonodavstvo bitna je i implementacija zakona u praksi, što se u BiH realizuje veoma sporo.

Kvalitet opšte infrastrukture u BiH je nezadovoljavajući. Izvještaj o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (2013.-2014. godine) pokazuje da je kvalitet opšte infrastrukture u BiH nezadovoljavajući (BiH se nalazi na 127. mjestu od 148 zemalja). Transportna infrastruktura je na nižem stepenu razvoja nego u zemljama u okruženju, dok je u odnosu na prosječnu razvijenost EU zemalja u značajnom zaostatku.

Prema razvijenosti cestovne mreže (koja je najzastupljeniji vid transporta u BiH), BiH spada u slabo razvijene zemlje. Iako je u obnovu oštećene transportne infrastrukture uloženo mnogo sredstava kroz razne projekte, aktuelno stanje je još uvijek nezadovoljavajuće, djelimično i zbog nedovoljnih sredstava za redovno održavanje.

Kvalitet cesta je nezadovoljavajući. Prema izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma BiH se

nalazi na 104. mjestu po kvalitetu cesta od 148. posmatranih zemalja. Postoji velika zabrinutost vezano za sigurnost na cestama obzirom da je BiH jedna od zemalja sa najvećim brojem nesreća na putevima u Evropi.

Izgradnja dionica na Koridoru Vc u BiH se nastavila u 2014. godini. Koridor Vc, ukupne dužine kroz BiH od 336 km, koji će BiH povezati s evropskim transportnim sistemom, bi trebao biti završen do 2020.godine. Naročito se ističe njegov značaj u SEETO mreži.

Najveći broj putnika u BiH se prevozi dramskim saobraćajem (oko 93%) dok željeznički saobraćaj u broju prevezenih putnika učestvuje sa tek oko 3%. Ovo za posljedicu ima znatno opterećenje putne infrastrukture i sve veću emisiju plinova staklene bašte. I pored toga, učešće emisije plinova sa efektom staklene bašte iz sektora transporta je niže u poređenju sa zemljama EU: manje od 7% od ukupne vrijednosti emisija, dok je u zemljama EU oko 20%⁸⁹.

Učešće željezničkog saobraćaja u ukupnom prevozu roba u BiH u periodu 2006.-2013. godine pokazuje negativan trend kretanja u odnosu na učešće cestovnog saobraćaja u prevozu roba (mil. tkm). Tako je u 2013. godini učešće željezničkog transporta u ukupnom prevozu roba u BiH iznosilo 32% što je manje za 4 procentna poena u odnosu na posmatranu 2011. godinu⁹⁰.

Broj registrovanih cestovnih vozila u 2014. godini je iznosio oko 921,5 hiljada motornih vozila. Broj prvi put registrovanih vozila je oko 76,6 hiljada što je za 3% više u odnosu na godinu ranije⁹¹.

U 2014. godini je napredovala implementacija druge faze obnove željezničke infrastrukture u BiH. U prvoj fazi su sanirane pruge za male brzine bez odgovarajuće signalizacije i telekomunikacije. U okviru druge faze rehabilitacije vrši se obnova pruga i pružnih postrojenja s modernizacijom. I dalje se

⁸⁹Prvi nacionalni izvještaj BiH prema UNFCC

⁹⁰BHAS, Saopštenje, Transport, broj 4., 2015.godina

⁹¹BHAS, Saopštenje, Registrovana cestovna motorna vozila za 2014.godinu.

pojavljuje problem uskog grla u slučaju tunela Ivan i Bradina što predstavlja usko grlo koje spotiče razvoj kombinovanog transporta za Koridor Vc. Što se tiče intermodalnog transporta važno je prepoznati kao prioritet razvoj ekološkog i konkurentnog intermodalnog transporta kao i sistema mobilnosti.

Otvaranje tržišta u željezničkom saobraćaju praktično još nije ni započelo zbog velikog uticaja državnog vlasništva. Finansijska situacija u obje entitetske željeznice (koje su se vertikalno integrisale) je veoma teška. I pored viška zaposlenih nedostaje kompetentan kadar a ni u jednom od ova dva preduzeća nije došlo do razdvajanja operativnih funkcija od upravljačke infrastrukture kako je predviđeno Prvim paketom direktiva o željeznicama. BH željeznička javna korporacija usvojila je „Plan investiranja u željezničku infrastrukturu u BiH za period 2015 – 2020. godina sa projekcijom do 2025. godine“. Regulatorni odbor za željeznice BiH je u 2014.-2015. godini donio određene podzakonske akte bitne za stvaranje jedinstvenog transportnog sistema.

Infrastruktura na **graničnim prelazima** je poboljšana, naročito u smislu nadzora i opreme. Svi granični prelazi su opremljeni sa elektronskim čitačima biometrijskih pasoša i povezani u integrisani sistem kontrole državne granice i granične policije. Novi granični prelaz Bijača je u 2013. pušten u upotrebu kao jedan od dva granična prelaza sa posebnom inspeksijskom kontrolom (BIP⁹²) za izvoz robe biljnog i životinjskog porijekla iz BiH. Drugi takav granični prelaz je Gradiška koji je u fazi izgradnje novog savremenog graničnog prelaza. U toku je proces eksproprijacije zemljišta za izgradnju GP Svilaj. Poslovi na izgradnji GP Gorica i Ivanjica su u toku (završena izrada projektne dokumentacije).

Transportna mreža **vodenim putem** je takođe jedan od prioriteta ali problem predstavljaju minirana područja i obnova plovnog puta rijeke Save. Vodeni prevoz je od velike važnosti jer direktive EU nalažu da se svaki opasan teret mora prevoziti riječnim putem, u cilju

rasterećenja i veće sigurnosti u okviru putnog i željezničkog saobraćaja.

U sektoru **vazdušnog saobraćaja** napredovala je provedba prve faze zajedničkog evropskog zračnog prostora.

Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine je početkom 2014. godine preuzela sve nadležnosti i kadar entitetskih direkcija za civilno zrakoplovstvo. Agencija je od 13.11.2014.g. počela sa pružanjem usluga u dijelu zračnog prostora između 10.000 i 32.000 stopa (približno 3.000 – 10.000 metara), čime je preuzeta kontrola dijela bh. neba.

Potrebno je provesti daljnje aktivnosti kako bi se **osigurala usklađenost s zahtjevima iz Sporazuma o Zajedničkom evropskom vazdušnom prostoru** i u drugim područjima prije nego što Bosna i Hercegovina bude mogla postići završetak Faze 1 u pogledu ekonomskih propisa i sigurnosti vazdušnog saobraćaja.

U 2014. godini **putem vazdušnog saobraćaja prevezeno** je 19% putnika više u odnosu na 2013., dok je prevezeni teret značajno uvećan i to za 62%⁹³.

BiH je aktivno uključena u međunarodnu saradnju u oblasti infrastrukture i transporta. U oblasti drumskog transporta BiH učestvuje u radu radne grupe za cestovni transport međunarodnog transportnog foruma, zatim u radu Međuvladine organizacije za međunarodni prevoz željeznicom, kao i projektu Trans-evropske željeznice i Međunarodne pomorske organizacije. Članica je regionalne mreže Transportni observatorij za Jugoistočnu Evropu (SEETO) gdje učestvuje u radu Radne grupe za bezbjednost drumskog saobraćaja i Radne grupe za željeznicu.

BiH doprinosi provedbi Memoranduma o razumijevanju o razvoju osnovne transportne regionalne mreže Jugoistočne Evrope. U 2014. godini usvojena je Strategija EU za Jadransko-Jonsku regiju u koju pored BiH ulazi još sedam zemalja: Italija, Slovenija, Grčka, Hrvatska, Albanija, Srbija i Crna Gora. Opšti cilj

92 Border inspection Point -BIP

93 BHAS Saopštenje broj I, Saobraćaj, Vazdušni saobraćaj, maj 2015.

pomenute strategije je promocija održivog ekonomskog i društvenog napretka u regiji zahvaljujući rastu i stvaranju radnih mjesta, te unaprjeđenje konkurentnosti i povezanosti regije, uz istovremeno očuvanje životne sredine te osiguravanje zdravog i uravnoteženog morskog i obalnog ekosistema.

Glavni nedostaci u sektoru transporta su loše stanje saobraćajne infrastrukture i nepostojanje politike i strategije transporta na nivou države, a izazovi koji predstoje su harmonizacija legislative sa *acquisem* i implementacija iste.

Prema podacima BH Agencije za statistiku⁹⁴ ukupan **broj aktivnih fiksnih telefonskih linija** dominantnih operatora u 2014. godini iznosio je 853 hiljade što predstavlja rast od 0,7% u odnosu na 2013. godinu. Ukupan broj pretplata IP telefonije u 2014. godini iznosio je 34,7 hiljada što ukazuje na pad od 14,6% u odnosu na prethodnu godinu.

Broj **pretplatnika mobilne mreže** u 2014. godini iznosio je 3,5 miliona i bilježi stagnaciju. Procenat pokrivenosti stanovništva Bosne i Hercegovine mobilnom mrežom u 2014. godini je 99% i ostao je nepromijenjen u odnosu na

prethodnu godinu⁹⁵.

Broj **korisnika interneta** je u periodu 2004.-2014. bilježio porast, a u 2014. godini iznosi 2,2 miliona korisnika. Penetracija korisnika interneta je u 2014. godini iznosila 60%⁹⁶.

Po **vrsti pristupa Internetu**, u Bosni i Hercegovini su u upotrebi dial-up pristup (putem analognog modema i ISDN) sa 2.304 pretplatnika, te širokopojasni pristup sa 542.405 pretplatnika na dan 31.12.2014. godine. Nastavljen je trend pada broja korisnika dial-up pristupa i u 2014. godini⁹⁷.

Penetracija širokopojasnih pretplatnika u odnosu na ukupno stanovništvo BiH (3.832.000) iznosi 14,15%. U strukturi širokopojasnih priključaka i dalje prednjači ADSL pristup sa 54,8% od ukupnog broja širokopojasnih priključaka, uz porast kablovskog pristupa Internetu i pad FWA priključaka u odnosu na prethodnu godinu.

Odgoden je prelazak na **digitalnu televiziju** koji je planiran za 2014. godinu zbog neusvajanja akcionog plana za digitalizaciju.

Preporuka za bolje funkcionisanje sektora transporta i komunikacija:

- Nastaviti transponovanje domaćeg zakonodavstva u oblasti transporta s direktivama EU;
- Usvajati transportne politike Bosne i Hercegovine za period 2014.–2020.;
- Izrada i usvajanje Strategije i akcionog plana razvoja transporta BiH;
- Izrada i usvajanje Strategije i akcionog plana sigurnosti na cestama;
- Nastaviti aktivni angažmana na realizaciji obaveza iz Memoranduma o razumijevanju za razvoj Osnovne transportne mreže u Jugoistočnoj Evropi (SEETO) kao i uspostave i djelovanja transportne zajednice (EU i zemlje Zapadnog Balkana);
- Podići nivo bilateralne saradnje u sektoru transporta
- Povećati kvote za dozvole za transportne kompanije.
- Nastaviti aktivnosti na izgradnji mostova, te aktivnosti deminiranja obala i dijela korita rijeke Save na bh. strani;
- Nastaviti aktivnosti na dovršavanju projekta riječnog informacijskog servisa rijeke Save (RIS);
- Usvajati Strategiju razvoja telekomunikacija na državnom nivou;
- Usvajati Strategiju širokopojasnog pristupa u BiH;
- Intenzivirati izgradnju širokopojasne pristupne infrastrukture;
- Osiguravati širokopojasni pristup internetu i vezu na sve škole i obrazovne institucije;
- Nastaviti usklađivanje postojeće i izradu nove regulative iz oblasti emitovanja usklađene s evropskom praksom, prvenstveno s Direktivom Evropske unije o audiovizuelnim medijskim uslugama;
- Poticati razvoj digitalnih sadržaja i servisa;
- Izgradnja i operacionalizacija akademske i istraživačke mreže u Bosne i Hercegovine.

⁹⁴ BHAS, Saopštenje, telekomunikacijska mreža, oprema i usluge za 2014., maj 2013

⁹⁵ Isto

⁹⁶ Regulatorna agencija za komunikacije BiH Godišnji izvještaj 2014.

⁹⁷ Isto

6. Socijalno uključivanje

Socijalno uključivanje predstavlja osnov socijalnih politika unutar zemalja Evropske unije (EU). To je proces koji omogućava osobama izloženim riziku od siromaštva i socijalne isključenosti steći priliku i neophodnu podršku za potpuno učešće u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu kao i da uživaju društveno prihvatljive standarde života i blagostanja društva u kojem žive.

Pojam socijalne uključenosti je dobio na važnosti u javnim raspravama o politici EU početkom 1985. g. Potpuno je prihvaćen dokumentom Lisabon 2000. g. (tzv. Lisabonska strategija), kojim je utvrđen desetogodišnji strateški cilj EU „*postati najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija na svijetu zasnovana na znanju, sposobna za održiv ekonomski rast s više i boljih radnih mjesta i većom socijalnom kohezijom*”. Istodobno je utvrđen i instrument za implementaciju Lisabonske strategije, tzv. **Otvoreni metod koordinacije** (OMC), koji pruža okvir za saradnju unutar i između zemalja članica čije su nacionalne politike usmjerene prema zajedničkim usvojenim razvojnim ciljevima zajednice. Do stvarnog pokretanja procesa socijalnog uključivanja došlo je na zasjedanju Evropskog vijeća u Nici 2000. godine, kada je Vijeće Evropske unije usaglasilo ciljeve u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti, koji predstavljaju ključne poluge Evropske strategije za socijalnu uključenost.

Socijalna isključenost je mnogo širi pojam od siromaštva. To je proces kojim se određeni pojedinci ili grupe potiskuju na rub društva, sprečava ih se u njihovim nastojanjima da žive pristojnim životom uz puno sudjelovanje u društvu zbog njihovog etničkog porijekla, vjerske pripadnosti, staleža u društvu, dobrih ili spolnih razlika, invalidnosti, finansijskih problema, nedostatka formalnog zaposlenja i obrazovanja, zaraženosti HIV virusom, migracionog statusa i mjesta prebivališta.⁹⁸

Socijalna isključenost prema EU2020 se prati putem tri indikatora koja su dobivena na osnovu

SILC ankete. Ti indikatori su stopa rizika od siromaštva, materijalna uskraćenost i domaćinstva sa niskim intenzitetom rada. U BiH siromaštvo se mjeri na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstva koja posmatra rashodovnu stranu za razliku od SILC ankete koja posmatra prihodovnu stranu domaćinstva. Materijalna uskraćenost podrazumjeva ako domaćinstvo ne može da priušti tri od devet dobara i usluga koji su neophodni za pristojan život. Stopa materijalne deprivacije za BiH pokazuje da više od polovine domaćinstava ne mogu priuštiti najmanje tri od devet dobara i usluga, što pokazuje da domaćinstva iako nisu siromašna mogu biti materijalno deprivirana. Unutar nesiromašnih domaćinstava, materijalno depriviranih ima 47,7% dok od ukupnog broja siromašnih domaćinstava ima 88,7% materijalno depriviranih. Siromaštvo u BiH se mjeri od 2001 godine, materijalna uskraćenost od 2011, domaćinstva sa niskim intenzitetom rada još se ne prate.

Bitno je prihvatanje koncepta socijalne inkluzije koja podrazumjeva da siromaštvo ne sadrži samo materijalnu oskudicu, te se ne mjeri jedino visionom dohotka za fizičko preživljavanje, koji kao određujući kriterijum odvaja siromašne od ostale populacije, već i brojne druge ekonomske, socijalne, obrazovne, zdravstvene, psihološke, političke i kulturne dimenzije, tako da zahvata cjelokupni život čovjeka.

Ključni indikatori socijalne politike

Bruto domaći proizvod (BDP) za 2013. godinu nominalno je iznosio od 26.282 miliona KM i u odnosu na 2012. godinu realno je veći za 2,5%. Prema procjenama Centralne banke BiH u 2014.g. očekuje se realni rast BDP-a (proizvodni) od 0,7%. Bruto domaći proizvod po stanovniku iznosio je 6.859 KM ili 4.654 USD, što našu zemlju svrstava, prema Svjetskoj Banci, u zemlje *gornjeg srednjeg dohotka*.

BiH zauzima 81.poziciju sa **Index humanog razvoja** koji iznosi 0,735.⁹⁹, BiH zauzima 81.poziciju sa indeksom od 0,735, te pripada grupi zemalja sa visokim humanim razvojem.

⁹⁸ DFID. (2005). Smanjenje siromaštva rješavanjem pitanja socijalne isključenosti, str.3

⁹⁹ U izvještaju o humanom razvoju za 2013.godinu (UNDP)

Ipak, u odnosu na države članice EU (Slovenija, Slovačka, Bugarska, Rumunija, Češka, Mađarska, Poljska), BiH je ispod razvoja u tim zemljama po svim pokazateljima.

U 2014. godini u prosjeku je bilo 701,6 hiljada administrativno zaposlenih osoba. U odnosu na prethodnu godinu broj zaposlenih se povećao za 15,6 hiljada odnosno za 2,3%. U periodu 2009-2014 u 2014 godini je prvi put zabilježen rast administrativno zaposlenih. .

Socijalna isključenost (prema EU2020) se prati putem tri indikatora: stopa rizika od siromaštva, materijalna uskraćenost i domaćinstva sa niskim intenzitetom rada. Stopa materijalne deprivacije za BiH pokazuje da više od polovine domaćinstava ne mogu priuštiti najmanje tri od devet dobara i usluga, što pokazuje da domaćinstva iako nisu siromašna mogu biti materijalno deprivirana. Proširena anketa o potrošnji domaćinstava (PAPD 2011) ne pruža podatak o domaćinstvima sa niskim intenzitetom rada.

Prema posljednjim podacima Ankete o potrošnji domaćinstva iz 2011.g. **relativna linija siromaštva** (standardna linija siromaštva) za BiH iznosi 416KM za jednočlano odraslo domaćinstvo. U 2011 godini 177.277 domaćinstava (17,2%) ili 566.025 stanovnika (17,9%) žive u relativnom siromaštvu. Pored toga bitno je napomenuti da 8% stanovnika nisu siromašna ali su na granici siromaštva, tako da možemo reći da stopa siromaštva i domaćinstava koja su na granici siromaštva 25,2%. U 2007.godini, kada je zadnji put rađena Anketa o potrošnji domaćinstva, bilo je 18,4% siromašnih domaćinstava odnosno 193.692. Niža stopa siromaštva može biti rezultat standardne greške tako da ne možemo zaključiti da je došlo do njenog smanjenja. Posmatrajući strukturu potrošnje domaćinstava u 2011.godini 32% od ukupne potrošnje odlazi na hranu i piće.

Nejednakost se obično izražava odnosom potrošnje petine najbogatijih u odnosu na petinu najsiromašnijih (S80/20)¹⁰⁰. U 2011. godini nejednakost se smanjila u odnosu na 2007.

Prosjek za Bosnu i Hercegovinu u 2011. godini je iznosio 4,3.

O **prihodima domaćinstava** u BiH je teško govoriti jer ovi podaci ne postoje. Ipak može se reći da domaćinstva ne žive samo od svoje plate/zarade ili penzije nego i zahvaljujući novčanim doznakama iseljeništva koje su prema procjenama Centralne Banke u 2014.g. godini iznosile 2,276 milijardi KM i nominalno rastu u odnosu na 2012.godinu kad su iznosili 2, 092 milijardi KM.

S druge strane kada govorimo o **depozitima i kreditima stanovništva** primjetno je da se depoziti povećavaju, a povećavaju se i krediti samo po manjoj stopi nego depoziti od 2009.godine. Tako je u 2013. godini ukupni depoziti su iznosili 9,0 milijardi KM, a ukupni krediti 7,7 milijardi KM, pa je tako na kraju 2014. godine neto štednja iznosila 1,7 milijardi KM. Povećavanje štednje je karakteristično i u drugim zemljama u periodu ekonomske krize.

6.1. Socijalna zaštita i siromaštvo

Cilj sistema socijalne zaštite ja da doprinese društvenoj stabilnosti države na način da najugroženijim dijelovima društva osigura pristup neophodnoj pomoći. U vrijeme ekonomske krize ovo postaje ključno jer se povećava broj nezaposlenih, a zbog toga i broj osoba kojima je potrebna socijalna pomoć.

U skladu sa svojim obavezama koje proizlaze iz međunarodnih i europskih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, Bosna i Hercegovina ima obvezu osigurati ostvarenje socijalnih prava svojih građana na pravedan, primjeren i nediskriminirajući način.

Sistem socijalne zaštite sastoji se od komponente socijalnog osiguranja i socijalne pomoći. Nadležnosti za socijalnu zaštitu su na nivou entiteta i kantona što dovodi do teritorijalnih razlika i nejednakosti kod pružanja naknada i usluga. U okviru postojećih programa socijalne zaštite u BiH pružaju se različite materijalne naknade i usluge. BiH izdvaja nekih 24% BDP-a na programe socijalne zaštite, uključujući i programe socijalnog osiguranja i socijalne pomoći. Najveći udio ukupnih troškova

¹⁰⁰ Ovaj omjer je odgovarajući samo za promjene u gornjem i donjem kvintilu domaćinstava.

socijalne zaštite odlazi na programe zasnovane na doprinosima odnosno, zdravstvenu zaštitu (10,2%) i penzije (10,1%).¹⁰¹ Realizacija ključnih mjera u oblasti socijalne zaštite trebala bi doprinijeti smanjenju broja siromašnih osoba, održivom mirovinskom sistemu, te unaprjeđenju sistema socijalne i dječje zaštite. Međutim, siromaštvo i u 2014. godini ostaje jedan od ključnih problema za BiH.

Siromaštvo se najčešće mjeri indikatorima koji su vezani za prihode dok se višedimenzionalnost siromaštva posmatra kroz dugotrajni ili stalni nedostatak resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora i sigurnosnih uvjeta koji su potrebni za uživanje primjerenog životnog standarda i realizaciju ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava.

Dva su uobičajena naučna pristupa mjerenju siromaštva : apsolutno i relativno siromaštvo. *Apsolutna linija siromaštva* ne mjeri siromaštvo

u odnosu na druge nivoe blagostanja već nastoji da definiira vrijednost potrošnje koja je potrebna bilo kojoj osobi bez obzira na vrijeme i mjesto.

Najčešće korištena apsolutna linija siromaštva je ona koja se zasniva na potrošnji hrane. Nutricionisti su postavili minimum prehrambenih zahtjeva uzimajući u obzir godine, spol, nivo napora pojedinca, teritoriju na kojoj žive i sl. Koristeći prihvaćene minimalne zahtjeve, trošak apsolutne linije siromaštva hrane definiira se kao novčana vrijednost koja je neophodna da se ispune minimalne norme.

Apsolutno siromaštvo u BiH poraslo je za oko 5 procentnih poena sa 18,6% u 2007. na 23,4% u 2011. U oba entiteta je takođe došlo do rasta siromaštva za oko 5 procentnih poena mjereno apsolutnom linijom siromaštva.

Tabela 12: Apsolutna linija siromaštva

Linija siromaštva	APD 2007.			APD 2011.		
	BiH	FBIH	RS	BiH	FBIH	RS
Apsolutna linija siromaštva za BiH:205KM po glavi stanovnika u cijenama iz 2007.g (regionalno neusklađeno)	14,0	13,3	15,0	15,0	15,1	14,9
Apsolutna linija siromaštva za BiH:238KM po glavi stanovnika u cijenama iz 2007. g(regionalno usklađeno, troškovi za zdravstvo nisu uključeni)	18,6	17,4	20,2	23,4	22,7	25,3
Apsolutna linija siromaštva za FBIH: 238KM po glavi stanovnika u cijenama iz 2007. g(regionalno usklađeno, troškovi za zdravstvo nisu uključeni)		17,4			22,7	
Apsolutna linija siromaštva za RS: 238KM po glavi stanovnika u cijenama iz 2007. g(regionalno usklađeno, troškovi za zdravstvo nisu uključeni)			16,8			15,8

Izvor: BHAS, Anketa o potrošnji domaćinstava 2007.,2011.

¹⁰¹ Svjetska banka , Pregled javnih rashoda i institucija,2012.

Relativno siromaštvo poredi standard jedne kategorije stanovništva sa drugom u istom društvu. U izračunu apsolutnog siromaštva utvrđuje se prag odnosno generalna i ekstremna linija siromaštva. Razlike između ove dvije linije siromaštva su u tome što ekstremna linija posmatra samo prehrambene potrebe pojedinca, koje se zasnivaju na minimumu kalorijskih potreba pojedinca.

Relativno siromaštvo u BiH mjereno zvaničnom relativnom linijom siromaštva na državnom nivou u periodu 2007-2011. je na istom nivou od oko 18%. Relativno siromaštvo u BiH kao cijelini niti je raslo niti opadalo u ovom periodu. Isto vrijedi i za siromaštvo na entitetskom nivou mjereno zvaničnom relativnom linijom siromaštva na državnom nivou. Prema posljednjim dostupnim podacima Agencije za statistiku BiH, na osnovu praga relativnog siromaštva od 60% medijane potrošnje po

ekvivalentu odrasle osobe, dobije se prag rashoda od 416,40KM mjesečno po ekvivalentu odrasle osobe kao linija siromaštva. Na temelju ovog podaci iz Ankete pokazuju da je 17,9% stanovništva živjelo u riziku od siromaštva u 2011. godini što je manje u odnosu na 18,2% koliko ih je bilo prema podacima za 2007. godinu.

Stopa relativnog siromaštva razlikuje se među entitetima, pri čemu je viša u RS nego u FBiH, a najniža u Brčko Distriktu. Siromaštvom su najugroženije porodice sa više od dvoje djece, starije osobe, osobe nesposobne za rad, tj. osobe s invaliditetom, nezaposleni i osobe sa nižim stupnjem obrazovanja i vještina, ali i zaposleni, te Romi, raseljene osobe, povratnici, a prisutne su i značajne geografske razlike između urbanog i ruralnog stanovništva kao i spolne razlike.

Tabela 13: Indikatori siromaštva i nejednakosti

	BiH	FBiH	RS	BD
Broj siromašnih domaćinstava	177.277	104.053	70574	2651
Stopa siromaštva za domaćinstva	17,2%	16,0%	19,6%	12,2%
Jaz siromaštva domaćinstva	25,2	26,2	23,3	20,8
Broj siromašnih pojedinaca	566.025	349.756	206.535	9.734
Stopa siromaštva pojedinaca	17,9 %	17,1%	19,5%	14,7%
Kvintilni omjer S80/S20 ¹⁰²	4,9	5,2	4,4	4,4

Izvor: BHAS, Anketa o potrošnji domaćinstava, 2011.

¹⁰² Kvintilni omjer (S80/S20) jest pokazatelj dohodovne nejednakosti koji predstavlja odnos između petog i prvog kvintila distribucije dohotka, tj. odnos ukupnoga ekvivalentnog dohotka 20% populacije s najvećim dohotkom i ukupnoga ekvivalentnog dohotka 20% populacije s najmanjim dohotkom

Prema podacima Agencije za statistiku, siromašno je bilo svako šesto domaćinstvo u državi i bilo je izraženije u Republici Srpskoj gdje je skoro svaki peti stanovnik bio siromašan, a najmanje izraženo u Brčko distriktu BiH gdje je skoro svaki sedmi stanovnik bio u relativnom siromaštvu. Prosječni izdaci za potrošnju siromašnih domaćinstava u BiH su u prosjeku 25,2% ispod praga siromaštva. U pogledu raspodjele potrošnje, 20% najbogatijih domaćinstava u prosjeku 4,9 puta više trošila u odnosu na 20% najsiromašnijih. Nejednakost je veća u FBiH u odnosu na druge dijelove države (5,2 u odnosu na 4,4). U 2011. godini prosječna mjesečna potrošnja urbanih domaćinstava je 20% veća nego potrošnja domaćinstava koja žive u ruralnim područjima.

Stopa materijalne deprivacije za BiH pokazuje da više od polovine domaćinstava ne mogu priuštiti najmanje tri od devet dobara i usluga, što pokazuje da domaćinstva iako nisu siromašna mogu biti materijalno deprivirana. Unutar nesiromašnih domaćinstava, materijalno depriviranih ima 47,7%¹⁰³ dok od ukupnog broja siromašnih domaćinstava ima 88,7%¹⁰⁴ materijalno depriviranih.

Prema Izvještaju o humanom razvoju (UNDP, 2013.) BiH zauzima 81. poziciju od 186 zemalja, sa Indeksom humanog razvoja¹⁰⁵ od 0,735 i Indeksom multidimenzionalnog siromaštva (MPI)¹⁰⁶ 0,003%. Prema ovom Izvještaju u BiH 0,8% stanovništva je pogođeno višestrukom lišenošću. Iako, prema ovom pokazatelju BiH spada u skupinu zemalja sa visokim humanim razvojem, kad se poredi sa državama članicama EU (Slovenija, Slovačka, Bugarska, Rumunija, Češka Republika, Mađarska, Poljska) BiH je ispod razvoja u tim zemljama po svim pokazateljima. Prema ekonomskim pokazateljima i pokazateljima

obrazovanja, te zemlje su znatno iznad razvoja BiH. Gubici u razvoju zbog nejednake raspodjele u tim zemljama su znatno niži od onih zabilježenih u BiH, sa izuzetkom Rumunije.

Socijalna pomoć

Socijalna pomoć u BiH sastoji se od određenog broja prava koja su uređena Zakonima iz oblasti socijalne zaštite donesenim na entitetskim nivoima. Socijalna pomoć su izdaci za različite vrste novčanih transfera koji bi trebali odgovoriti na kritične socijalne potrebe najugroženijih članova društva. Postojeći programi socijalne pomoći u BiH samo donekle olakšavaju siromaštvo putem socijalnih davanja u vidu novčanih socijalnih naknada, a prema posljednjim dostupnim podacima Svjetske Banke BiH je trošila oko 3,9% svog BDP-a na ovakve programe.¹⁰⁷

U ovom izvještaju razmatraju se modeli socijalne pomoći tj. različiti tipovi gotovinskih transfera u BiH koji nisu zasnovani na doprinosima, te se daje pogled na potrošnju i učinak programa koji bi trebali odgovoriti na kritične potrebe najugroženijih članova društva. Obzirom na administrativnu nadležnost entiteta kad je u pitanju socijalna zaštita u BiH, podaci navedeni u ovom izvještaju odnose se na programe gotovinskih transfera na entitetskim nivoima. Potrošnja na ove transfere predstavlja značajan fiskalni rizik zbog velikog udjela gotovinskih transfera koji ne podliježu imovinskom cenzusu i nisu ciljani na one kojima su najpotrebniji.

Tabela 14: Rashodi na gotovinske transfere koji nisu zasnovani na doprinosima (Socijalna davanja) u BiH, procenat BDP-a, milioni KM

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Civilne naknade	1,5	1,4	1,58	1,52	1,46	
Boračke naknade	2,6	2,6	2,23	2,32	2,44	2,05
% BDP-a	4,1%	3,9%	3,81%	3,9%	3,9%	
Ukupno naknade:	4,1	4	3,81	3,84	3,9	

Izvor: Svjetska Banka

¹⁰³ BHAS, Anketa o potrošnji domaćinstava, 2011.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Indeks humanog razvoja uključuje tri temeljne dimenzije humanog razvoja, koje se odnose na mogućnosti koje ljudi očekuju da će postići. To su sljedeće dimenzije: - očekivani životni vijek je postignut sposobnošću da se živi dug i zdrav život, - postignuto obrazovanje se ostvaruje kroz sposobnost sticanja znanja, - postignuti životni standard se ostvaruje kroz sposobnost da se obezbijedi pristojan prihod za život.

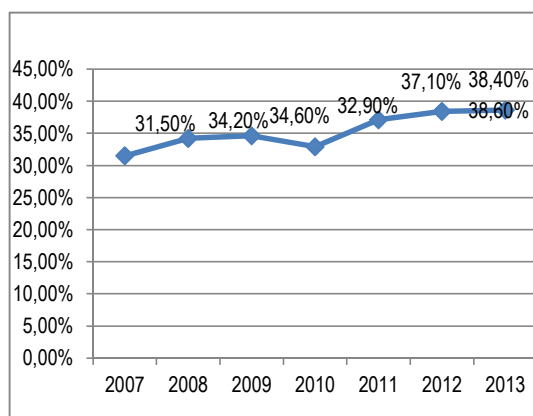
¹⁰⁶ MPI identifikira višestruku lišenošću domaćinstava u sve tri dimenzije humanog razvoja – na polju obrazovanja, zdravlja i životnog standarda. MPI odražava i pojavu siromaštva i udio stanovništva koje živi ispod linije siromaštva (engl. headcount ratio -H) – tj. udio stanovništva koje je multidimenzionalno siromašno – i prosječni intenzitet (A) njihovog siromaštva – prosječni omjer pokazatelja u kojima su siromašni ljudi u stanju lišenosti. MPI se izračunava množenjem pojave siromaštva prosječnim intenzitetom kod svih siromašnih (H*A). Osoba se identifikira kao siromašna ako je lišena barem u jednoj trećini ponderiranih pokazatelja.

¹⁰⁷ Izvor: Svjetska banka u BiH

Kao što se može vidjeti iz tabele 1 najveći nivo potrošnje na gotovinske transfere za socijalnu pomoć 4,1% BDP –a ostvaren je 2006. godine, a zatim je došlo do stabilizacije ove potrošnje na nivou od 3,9%. Ipak, taj nivo potrošnje ostao je najviši među svim zemljama Zapadnog Balkana, kao i cijele regije Europe i Centralne Azije. Ovaj nivo potrošnje je više nego dvostruko veći od prosjeka regije Europe i Centralne Azije.¹⁰⁸ Navedena izdvajanja se odnose samo na programe novčanih transfera na entitetskom nivou . Osim njih kantoni u Federaciji kao i općine u RS-u mogu implementirati i financirati svoje programe socijalne pomoći koji nekad nadopunjuju ili dupliraju programe na entitetskom nivou. Kad se ti izdaci zbroje , ukupna socijalna pomoć u BiH može biti i blizu 7%BDP-a.

Udio naknada za socijalnu zaštitu u ukupnom budžetskom konsolidiranju BiH je veoma veliko. Prema GFS klasifikaciji budžetskih stavki, ova kategorija davanja se kretala od 3,01 milijarde KM u 2007. godini do 4,4 milijarde KM u 2013. godini i od 31,5% do 38,6 % ukupnog konsolidiranog budžeta BiH. Vidljivo je da je potrošnja na socijalnu zaštitu značajno porasla u u periodu nastanka krize, da su nakon toga nastupile mjere restriktivne fiskalne politike , ali da je udio ukupnih socijalnih davanja u budžetima BiH naglo povećan sa 32,3% u 2010. Na 38,6 % u 2013. godini.

Grafikon 12: Kretanje udjela budžetskih novčanih naknada u ukupnom budžetu svih nivoa vlasti BiH

Izvor: CBBH, godišnji operativni izvještaji, konsolidirana BiH, 2013.

¹⁰⁸ Svjetska banka BiH- Izazovi i preporuke za reforme ,2012.godine

I u 2014. godini novčanim transferima tj. socijalnom pomoći dominirali su programi za demobilizirane borce i članove njihovih porodica. Istovremeno , civilne naknade, a posebno novčani tranferi za siromašne i programi zaštite djece ostale su male, pružajući ograničenu i neravnomjernu pokrivenost u entitetima.

Potrošnja velikog djela BDP-a na budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu uz neprilagođenost ciljanja ukazuje na situaciju u kojoj se preferira potrošnja u odnosu na investicije. Najsiromašnijih 20% stanovništva prima svega 36,8% od ukupnog iznosa budžetskih novčanih naknada, što je mnogo manje od njihovih realnih potreba. Ovakvo usmjeravanje je vrlo slabo u odnosu na regionalne standarde. Najslabije je u regiji Zapadnog Balkana, gdje je ciljanje socijalne pomoći u većini slučajeva dobro (Albanija, Kosovo, Makedonija, Srbija i Crna Gora) sa više od 60% i čak blizu 80% transfera koji odlaze na najsiromašniju petinu stanovništva. Ciljanje transfera u BiH je među najslabijim u regiji Europe i Centralne Azije i lošije od BiH su rangirani samo programi socijalne pomoći u Rusiji i Bjelorusiji¹⁰⁹.

U relativnom smislu, najbolje ciljani socijalni transfer je program stalne socijalne pomoći , koji podliježe imovinskom cenzusu kao i ostale naknade koje idu preko Centra za socijalni rad, s 46% za najsiromašniju petinu, što znači da čak i ovi programi rasipaju preko polovine budžetskih sredstava na porodice koje nisu u kategoriji siromašnih. Druge zemlje regije Europe i Centralne Azije, uključujući zemlje Zapadnog Balkana, uspijevaju postići točnost ciljanja od preko 70 ili 80 procenata.¹¹⁰

Osim fiskalnih pritisaka i slabog uticaja na smanjenje siromaštva , dominacija kategoriziranih (zasnovanih na statusu) programa socijalne pomoći slabi ponudu radne snage i utiče na povećanje zapošljavanja u neformalnom sektoru. Osim toga, targetiranje naknada na one koji ih uistinu ne trebaju djeluje destimulirajuće i loše utječe na tržište rada.

¹⁰⁹ Svjetska banka u BiH-Izazovi i preporuke za reforme, 2012. godine

¹¹⁰ Ibid.

Boračke naknade

Prava branilaca i članova njihovih porodica regulirana su Zakonom o pravima branilaca i članova njihovih porodica u FBiH. Ova prava financiraju se iz Federalnog budžeta. Prema spomenutom Zakonu RVI je osoba koja je, vršeći vojne dužnosti i druge dužnosti za ciljeve obrane u sastavu Oružanih snaga, učestvujući u obrani BiH, zadobila ranu, povredu, bolest ili pogoršanje bolesti, pa je zbog toga nastupilo oštećenje njenog organizma od najmanje 20%. Prema odredbama Zakona RVI mogu ostvariti pravo na osobnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć druge osobe i ortopedski dodatak.

Prema podacima Federalnog ministarstva za pitanja boraca i invalida odbrambeno oslobodilačkoga rata, ova prava u FBiH u 2014. godini ostvarilo je 93.350 RVI¹¹¹, podijeljenih na deset kategorija u ovisnosti od stepena invalidnosti što je za 1.150 korisnika manje nego u 2013. godini. Ukupna sredstva za isplatu prava ratnih vojnih invalida prema gore navedenom Zakonu u 2014 godini iznose 302,9 mil. KM što je za 3,3mil. manje nego prethodne godine. Pojedinačni iznosi se kreću od

38,00KM invalidnine za RVI X grupe pa do 1.850,00 KM za RVI 100% I grupe.

U skladu sa Zakonom o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odličja, određenom broju učesnika u odbrani BiH koji su zbog posebnih zasluga dobili neko ratno odlikovanje ili priznanje utvrđena su prava kao što je npr. mjesečni novčani dodatak. U 2014. godini ova prava ostvarilo je 4.990 korisnika što je za 390 korisnika više nego u 2013. godini, za šta je iz federalnog budžeta izdvojeno 16,1 mil. KM.

Na programe pomoći dizajnirane za zaštitu boraca i/ili članova porodica poginulih boraca odlazi najveći dio sredstava, skoro dvije trećine ukupne potrošnje. Najznačajnije smanjenje potrošnje u FBiH vezano za boračke naknade, odnosi se na ukidanje naknade za demobilizirane borce. Ova naknada uvedena je 2006. godine sa maksimalnim trajanjem od tri godine. Nakon toga nisu uvedene nove naknade, ali zaostala dugovanja su isplaćivana i tijekom 2010. i 2011. godine. Konačan učinak ove izmjene osjetio u narednim godinama kada je došlo do ukupnog smanjenja izdvajanja za boračke naknade.

Tabela 15: Rashodi na boračke naknade u FBiH, 2006.-2014., milioni KM

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Lična i porodična invalidnina	300,5	324,8	344,7	307,5	352,1	321,6	312,4	306,3	302,9
Nosioci odlikovanja i dr. prava po Zakonu			17,9	17,1	14,9	14	13,8	14,4	16,1
UKUPNO:	300,5	324,8	362,6	324,6	367	335,6	326,2	322,2	319,0

Izvor: Federalno ministarstvo za pitanja branitelja i invalida odbrambeno oslobodilačkog rata, Maj 2015.

Tabela 16: Rashodi na boračke naknade u RS 2006-2014, milioni KM

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.(plan)
Lična i porodična invalidnina	112,6	130,1	127	165,2	147	153,9	152,6	151,2	155,4
Borački dodatak	na	10,0	12,0	12,1	12,0	12,0	11,3	11,2	12,3
Nosioci odlikovanja	0,2	0,4	2,0	2,6	2,8	2,9	2,9	na	n/a
UKUPNO:	112,8	130,5	141	179,9	161,8	168,8	166,8	163,8	167,7

Izvor: Podaci Vlada RS, Ministarstvo rada i boračko invalidske zaštite, April 2014(2006.-2012.). Za 2013. i 2014. Korišteni podaci iz Dokumenta okvirnog budžeta RS(2015.-2017.)

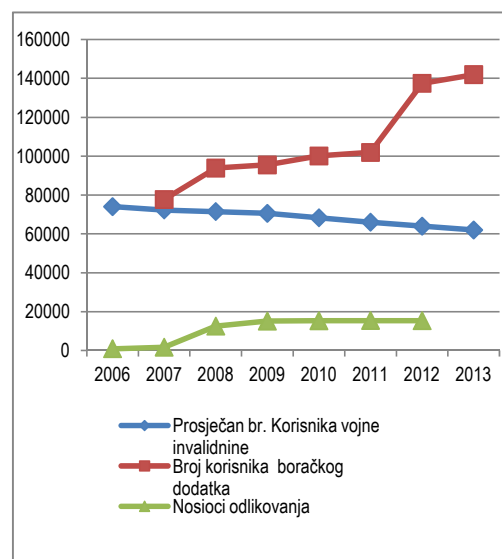
¹¹¹ Izvor: Podaci Federalnog ministarstva za pitanja branitelja i invalida odbrambeno oslobodilačkog rata, Maj 2015.

U Republici Srpskoj potrošnja na sve vrste boračkih naknada značajno je povećana, osobito u 2009. godini (Tabela 17), da bi se u periodu od 2011. do 2013. godine stabilizirala na prosječnom nivou od oko 153,00 miliona za kategoriju ličnih i porodičnih invalidnina te 11,5 miliona za borački dodatak i 2,9 miliona za nosioce odlikovanja. U 2014. godini planirana potrošnja na lične i porodične invalidnine uvećana je za 4,2 mil.KM , osim toga i prava planirana na osnovu Zakona o pravima boraca , vojnih invalida i porodica poginulih boraca Odbrambeno-otadžbinskog rata za isplatu godišnjeg boračkog dodatka su u 2014. godini na najvišem nivou od 2006. godine. Slično kao i u Federaciji BiH najveći udio potrošnje ide na boračke lične i porodične invalidnine

Pregledom broja korisnika i ukupnih isplaćenih sredstava na ime naknada boračko-invalidske zaštite vidno je da broj korisnika boračkog dodatka permanentno raste od 2007. do 2013.(Grafikon 13.) proširivanjem kruga korisnika prava u Zakonu. U 2012. godini RS je uvela nove gotovinske naknade za borce kada navrš 60 godina života. Do 2012. godine ovo je bila godišnja naknada za korisnike, a od 2012. godine ostvaruje se kao mjesečna naknada za korisnike kada navrš 60 godina života.

Što se tiče broja korisnika vojne invalidnine (lična i porodična invalidnina) koja čini najveći udio isplaćenih sredstava , ovdje je broj korisnika lagano opadao sa 72.353 korisnika koliko ih je prema podacima Ministarstva rada i boračko- invalidske zaštite RS-a bilo u 2007. na 62.027 osoba u 2013 godini. ¹¹²

Grafikon 13: Trend kretanja broja korisnika boračkih naknada u RS

Izvor: Podaci Vlada RS, Ministarstvo rada i boračko invalidske zaštite, 2014.

Iako entiteti vode odvojene sisteme boračkih naknada, oni su, kao i vrste i strukture naknada dosta slični. Značajno za napomenuti je i to da se boračke naknade u BiH ne smatraju vidom socijalne pomoći, nego nekom vrstom kompenzacije za izgubljenu radnu sposobnost i ratne zasluge. Podaci kojima raspolaže Svjetska banka u BiH, kažu da, FBiH i RS daju preko 90 procenata entitetskih izdataka na dvije osnovne kategorije boračkih naknada: lična invalidnina i porodična invalidnina.

Osobe sa invaliditetom

Bosna i Hercegovina se Ustavom obvezala da će za sve građane osigurati ravnopravno i puno uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava, kao i pravo na zaštitu od diskriminacije po bilo kojem osnovu, pa i po osnovu invalidnosti. Procjenjuje se da čak 10% stanovnika Bosne i Hercegovine pati od neke vrste fizičkog, senzornog, razvojnog ili mentalnog invaliditeta , dok je 30% stanovništva direktno ili indirektno pogođeno posljedicama invalidnosti. Osobe sa invaliditetom predstavljaju najugroženiju, najisključeniju i najmarginalizovaniju grupu u bosansko-hercegovačkom društvu. Poteškoće i prepreke sa kojima se ova populacija svakodnevno susreće variraju od ostvarivanja

¹¹² Podaci Ministarstva rada i boračko invalidske zaštite RS, April 2014.

osnovnih životnih potreba do prava na kretanje, obrazovanje i rad. Iako je BiH ratificirala Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom UN-a kao i Opcionalni protokol 12. Marta 2010. godine, a konvencija je stupila na snagu 11. Aprila 2010. godine, sveukupni položaj osoba sa invaliditetom dosegao je alarmantno stanje.

Državne institucije na svim nivoima proteklih godina napravile su određen pomak u ovoj oblasti, ali još uvijek su brojna pitanja iz ove oblasti daleko od toga da budu riješena. Politika u oblasti invalidnosti usvojena je na Vijeću ministara BiH još 2008. godine, također, Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osoba sa invaliditetom u FBiH 2010-2014 i Strategija unaprjeđenja društvenog položaja osoba sa invaliditetom RS 2010-2015 usvojene su, ali i dalje ne postoji jedinstven registar osoba sa invaliditetom.

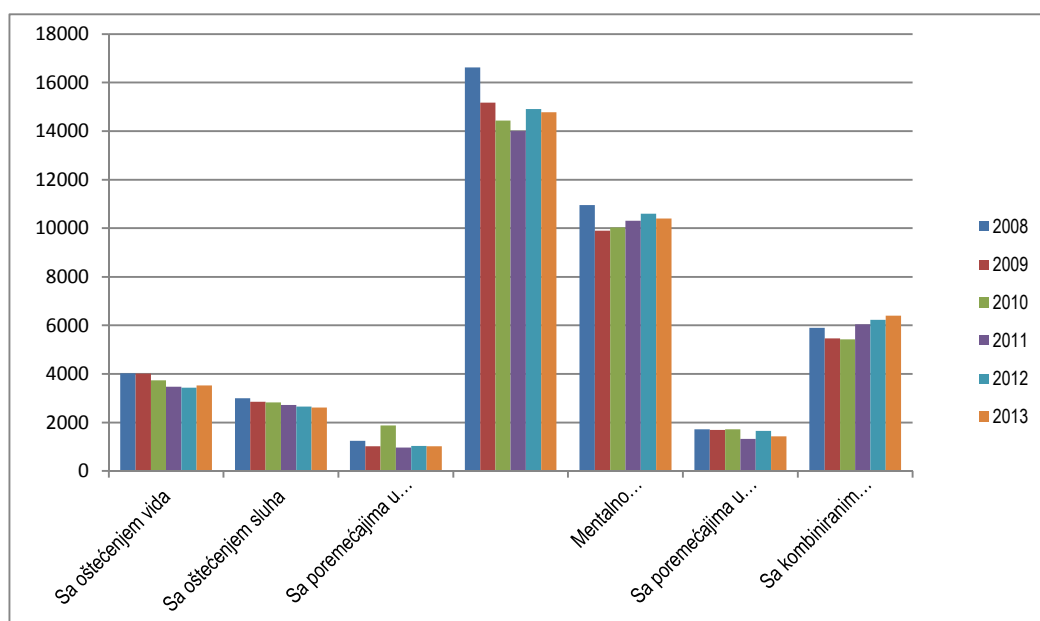
Gotovo dvije trećine ukupnog broja odraslih osoba sa invaliditetom živi blizu ili ispod zvanične linije siromaštva. Osim toga, ova populacija je najčešće izložena višestrukoj marginalizaciji i diskriminaciji i njeni pripadnici su isključeni po više osnova- prije svega zbog invalidnosti, spola, godina i drugoga. Ta je

društvena grupa najteže pogođena siromaštvom i nezaposlenošću.

Velika i dugoročna nezaposlenost veoma negativno utječe na siromaštvo i socijalnu isključenost ove ranjive grupe. U cilju razvijanja inkluzivnih modela posebnu pažnju treba posvetiti ženama i djeci sa invaliditetom. U ovom izvještaju, analiza položaja osoba sa invaliditetom je sagledana kroz mogućnost njihovog obrazovanja, zapošljavanja i izjednačavanja njihovih prava sa pravima RVI.

Socijalna zaštita sa osobe sa invaliditetom je uglavnom bazirana na mjerama vezanim za novčane naknade i smještaj u institucije za njegu. Pristup ovisi o sistemu kategorizacije osoba sa različitim poteškoćama. Dostupni podaci o 40.162 punoljetnih invalida korisnika socijalne zaštite za period 2008.-2013. godine pokazuju da je u 2013. godini ukupan broj punoljetnih invalidnih osoba korisnika socijalne zaštite zabilježio smanjenje u odnosu na 2012. godinu kada je ovih korisnika bilo 40.536 osobe od kojih najveći broj spada u kategoriju fizički invalidnih osoba kojih je prema posljednjim podacima Agencije za statistiku u 2013. godini bilo 14.779 osoba.

Grafikon 14: Broj punoljetnih osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju-korisnici socijalne zaštite

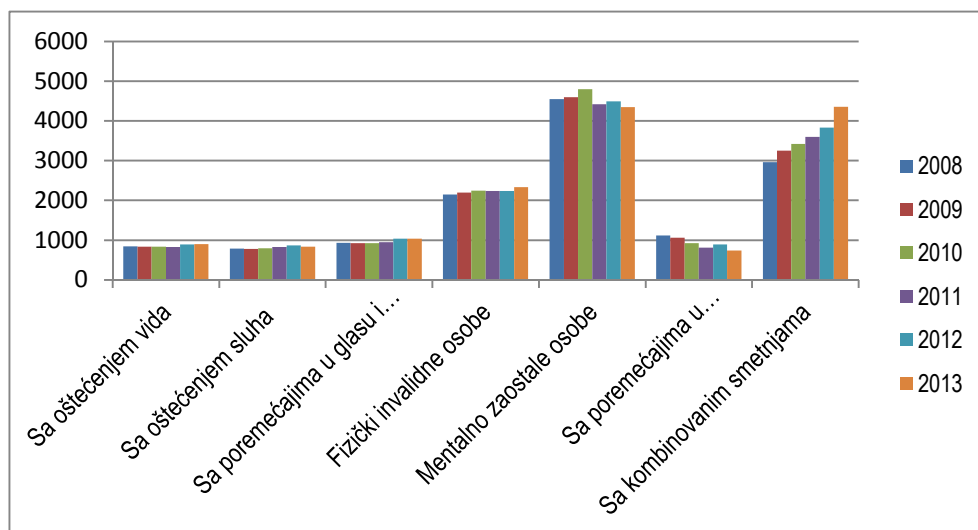

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Socijalna zaštita 2008.-2013.

Kad su u pitanju maloljetni invalidi korisnici socijalne zaštite broj korisnika bilježi konstantan rast za posmatrani period 2008.-2013. godine. U odnosu na 2012. godinu, broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite po osnovu invaliditeta

porastao je po prosječnoj stopi od 2% u 2013. godini ili za 296 korisnika. U 2013. godini, u okviru ove kategorije, najviše je osoba sa kombiniranim smetnjama njih 4.353 što je za 520 osoba više u odnosu na prethodnu godinu.

Grafikon 15: Broj maloljetnih osoba sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju- korisnici socijalne zaštite

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Socijalna zaštita 2008-2013

U 2014. godini za financiranje prava 40.837 osobe sa invaliditetom iz federalnog budžeta izdvojeno je 119,4 mil.KM. To je 7,2 mil. više nego u 2013. godini kad je bilo 40.997 korisnika. Vršeci usporedbu broja korisnika i visine novčanih izdvajanja za 2013. i 2014. godinu za kategoriju neratnih invalida, vidljivo je da je približno isti broj korisnika prava, ali da se iznos potrebnih novčanih sredstava za isplatu povećava. Povećanje izdvajanja je posljedica provedbe Rješenja Ustavnog suda BiH¹¹³ kojim je brisana odredba člana 18.d. stav 4. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, te se tim omogućava ponovno vraćanje korisnika prava na dodatak za njegu i pomoć druge osobe starijima od 65. godina, sa kantonalnog na federalni nivo.

U Republici Srpskoj u 2013. za 3.483 korisnika civilne invalidnine izdvojeno oko 6,5 mil. KM.¹¹⁴ Potrošnja u Republici Srpskoj na sektor socijalne zaštite utvrđena je u iznosu od 1.437,4mil.KM u 2014. godini i 1.385,0 mil.KM u

prethodnoj godini, te čini 35,9% ukupnog budžeta Vlade RS i ima udio od 16,5% BDP-a¹¹⁵, dok je u Federaciji potrošnja za isti sektor u 2014. godini bila 754,4 mil.KM i imala udio od 4,9% BDP-a.

Civilne žrtve rata i neratni invalidi u FBiH ostvaruju po nazivu ista prava kao i RVI. Bitna razlika je u obuhvatu korisnika i visini primanja. Civilne žrtve rata razvrstane su, za razliku od RVI, u pet grupa od 60% do 100% tjelesnog oštećenja. Visina prava također je različita. Do kraja 2014. godine pravo po osnovu statusa civilne žrtve rata ostvarilo je 10.255 korisnika porodične i lične invalidnine. Za financiranje ovih prava iz Federalnog budžeta izdvojeno je 37,90 mil.KM. Materijalna prava civilnih žrtava rata u Federaciji BiH financiraju se iz Budžeta Fedracije BiH u iznosu od 70%, dok se 30% sredstava potrebnih za ove namjene osigurava u kantonalnim budžetima.

Zapošljavanje osoba sa invaliditetom u FBiH. Prema statistikama i procjenama Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), na svakih

¹¹³ Službeni glasnik br.05/14.

¹¹⁴ Vlada RS, Ministarstvo rada i boračko invalidske zaštite, April 2014.

¹¹⁵ Dokument okvirnog budžeta RS 2015.-2017.

deset osoba dolazi jedna osoba sa invaliditetom, a taj prosjek je sigurno za zemlje izašle iz rata, kao što je BiH, i nepovoljniji. Ono što je za BiH relevantno je da od približno 200.000 hiljada osoba sa invaliditetom veći broj njih je u mirovini po raznim osnovama, manji broj njih rade u prijeratnim poduzećima, neki su bez radne sposobnosti prepušteni društvu na brigu, dok u evidencijama Federalnog Zavoda za zapošljavanje imamo samo 8.000 osoba sa invaliditetom koja traže posao. Neke od tih osoba su na evidencijama Federalnog zavoda samo radi zdravstvenog osiguranja, tako da je ovaj broj od 8.000 vrlo upitan.¹¹⁶

Prema evidenciji Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske u septembru 2013. godine bilo je 2.490 osoba sa invaliditetom na evidenciji Zavoda, što je za 232 osobe manje nego u istom periodu prethodne godine. Značajno umanjen broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom na evidenciji Zavoda nije samo rezultat zapošljavanja ove populacije, već je rezultat sticanja statusa penzionisane osobe, brisanje sa evidencije Zavoda, kao i rezultat ostalih demografskih faktora. Primanja osoba koja su neratni invalidi u Republici Srpskoj ogledaju se u nadoknadi koju primaju od Centra za socijalni rad lokalne zajednice kojoj pripadaju i isplaćuju se u visini od 82,00KM.¹¹⁷

Međutim, i kad su zaposlene, osobe sa invaliditetom najčešće primaju minimalne naknade, a generalni razlozi visoke stope nezaposlenosti osoba sa invaliditetom su nedostatak znanja i vještina koje se traže na tržištu rada, sveukupno loše stanje bh. ekonomije, mali kapaciteti zapošljavanja i veoma rijetko otvaranje novih radnih mjesta.

Zapošljavanje i rad zauzimaju važnu ulogu u životu pojedinca. Rad za čovjeka, uz ekonomsku, ima značajnu i socijalnu i psihološku funkciju. Jedna od najozbiljnijih posljedica invalidnosti je povećana socijalna izolacija i smanjena društvena uključenost, koja ne proizlazi iz njihove namjere za isključivanjem iz društva. Osobe sa invaliditetom su, u odnosu na ostatak populacije nedovoljno uključene u

društvu zajednicu jer zajednica ne ohrabruje njihovo uključivanje, nemaju primanja dovoljna za sudjelovanje u raznim segmentima društvenoga života i nedovoljno su informirani. U BiH za osobe sa invaliditetom dominantna su dva modela zapošljavanja:

- zapošljavanje na otvorenom tržištu rada i
- zaštitno zapošljavanje

Invalidi i rehabilitanti prema pravnoj osnovi i razlogu korištenja ustanove. Broj zaposlenih osoba sa invaliditetom u 2013. godini u odnosu na 2012. godinu povećao se za 11 osoba. Većina od zaposlenih osoba sa invaliditetom zaposlena je u zaštitnoj radionici 95%, a samo 5% zaposlenih invalida rade od kuće.

Tabela 17: Zaposleni invalidi, BiH (2008.-2013.)

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Zaposleni invalidi	140	143	99	129	131	142
Ukupno:						
Zaposleni invalidi (u zaštitnoj radionici)	139	135	92	120	125	136
Zaposleni invalidi (rade od kuće)	1	8	7	9	6	6

Izvor: Agencija za statistiku BH, Socijalna zaštita 2008.-2013.

Kad je u pitanju oblast obrazovanja i obuke, postojeći zakoni i pravne odredbe sadrže i naglašavaju pravo na obrazovanje za sve pod istim uslovima. Međutim, stvarna slika je drukčija. Prepreke sa kojima se suočavaju invalidne osobe kad je u pitanju obrazovanje su prije svega urbanističke i informativne, zatim tu su i neujednačen pristup obrazovnim ustanovama, predrasude, neprilagođeni udžbenici i didaktička pomagala i sl.

Značajno za napomenuti je da usljed neadekvatne koordinacije sistema socijalne zaštite, zdravstvene zaštite i obrazovnog sistema, nisu razvijeni odgovarajući programi ranog otkrivanja i osiguranja odgovarajućih programa rehabilitacije i obrazovanja za djecu sa invaliditetom. I u Federaciji i Republici

¹¹⁶ "Mi smo tu", Fondacija za socijalno uključivanje u BiH, Februar 2014.

¹¹⁷ "Mi smo tu" Autor: Sandra Trkulja, Analiza stanja svih osoba sa invaliditetom i mogućnosti njihovog zapošljavanja i samozapošljavanja, Februar 2014.

Srpskoj postoji razvijen sistem specijalnih škola u kojima se obrazuje manji broj djece sa invaliditetom, no status ovih ustanova nije riješen na odgovarajući način i najčešće nemaju uvjete za adekvatno obrazovanje i vaspitanje.

Porodice sa djecom

Strategija socijalnog uključivanja (SSU) BiH u oblasti zaštite djece i porodica sa djecom fokusirala se isključivo na jačanje institucionalnih kapaciteta u oblasti socijalne, porodične i dječje zaštite koji se odnose na poboljšanje koordinacije između različitih institucija sistema socijalne zaštite u BiH, jačanje suradnje sa civilnim društvom i jačanje funkcije monitoringa i izvještavanja o položaju djece i porodica sa djecom. Cilj SSU je bio da se stvore uvjeti sa efikasnije upravljanje javnim politikama u oblasti praćenja položaja djece i bolje ciljanosti javnih politika prema potrebama korisnika

Socijalna zaštita djece i porodica sa djecom u BiH je organizirana i uređena kroz zakone o socijalnoj zaštiti, dječjoj zaštiti i porodične zakone i provodi se prvenstveno putem Centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite te Javnog fonda za dječju zaštitu u Republici Srpskoj. Zakonom su utvrđeni različiti oblici prava koji su zasnovani na principu ljudskih prava, a usmjereni su na određene kategorije djece u stanju socijalne potrebe. Djeca su najranjiviji dio jednog društva budući da su ovisna o brizi porodice i zajednice i vrlo je vjerovatno da će djeca koja rastu u siromaštvu i kasnije u životu biti izložena riziku od socijalne isključenosti, zdravstvenim problemima kao i da neće u potpunosti dostići svoj maksimalan potencijal. Stoga investiranje u dobrobit djece, kao preventiva, rezultira razbijanjem ovog začaranog kruga. Poboljšanje položaja ugroženih porodica sa djecom u što ranijoj dobi, predstavlja osnovu poboljšanja socijalnog razvoja djece.

Koncept dječje zaštite u ovom izvještaju predstavlja temeljne pokazatelje dječje dobrobiti, način na koji je dječja zaštita organizirana u BiH, osobito u oblastima socijalne pomoći, zdravstva i obrazovanja kao i

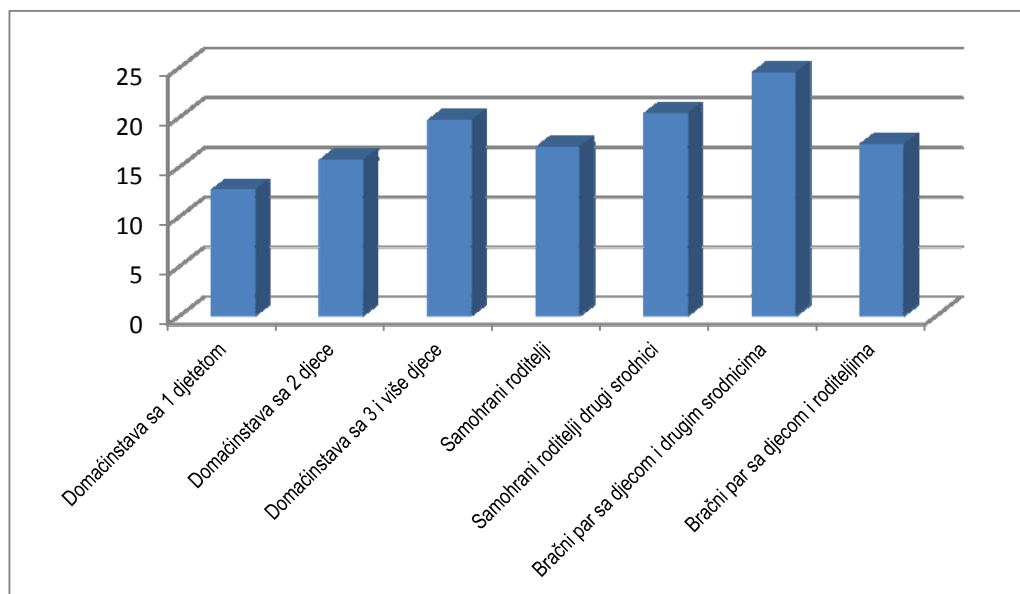
specifičnu ovisnosti djece o odgovornostima roditelja i države kao ključnih faktora koji, svaki na svoj način, doprinose dobrobiti djece.

Prema posljednjim dostupni podacima Ankete o potrošnji domaćinstava (2011.g) u BiH mlađa populacija (do 18 godina) čini 20,6% stanovništva ili 791.000 osoba. Od toga, djeca u predškolskoj dobi (ispod 6 godina) čine 5,6% ukupnog stanovništva ili 215.000 osoba.¹¹⁸ Federacija ima veći broj mlađe populacije (21,7%), dok je ovaj procenat niži u Republici Srpskoj (18,6%).

Prema istom izvoru stopa siromaštva najveća je kod domaćinstava sa troje i više djece i iznosi 19,7%, dok je 24,5%, stopa siromaštva kod bračnih parova koji žive sa djecom i drugim srodnicima u istom domaćinstvu, te 20,4% kod samohranih roditelja sa drugim srodnicima.

¹¹⁸ Kalkulacija DEP-a. Na osnovu procijenjene starosne strukture stanovništva i procijenjenoga ukupnog broja stanovnika BHAS

Grafikon 16: Stopa siromaštva prema broju djece domaćinstava i tipu domaćinstva, 2011

Izvor: PAPD, Agencija za statistiku BiH

Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite opada. U 2012. godini njihov ukupan broj iznosio je 184.720, dok je u 2013. godini taj broj manji za 33.964 osobe. Udio žena maloljetnih korisnika (48%) je nešto niži u odnosu na muške korisnike (52%).¹¹⁹ Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite u 2013. godini je najniži izmjereni za period 2008.-2013. godina kad je imao trend stalnog rasta.

Socijalna pomoć porodicama sa djecom bilježi blagi rast u FBiH i u RS-u. Na temelju posljednjih dostupnih podataka FMRSP posljednjih godina primjetno je da se povećavaju izdvajanja za naknade majkama za vrijeme porodijskog odsustva u odnosu na ostala izdvajanja za zaštitu i podršku djeci. U 2012. godini u FBiH ovu vrstu naknada izdvojeno je preko 55% ukupnih sredstva izdvojenih za pomoć porodicama sa djecom ili oko 40 mil. KM za 7.282 korisnika/ce.¹²⁰ U RS-u u 2014. godini ova vrsta naknade, također ima najveći udio u ukupno isplaćenim naknadama po osnovu prava iz Zakona o dječjoj zaštiti, čak 49,6% ili 26,7 mil.KM za 3.445 korisnika-ca.¹²¹

Nakon toga najviše se izdvaja za dodatak na djecu 20,97 mil. KM .u za 2014. godinu, što predstavlja smanjenje od oko 212 hilj. u odnosu na 2013. godinu.

Od svih prava, u FBiH i u RS najviše je korisnika **prava na dječji dodatak**. Tako je u FBiH, prema posljednjim dostupnim podacima za 2012. godinu bilo 74,2 hiljada korisnika prava, što predstavlja 79,4% ukupnih korisnika prava porodica sa djecom.

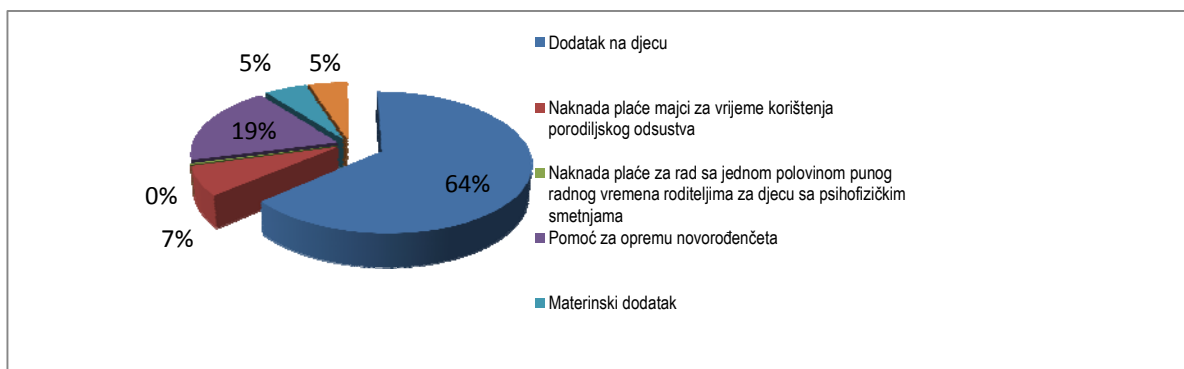
Pravo na dječji dodatak u FBiH, predviđeno je Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, s ciljem da se djeci stvore približno jednaki uvjeti za njihov razvoj i obrazovanje u svim kantonima. Međutim u praksi nije tako. Zakonom nije propisan najniži iznos dječjeg dodatka, ni najniži prihod potreban za uzdržavanje. Također nisu predviđene sankcije za kantone ukoliko ne reguliraju ovo pravo. Tako da pravo na dječji dodatak se ne ostvaruje u svim kantonima prema jednakim pravilima. Visina prava u FBiH je različita i kreće se od 12,00KM do 33,00KM.

¹¹⁹ Tematski bilten, Socijalna zaštita 2008.-2013., BHAS

¹²⁰ Podaci FMRSP, Mart 2014. godine

¹²¹ Podaci JU Javni fond za dječju zaštitu RS, Maj 2015. godine

Grafikon 17: Struktura korisnika prava porodica sa djecom u Republici Srpskoj u 2014

Izvor: Podaci JU Javni fond za dječju zaštitu RS, Maj 2015.

U RS-u pravo na dječji dodatak utvrđuje se na osnovu imovinskog cenzusa koji za svaku godinu donosi Javni fond za dječju zaštitu RS. Nominalni iznosi prava na dječji dodatak u 2014. godini kretali su se u rasponu od 35,00 KM za dodatak na djecu – drugo dijete do 90,00KM za dodatak na djecu za ranjive grupe. U 2014. godini bilo 31,93 hilj. korisnika prava na dječji dodatak, što predstavlja 64,4% ukupnih korisnika prava prema Zakonu o dječjoj zaštiti RS.

Od ukupnog broja domaćinstava u BiH (1.033.452), 38% čine bračni parovi sa djecom, a 7,5% samohrani roditelji sa djecom što u odnosu na 2007. godinu predstavlja povećanje broja samohranih roditelja za 0,4%. Prema podacima Ankete o potrošnji domaćinstava BiH 2011, gledano sa aspekta tipa domaćinstava najveća stopa siromaštva je kod bračnih parova sa djecom i drugim srodnicima 24,5%, te kod samohranih roditelja sa drugim srodnicima, nasuprot tome najmanje stope siromaštva su kod bračnih parova sa jednim djetetom 12,7%.

Tabela 18: Domaćinstva po tipu domaćinstva i geografskom području, 2007, 2011. (u %)

Geografsko područje	Tip domaćinstva						
	BP 1 dijete	BP 2 djece	BP 3 i više djece	Samohrani roditelji	Samohrani roditelji dr. srodnici	BP sa djecom + dr.srodnici	BP sa djecom +roditelji
2007.							
Federacija BiH	14,5	21,7	8,4	7,5	3,9	7,5	4,2
Republika Srpska	12,1	15,9	4,2	6,6	3,8	8,3	5,0
Brčko distrikt	10,3	20,7	7,7	:	:	:	:
BiH	13,6	19,6	6,9	7,1	3,8	7,7	4,5
2011.							
Federacija BiH	15,6	20,6	6,8	8,3	3,2	5,3	3,4
Republika Srpska	11,8	13,3	4,1	6,3	4,3	7,4	4,8
Brčko distrikt	13,5	16,4	6,9	5,7	:	:	:
BiH	14,2	17,9	5,9	7,5	3,6	6,0	3,8

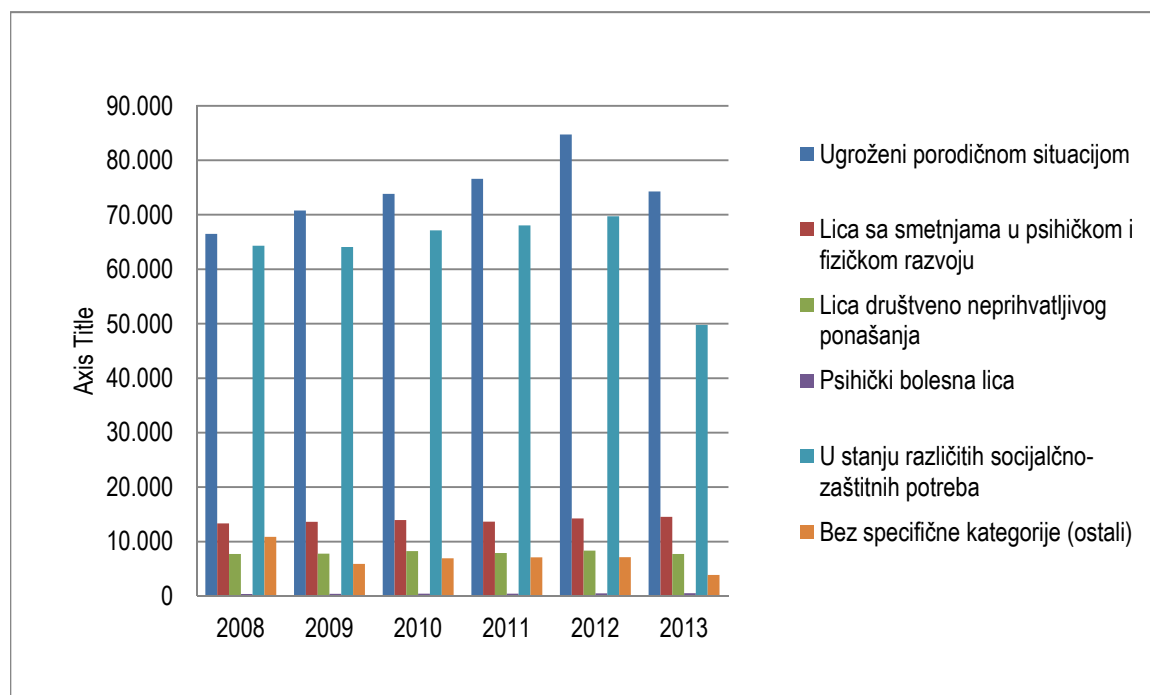
Izvor: Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH, 2011.

Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite raste. U 2013. godini njihov ukupan broj iznosio je 150.756, što čini smanjenje od 18,4% u odnosu na broj korisnika u 2012. godini. Udio žena maloljetnih korisnika (48%) je nešto niži u odnosu na muške korisnike (52%).¹²³ Broj maloljetnih korisnika socijalne zaštite se u periodu od 2008.-2013. godine smanjio za 12.362 korisnika.

roditelja koji zanemaruju ili zlostavljaju djecu, djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, djeca čiji roditelji nemaju dovoljno prihoda i odgojno zanemarena djeca.

Maloljetni korisnici koji su odgojno zanemareni i zapušteni bilježe značajnu spolnu razliku. Udio muškaraca čini 66,4% u ukupno odgojno zanemarenoj i zapuštenoj djeci. U 2013. godini u odnosu na prethodnu godinu broj muškaraca

Grafikon 18: Broj maloljetnih osoba korisnika socijalne zaštite, 2008.-2013.

Izvor: BHAS, Socijalna zaštita 2008.-2013.

Najveći doprinos stopi pada broja maloljetnih korisnika socijalne zaštite daje kategorija „Osobe u stanju različitih socijalno-zaštitnih potreba,“ gdje je zabilježeno 19,9 hiljada korisnika manje nego u 2012. U okviru ove kategorije najveće smanjenje je zabilježeno kod osoba kojima su potrebne usluge socijalno rada njih 30% manje nego prethodne godine. Najbrojnija kategorija je i dalje *Ugroženih porodičnom situacijom* najveći udio čine *djeca roditelja koji nemaju dovoljno prihoda* njih 55.911 u 2013. Broj djece roditelja koji nemaju dovoljno prihoda¹²⁴ smanjen je za oko 15% u 2013. godini u odnosu na 2012. kada ih je bilo 66.049. Lica ugrožena porodičnom situacijom su djeca bez roditeljskog staranja, djeca

se smanjio za 148, međutim iako je zabilježeno smanjenje broja korisnika u 2013. u odnosu na prethodnu godinu broj odgojno zanemarene i zapuštene djece još uvijek je veći od prosjeka za period 2008-2012.

Osobe u stanju različitih socijalno-zaštitnih potreba čine skupinu koja čini 33% od ukupnog broja maloljetnih korisnika socijalne zaštite. Ovo su maloljetne osobe koje su se vratile sa izdržavanja kazne, osobe sa teškim stambenim prilikama, stradale u elementarnim nepogodama, civilne žrtve rata, članovi porodica civilnih žrtava rata i osobe kojima su potrebne usluge socijalnog rada. Ove posljednje imaju najveći udio. U 2013. godini udio ovih osoba je skoro 88% od ukupnog broja osoba u stanju različitih socijalno - zaštitnih potreba.

¹²³ Tematski bilten, Socijalna zaštita 2008.-2013., BHAS

¹²⁴ Djeca roditelja koji nemaju dovoljno prihoda-materijalno ugrožene porodice: Djeca i omladina čiji roditelji nemaju ni minimalnih materijalnih i socijalnih uslova za podizanje djece, kao što su osobe bez stalnog izvora prihoda, s minimalnim prihodima po članu domaćinstva, nezaposlene osobe, osobe sa neriješenim stambenim pitanjima

Broj maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja je smanjen u odnosu na 2012. godinu za 607 korisnika, i ispod je prosječnog broja korisnika za prethodne godine. Broj maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja čini 5,1% od ukupnog broja maloljetnih korisnika. Osobe društveno neprihvatljivog ponašanja su: osobe sklone skitnji, prosjačenju, prostituciji, vršenju krivičnih djela, alkoholičari i narkomani. U ovoj skupini maloljetnih korisnika socijalne zaštite u 2013. godini najviše je onih koji su skloni vršenju krivičnih djela 4.305 ili 56% od ukupnog broja maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja. Maloljetne muške osobe čine 75% osoba sklonih vršenju krivičnih djela.

Oblici i usluge socijalne zaštite maloljetnih osoba su: Starateljstvo i usvojenje, smještaj u ustanove, odgojne mjere zaštite i sigurnosti, pomoć maloljetnicima za osposobljavanje i privređivanje, novčane pomoći, i razni drugi oblici zaštite i usluga. Kad su u pitanju usluge starateljstva i usvojenja ovdje je broj usluga u stalnom padu za period 2008.-2013. godine. Pomoć za osposobljavanje i privređivanje u 2013. godini dobilo je 1.312 maloljetnih korisnika što je za 34% više u odnosu na prethodnu godinu. U okviru ove kategorije najviše osoba je dobilo uslugu osposobljavanja za rad i privređivanje njih 781 što je porast za 246 u odnosu na 2012. godinu

Izbjeglice i povratnici

U vrijeme potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, BiH je, prema procjenama imala oko 2,2 miliona izbjeglica i raseljenih osoba, što je više od polovice stanovništva registriranog popisom iz 1991. godine.

Tabela 19: UNHCR-pregled raseljenih osoba i izbjeglica, juli 2014

Izbjeglice	6.907
Tražioc azila	15
Povratnici	142
Interno raseljene osobe	84.500
Povratnici-interno raseljene osobe	0
Osobe bez državljanstva	792

Ostali slučajevi	52437
UKUPNO:	144.793
<i>Osobe porijeklom iz BiH</i>	<i>Broj osoba</i>
Izbjeglice	22.369
Tražioc azila	4.509
Povratnici	142
Interno raseljene osobe	84.500
Povratnici-interno raseljene osobe	0
Ostali slučajevi	52.437
UKUPNO:	163.009

Izvor: UNHCR, Statistical snapshot, Juli 2014.

Povratak i dalje ostaje jedan od glavnih izazova za BiH nakon devetnaest godina od završetka rata. Procjenjuje se da izvan BiH boravi još oko 400.000 osoba od oko 1,2 mili. naših državljana koji su napustili BiH od 1992.-1995. godine. Najveći broj njih se integrirao u zemljama prihvata, a blizu 80.000 izbjeglica iz BiH još uvijek treba trajna rješenja, koja mogu uključivati i njihov povratak u BiH.

Prema podacima Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica na dan 31.12.2014. u FBiH bilo je 38.820 raseljenih osoba, odnosno 13.421 raseljenih obitelji. Dok je prema dostupnim podacima za maj 2015. u RS bilo 60.205 raseljenih osoba sa priznatim statusom u 19.301 obitelji.¹²³ Najveći broj povrataka ostvaren je u prve tri godine po uspostavljanju mira. U periodu 01.01.1996. -31.12.2014. godine ostvareno je 1.007.529 povrataka od toga 739.722 u Federaciju BiH i 267.807 u Republiku Srpsku.¹²⁴

Povratak raseljenih i izbjeglih direktno je uslovljen planiranim budžetskim sredstvima, Države BiH, entiteta, kantona i općina. Izdvajanja iz budžeta Vlade FBiH za Transfere raseljenim osobama i izbjeglicama kretala su se od 27,75 mil. KM koliko je izdvojeno 2007. godine do 27,5 mil. KM planiranih za 2014. godinu.¹²⁵ U Republici Srpskoj za rješavanje problema raseljenih osoba nadležnom Ministarstvu za izbjeglice i raseljena lica, Vlada RS-a dodjelila je 11,65 mil.KM u 2014. godini. U odnosu na potrebe povratnika, sredstva koja se izdvajaju u ovu svrhu su nedovoljna.

¹²³ Ministarstvo za raseljena lica i izbjeglice, Izvod iz statističkih pokazatelja o aktivnostima Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica, jun 2015.

¹²⁴ Podaci UNHCR-Preuzeto sa: www.fmroi.gov.ba

¹²⁵ Izvor: Vlada FBiH, Dokument okvirnog budžeta 2015.-2017.

Prema neslužbenim procjenama još uvijek je oko 8.600 osoba koje žive u kolektivnim centrima u jako lošim uvjetima i koji još uvijek čekaju rješavanje svog statusa. Značajan je i broj onih koji su se vratili i ostali u svojim domovima, a koji se suočava sa siromaštvom i teškim životom. Neslužbene procjene ukazuju na to da je u 2013. godini moglo biti oko 9.000 ljudi, raseljenih i neraseljenih, koji žive u 160 kolektivnih centara. Svi ovi kolektivni centri nisu kao takvi službeno i priznati. Oko 15.000 ljudi živjelo je u alternativnom smještaju. Napori koji su do danas uloženi s ciljem zatvaranja kolektivnih centara su bili fokusirani na iznalaženje boljeg smještaja u vidu socijalnog stambenog zbrinjavanja i premještanja osoba i porodica u bolje uvjete stanovanja

Vijeće ministara BiH i Vlade entiteta su u 2010. godine usvojili revidiranu Strategiju za provedbu Aneksa VII koja predstavlja ključno strateško opredjeljenje BiH o načinu rješavanja problema izbjeglica. Provedba strategije za reintegraciju povratnika i dalje predstavlja problem. Prepreke za održivi povratak i reintegraciju u lokalnu zajednicu su poteškoće sa ekonomskom reintegracijom, pristup zdravstvu, socijalnoj zaštiti, penzije i zapošljavanje manjinskih povratnika.

Osnovni elementi održivosti povratka ujedno predstavljaju i izazove za isti. Njih čine:

- ✓ *Osiguranje pristupa adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti.*
- ✓ *Jednak pristup zadovoljavanju obrazovnih potreba.*
Prema Zakonu o izbjeglicama i raseljenim osobama djeca povratnika imaju pravo na obrazovanje. Zbog teških uvjeta velik broj djece povratnika završava školovanje samo sa osnovnom školom a posebno u ruralnim djelovima gdje je znatan broj djece i dalje u obvezi dugog pješaćenja do škole. Postojenje podijeljenosti u društvu utječe na odabir škole i stvara dodatne prepreke povratničkoj i raseljenoj djeci
- ✓ *Pravo na rad i zapošljavanje.*
Problemi vezani za rad i zapošljavanje s kojima se suočava povratnička

populacija povezani je su s općim stanjem na tržištu rada BiH (nedovoljan broj adekvatnih radnih mjesta, neadekvatne vještine, uništen gospodarski sistem i sl.).

- ✓ *Pravo na socijalnu i penzijsko invalidsku zaštitu.*
Neusklađenost entitetskog zakonodavstva i nedostatak zakonodavstva na državnom nivou koji bi regulirali mirovine i druga socijalna primanja uzrok su problema ove populacije.

Socijalna sigurnost

Penzije

Starija populacija (65+) čini oko 17% ukupog stanovništva BiH. Udio žena u toj populaciji je nešto veći nego muškaraca. Postoji razlika i u geografskoj distribuciji te populacije – u RS je udio starijih u ukupoj populaciji veći skoro pet procentnih poena nego u FBiH. Udio starije populacije se povećava. Godine 2005. iznosio je 13,7% , a procjenjuje se da će 2015. iznositi 16,3% (UNDP). BiH ima preko 635.700 korisnika penzionih prava što je za 1,5% više u odnosu na 2013. godinu. Odnos broja zaposlenih prema broju penzionera u 2014. je iznosio 1:1,1. Oko 60% ukupnih penzionih naknada obezbjeđuje FBiH, a oko 40% RS.

Već izvjesno vrijeme se vodi debata oko reforme penzionih sistema, jer je postojeći način finansiranja penzionih sistema finansijski neodrživ. U maju 2007. uspostavljene su radne grupe za reformu penzionog sistema u FBiH, dok su u RS-u ove radne grupe uspostavljene već u februaru 2007. Strategija reforme penzijskog sistema je usvojena u RS-u 2009. godine i u fazi je provođenja. U Vladi Federacije BiH je usvojena Strategija reforme penzijskog sistema 2013. godine, ali još uvijek nije usvojen na Parlamentu FBiH.

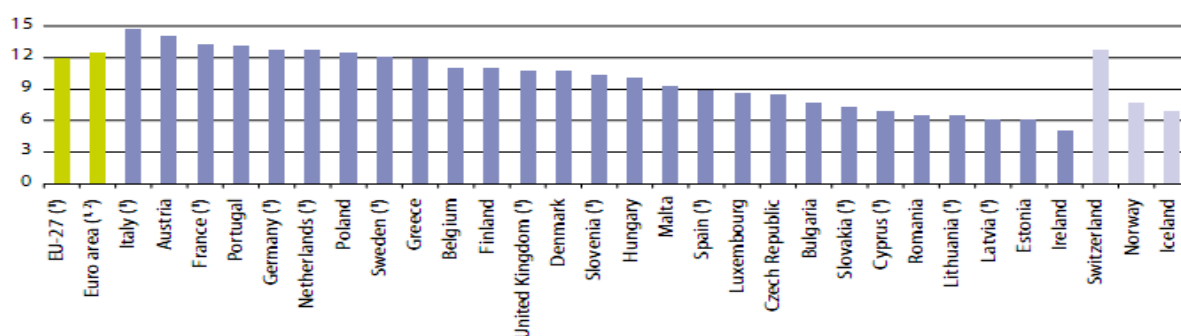
Udio lica starosti 65+ u BiH je 17,1%, i ispod je nivoa EU 28. U EU čine 17,5% ukupne populacije u 2014. godini, i njihov udio se povećava u kontinuitetu (15.6% u 2000).

Stopa staračke ovisnosti u BiH je niža od prosjeka EU 27. Stopa staračke ovisnosti na nivou EU 27 je 25,9%, Sve je veći postotak staračke ovisnosti u svim zemljama, pa tako i u BiH. Ovaj pokazatelj ukazuje na to da je sve više starih koji ovise o radno sposobnoj populaciji, koja održava nivo penzija, a sve je manji broj osoba u dobnoj skupini 25-64 koji to mogu njima priuštiti. Dodatno zabrinjavajuće za BiH jeste da postoji velika razlika u pokrivenosti

stanovništva dobi 65+ sa radno sposobnim stanovništvom (u 2006. 17,5%, a u 2014. 22,4%), te da se ovaj omjer značajno pogoršao u kratkom periodu, konkretno za 4,9%

U poređenju sa zemljama EU-27 gdje je prosječna potrošnja na penzije za 2010. godinu 12,99%, udio BDP za penzije BiH je bio 10,2%, u 2010. godini je niži, a u odnosu na zemlje komparatore je viši, izuzev za Slovačku gdje je udio BDP za penzije za 2010. godinu bio 8,4%.

Grafikon 19: Potrošnja za penzije u% BDP u zemljama EU

Izvor: EUROSTAT

Prosječan broj penzionera u BiH kontinuirano raste, u 2014. u odnosu na 2013. za 2,2%. Broj penzionera u 2013. je iznosio 635.700. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku na kraju prošle godine je bilo 378 hiljada penzionera i 437 hiljada radnika, pri čemu je važno napomenuti da se broj penzionera kontinuirano povećava dok broj zaposlenih pada, a ovaj negativni trend u Federaciji BiH posebno je izražen u drugoj polovini 2014. godine. Broj penzionera u RS-u premašio je broj od 238 hiljada dok je ukupan broj zaposlenih radnika neznatno veći od 237 hiljada. Prema tome, broj zaposlenih je gotovo izjednačen sa brojem penzionera, sa omjerom od 1:1,1.

S obzirom na vrste penzija, nije bilo značajnih izmjena u 2014. godini i gotovo polovina isplaćenih penzija su starosne, a ostatak čine porodične i invalidske penzije. Minimalne penzije u FBiH se nisu mijenjale u 2013. godini, dok je došlo do povećanja minimalne penzije u RS-u za 3,5%. Nije bilo značajnih izmjena što se tiče vrste penzija. U oba entiteta u 2014.

godini gotovo polovina penzionisanih lica prima starosne penzije (46% u FBiH, 49% u RS-u), a potom porodične i invalidske penzije. Iako u FBiH minimalne penzije čine oko 46% od ukupnog broja penzija a u RS samo 7%, minimalna penzija u FBiH je gotovo jednaka prosječnoj penziji u RS (FBiH 310,7 KM, RS 166 KM).

U periodu 2007-2014. prosječna penzija je bila više nego dvostruko niža od prosječne plate. Prosječna plata u BiH u periodu 2007-2014. porasla je sa 645 na 827 KM, dok je prosječna penzija porasla s 263 na 353 KM. Prosječna penzija u BiH u 2013. iznosila je 353 KM, što je za 4,9% više u odnosu na 2013. godinu. Prosječna penzija u FBiH je smanjena za 0,8% na 348 KM, zbog prebacivanja određenog broja penzionera u isplatu grupu sa nižim koeficijentom. U RS-u se prosječna penzija povećala za 4,6% na 333 KM, a Odlukom o uvećanju penzija koju je donijela Vlada RS povećana je minimalna penzija za 4% i od oktobra 2014. godine iznosi 172,7 KM. U Federaciji je minimalna penzija povećana za

5% na 326,2KM. Ukupni rashodi na penzije u periodu 2008-2013. u porastu su za 11% zbog povećanja broja korisnika.

6.2. Obrazovanje

Od svih faktora koji povećavaju rizik od ekonomske neizvjesnosti, nezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti najznačajniji i najuticajniji su nivo i kvalitet obrazovanja. Dostupnost obrazovanja i kvalitetno obrazovanje, koje je refleksivno i fleksibilno, najbolje je sredstvo za obezbjeđenje ekonomskog razvoja, prevenciju neravnopravnosti, siromaštva, pa time i socijalne isključenosti. Nasuprot tome, rano napuštanje školovanja, nedostupnost obrazovanja, nejednakost/diskriminacija u obrazovanju, obrazovanje koje nije povezano sa tržištem rada i koje ne prati nove reformske trendove, kao i loša postignuća u obrazovanju imaju za posljedicu loše obrazovane osobe, nekonkurentne na tržištu rada unutar i van zemlje što vodi socijalnoj nesigurnosti, siromaštvu i socijalnoj isključenosti. Prema Izvještaju o humanom razvoju (2007), osobe koje imaju završenu samo osnovnu školu, uz postojeće stope prihoda, u najvećem su riziku od pada u siromaštvo, dok osobe s univerzitetskim obrazovanjem imaju dva puta veće šanse za ugodniji život.

Fragmentiranost obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini dovela je do toga da je u opticaju 14 obrazovnih politika koje po raznim osnovama nisu komplementarne, a u nekim slučajevima su i suprotstavljene. Navedeno stanje dovelo je do toga da ne postoji dovoljna i adekvatna vertikalna i horizontalna prohodnost obrazovnog sistema. Posebno se kao nedostatak obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini pokazao vrlo slab nivo koordinacije različitih subjekata obrazovnih vlasti. Mada Ministarstvo civilnih poslova BiH koordinira ovu oblast na nivou države, obrazovanje je u nadležnosti kantona u Federaciji BiH, entiteta Republika Srpska, te u nadležnosti Brčko Distrikta BiH. U Federaciji BiH svaki od 10 kantona ima svoje zakone koji uređuju oblasti predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. U RS-u su, također, svi nivoi

obrazovanja pravno regulirani entitetskim zakonodavstvom. Brčko Distrikt BiH, kao posebna organizaciona jedinica u BiH, ima svoje zakone koji reguliraju svaki od četiri nivoa obrazovanja. Ovako decentraliziran sistem onemogućava jednoobrazan pristup obrazovnim politikama, pojačava razlike u razvoju ljudskih potencijala u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, te generira niz problema u hijerarhiji nadležnosti, odgovornosti i koordinacije.

Ukupna potrošnja na obrazovanje

Obrazovanje u BiH se uglavnom finansira iz javnih sredstava entiteta, kantona, Distrikta Brčko i opštinskih budžeta. Praktički, u smislu izdvajanja, to znači da postoji 13 odvojenih budžeta za obrazovanje u BiH: dva entitetska budžeta, jedan u Brčko Distriktu i deset kantonalnih budžeta. Iznos sredstava dodijeljenih za obrazovanje sa državnog nivoa su praktično nepostojeći. Republika Srpska troši oko 4%, a Federacija Bosne i Hercegovine 6% njihovog bruto domaćeg proizvoda na obrazovanje. Budžet Odjela za obrazovanje Brčko Distrikta BiH iznosi 11,2% od ukupnog budžeta Distrikta. Od ukupnih sredstava budžeta za obrazovanje, 88 posto izdvaja se za bruto plaće i naknade za osoblje, oko 8 posto za materijalne rashode i 4 posto za kapitalna ulaganja.

Predškolsko obrazovanje

Zadnje procjene o procentu uključenosti djece u predškolski odgoj i obrazovanje date su u Istraživanju višestrukih pokazatelja (MICS) za Bosnu i Hercegovinu 2011–2012., koje je provedeno u okviru četvrtog globalnog ciklusa Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS 4). Prema rezultatima Istraživanja, procenat djece koja pohađaju prvi razred osnovne škole, a koja su tokom prethodne godine pohađala predškolsko obrazovanje u Federaciji BiH iznosi 18,4%, u Republici Srpskoj 13,3%, za Brčko Distrikt nije naveden podatak zbog malog uzorka. Podatak o procenatu djece koja pohađaju prvi razred osnovne škole, a koja su tokom prethodne godine pohađala predškolsko obrazovanje za BiH je 16,3%. Shodno

navedenom, može se konstatovati da je obuhvat djece predškolskim odgojem i obrazovanjem u godini pred polazak u školu veći u Federaciji BiH u odnosu na ostatak Bosne i Hercegovine. Nadalje, procenat djece uzrasta od tri do pet godina koja su uključena u predškolski odgoj i obrazovanje iznosi 14,4% za Federaciju BiH, 10,3% za Republiku Srpsku, a 13,1% za Bosnu i Hercegovinu.

Ipak, s obzirom na to da je predškolski odgoj i obrazovanje u godini pred polazak u školu Okvirnim zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Okvirni zakon) propisan kao obavezan, neophodno će biti dodatno povećati obuhvat djece uzrasta pet do šest godina programima predškolskog odgoja i obrazovanja. U Izvještaju o napretku BiH u 2012. godini, koji je izradila Evropska komisija, a kojim se utvrđuje ostvareni napredak u zadovoljavanju preuzetih obaveza u procesu Evropskih integracija, navodi se da u BiH postoji blago povećanje broja djece uključene u predškolski odgoj i obrazovanje, ali da nije ostvaren napredak u protekloj godini kada je u pitanju harmoniziranje kantonalnih zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju sa Okvirnim zakonom. Ova ocjena se odnosi na tri kantona (Srednjobosanski, Hercegovačko-neretvanski i Zapadnohercegovački) koja još uvijek nisu donijela zakone o predškolskom odgoju i obrazovanju, koji su usklađeni sa Okvirnim zakonom.

U školskoj 2014/2015. godini u BiH ukupno je bilo 288 predškolskih ustanova, što je porast u odnosu na prethodnu godinu kada je bilo 258 predškolskih ustanova tj. za 11,6%, što bilježi najveći porast u jednogodišnjem periodu od 2005. godine kada je ukupan broj predškolskih ustanova bio 193. Broj djece koja pohađaju predškolske ustanove se također povećao za 8% na 21.468 djece. Međutim, povećao se i broj djece koja nisu primljena zbog potpunog kapaciteta predškolskih ustanova u drastičnoj mjeri. Dok je u prethodnoj školskoj godini odbijeno za upis u vrtić 3.019 djece, u školskoj 2014/2015. godini je odbijeno 1.971 djece, što je pad za 37%. Broj državnih vrtića je ostao isti (177), dok se broj privatnih vrtića

povećao na 111 od 81 koji su bili u prethodnoj školskoj godini. U prosjeku i u privatnim i u državnim vrtićima na jednu vaspitačicu je bilo 14 djece.

Formalno obrazovanje

Procijenjena stopa pohađanja škole za djecu uzrasta od 6 do 14 godina iznosi 97,6% za Bosnu i Hercegovinu, pri čemu je 98,9% za Republiku Srpsku, a 97,2% za Federaciju Bosne i Hercegovine. Ovo znači da 97,2% djece osnovnoškolskog uzrasta u Federaciji BiH pohađa školu, i to 96,9% djevojčica, a 97,4% dječaka. Posmatranjem trendova upisa u prvi razred osnovnih škola u Federaciji Bosne i Hercegovine za period školska 2008/09 – 2014/15. godina, za koje su dostupni zvanični statistički podaci, može se ustanoviti da se broj upisanih učenika u školskoj 2014/15. smanjio za 5.291 učenika u odnosu na školsku 2013/14. godinu, što izraženo u procentima iznosi 1,7%. Ukoliko, pak, posmatramo trendove smanjenja ili povećanja ukupnog broja učenika osnovnih škola, ustanovit ćemo da je u proteklom petogodišnjem periodu došlo i do smanjenja ukupnog broja učenika u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini. Dakle, u školskoj 2014/15. godini ukupan broj učenika osnovnih škola bio je za 39.513 učenika manji u odnosu na školsku 2008/09. godinu, što izraženo u procentima predstavlja smanjenje za 16,53%.

Samo 83,2% djece uzrasta od šest godina u Bosni i Hercegovini pohađa prvi razred osnovne škole, pri čemu je podatak za Federaciju BiH još nepovoljniji i iznosi 79,7% u odnosu na 92,9% u Republici Srpskoj. Ovo se može dovesti u vezu s činjenicom da određeni procenat roditelja u BiH još uvijek ne upisuje djecu u prvi razred osnovne škole sa šest godina.

U većinu škola u zemlji uveden je zajednički devetogodišnji plan i program. Fenomen "dvije škole pod jednim krovom" je još uvijek prisutan u 34 škole u Federaciji, a u cijeloj zemlji još uvijek postoje jednonacionalne škole. Ipak, u isto vrijeme povećan je broj jednonacionalnih škola, čime se otežava dugoročna integracija. Ponekad dolazi do

diskriminacije djece koja su pripadnici nacionalnih manjina.

Osobe koje rano napuštaju obrazovanje

Prema zadnjim podacima po pitanju ranog napuštanja školovanja, u BiH 2013. godine 6,7% osoba od 18-24 godine ima najviše dva razreda srednje škole, istovremeno u EU28 14,1% osoba rano napuštaju obrazovanje.

Stopa upisa u srednje škole u BiH iznosi 76,2%¹²⁶. Oko 54% učenika srednju školu završi u redovnom roku, dok svega 24% srednjoškolaca jedne generacije nastavlja školovanje na višim/visokim školama. Napuštanje srednjeg obrazovanja (32,2%)¹²⁷ u najvećem broju slučajeva povezano je sa maloljetničkom delikvencijom (52,0%), pripadnosti romskoj populaciji (48,3%), te siromaštvom i materijalnim stanjem porodice (37,9%).

Razlozi za napuštanje obrazovanja u osnovnoj/srednjoj školi su mnogostruki. Ekonomska situacija u kojoj se nalazi država BiH veoma je loša, što se odražava i na neka domaćinstva, tako da određeni broj porodica ima lošu ekonomsku situaciju i, usljed toga, roditelji nisu u mogućnosti finansirati obrazovanje svog djeteta. Također, određen broj djece u BiH ima otežan pristup školama jer žive u udaljenim krajevima, izolovanim područjima koja često nemaju prilazne puteve, kojima bi se mogla kretati motorizirana vozila. Ova djeca moraju pješaćiti i po desetak kilometara do škole, kroz nepristupačne, a ponekad i opasne terene. Nedovoljno razvijena svijest i nedovoljna informiranost roditelja o potrebi obrazovanja djece je, također, jedan od faktora koji utiču na to da se djeca ne upisuju u osnovne škole. Ovo je posebno prisutno kod roditelja s niskim nivoom obrazovanja, kao i kod roditelja koji imaju problema u intelektualnom razvoju.

Djeca s posebnim potrebama, tačnije, djeca koja imaju poteškoća u razvoju ili boluju od hroničnih bolesti, i zbog toga su osuđena na

boravak u bolnici ili kod kuće, predstavljaju grupe djece koja ponekad ili ne upisuju ili napuštaju osnovno obrazovanje.

Školu ponekad ne pohađaju ni djeca povratnici. Kod ove djece dovodi se u pitanje adekvatnost obrazovanja, odnosno jezik na kojem se obrazuju, a koji nije njihov maternji. U još jednu ugroženu skupinu djece spadaju i djeca koja su navršila 15 godina, a nisu pohađala osnovnu školu, jer se oni, prema zakonu, školuju po principu školovanja odraslih. To podrazumijeva vanredno polaganje razreda.

Djeca iz porodica u stanju socijalne potrebe, također, u velikom procentu napuštaju srednjoškolsko obrazovanje. Izdvajanja države za pomoć takvim porodicama su neznatna, a, prema nekim procjenama, za jednu godinu školovanja u srednjoj školi potrošise između dvije i tri hiljade konvertibilnih maraka. Porodice u kojima su roditelji nezaposleni, ili samo jedan roditelj radi, imaju niska primanja i ne mogu obezbijediti ova sredstva, a samim tim nisu u mogućnosti djeci omogućiti nastavak školovanja.

Romska populacija je u BiH posebno ugrožena. Romska djeca se ne školuju iz više razloga, od kojih je većina navedena u prethodnom dijelu teksta. Osnovnu školu romska djeca ne upisuju i, između ostalog, zato što za državu ne postoje, budući da nemaju rodni list, odnosno nemaju nikakav identifikacioni dokument. Do ovoga dolazi često zato što njihovi roditelji nisu imali potrebu prijavljivati ih, jer i oni sami nisu prijavljeni ili nisu upućeni kako se vrši registracija djeteta. Romi se često sele, mijenjaju mjesto boravka i, samim tim, ne osjećaju potrebu da ih bilo kakvi dokumenti vežu za određeno područje. Velika nepismenost među ovom populacijom dovodi do toga da oni i nisu svjesni koliki značaj za razvoj djeteta ima obrazovanje. Treći razlog zbog kojeg je u ovoj populaciji visok procenat onih koji nemaju završenu niti osnovnu školu, jeste to što nemaju mogućnost školovanja maternjem jeziku, a njihova djeca, do polaska u školu, vrlo slabo znaju jezike ostala tri konstitutivna naroda, tako da prilikom polaska u školu tek počinju da ih savladavaju, što utiče na

¹²⁶ Istraživanje MICS.

¹²⁷ Istraživanje o nepohađanju i napuštanju obrazovanja u osnovnim i srednjim školama u BiH. (MDG F YERPI/UNICEF). 2011.

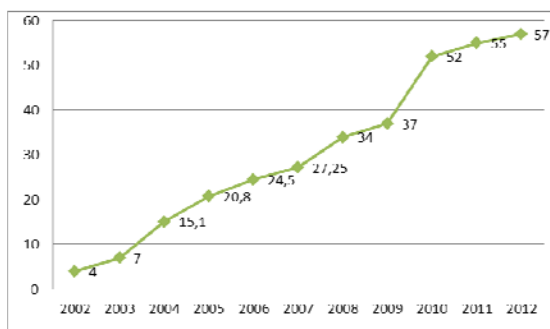
njihov uspjeh u učenju. Uvriježeno mišljenje je, jer zvanični podaci o tome ne postoje, da veliki broj romske djece napuštaju osnovnu školu. Procjenjuje se da je visok procenat od 46% romske djece koja napuštaju osnovnu školu, dok manje od 15% romske djece u Bosni i Hercegovini je bilo uključeno u srednjoškolsko obrazovanje.

U BiH u školskoj godini 2014-2015. Bilo je približno 14 učenika na jednog nastavnika u osnovnom obrazovanju. U periodu 2006-2014. Ovaj omjer je smanjen za tri učenika (2006. Godine bilo je 17 učenika na jednog nastavnika).

Prema posljednjim dostupnim podacima, broj računara kojima raspolažu osnovne škole u 2012/2013. godini je 15.095 što je više za 1.818 računara u odnosu na prošlu godinu. 7.565 računara ima pristup internetu. Broj računara kojima raspolažu srednje škole u 2012/2013. godini je 12.349 što je više za 835 računara u odnosu na prošlu godinu. 8.304 računara ima pristup internetu.

Broj korisnika interneta u BiH tokom godina bilježi stalni porast. Polazeći od definicije Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU), prema kojoj je internet korisnik svaka osoba od 16 do 74 godine koja koristi internet tokom godine, Regulatorna agencija za komunikacije procjenjuje da je u Bosni i Hercegovini u 2013. godini bilo 2.188.429 internet korisnika, dok je broj internet pretplatnika u istoj godini bio 518.662. Stopa korištenja interneta u BiH se značajno povećala u poređenju sa prethodnim godinama, za čak 15%.

Grafikon 20: Dostupnost internet korisnika u BiH

Izvor: Regulatorna Agencija za komunikacije

BiH je dostigla prosjek jugoistočne Europe u dostupnosti interneta. Pristup internetu u jugoistočnoj Europi u prosjeku iznosi 50%, tj. svaka druga osoba ima pristup internetu. Pristup internetu u BiH ima 52% populacije, tj. svaka druga osoba u BiH ima pristup internetu. Broj xDSL pristupa, u odnosu na 2009., povećao se za 23,2%.

Analiza povezanosti između nivoa obrazovanja i siromaštva

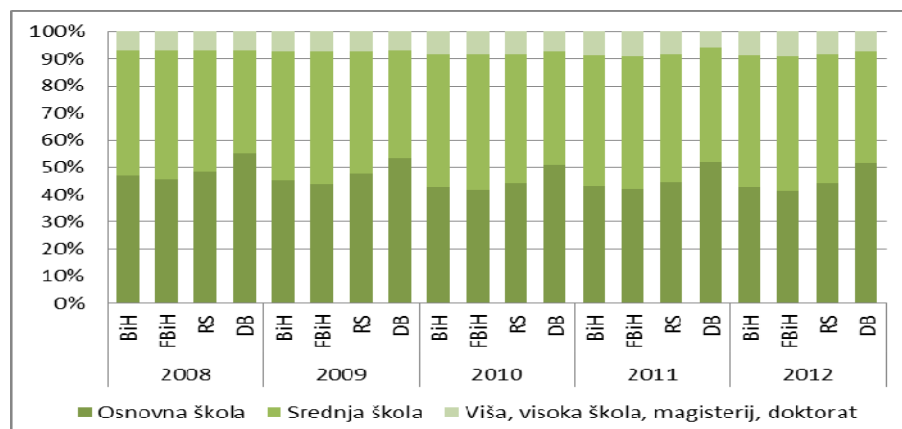
Stopa upisa djece iz siromašnih porodica u srednje škole mnogo je niža od prosjeka. Pregled javne potrošnje¹²⁸ pokazuje da je stopa upisa djece iz siromašnih porodica mnogo niža nego što je slučaj sa njihovim “nesiromašnim” vršnjacima, što ih stavlja u daleko ranjiviji položaj u pogledu siromaštva. 57,2% siromašne djece je upisano u srednje škole (u poređenju sa 76,4% nesiromašne djece), a samo 9,3% pohađa visoko obrazovanje (27,3%).¹²⁹ U istom izvještaju se navodi da 40% učenika ne dobije osnovne vještine i znanja, a da mnogi studenti koji pohađaju skupe stručne škole ne dobijaju dovoljno opšteg obrazovanja i zbog toga nisu kvalitetno pripremljeni da se suoče s izazovima današnjeg tržišta rada.

Istraživanje za potrebe NHDR-a za 2007. godinu pokazuje da se mladi koji ne nastave pohađati srednju školu, nakon završetka osnovne škole nalaze u riziku od siromaštva (57% ih je u kategoriji siromašnih). Drugi faktori rizika su zdravstveni problemi, fizički ili mentalni nedostaci te pripadnost manjinskim grupama (poput Roma), kao i činjenica da su te mlade osobe povratnici u određeno područje ili regiju.

¹²⁸ Svjetska banka 2004. godine

¹²⁹ PEIR 2006., Svjetska banka

Grafikon 21: Radno sposobno stanovništvo po nivou obrazovanja

Izvor: Anketa o radnoj snazi 2014.

Tercijarno obrazovanje

Evropska Unija je usvojila strategiju po kojoj bi do 2020. godine ukupan broj visokoobrazovanih stanovnika trebao biti 40%. U Bosni i Hercegovini taj procent je manji od 10 %, u Hrvatskoj je 15 %, a u Sloveniji 22%. U Evropskoj Uniji prosjek visokoobrazovanih je viši od 22%. Broj nezaposlenih osoba koje prvi put traže zaposlenje nakon završenog tercijarnog obrazovanja u Federaciji BiH je 12.535. Jedan od problema u Bosni i Hercegovini je i to što više od pola upisanih studenata ne završi školovanje. Najčešće se problem visoke stope nezaposlenosti mladih, koji ne mogu pronaći prvo zaposlenje, veže za nedostatak vještina koje stižu tokom obrazovanja, kao i problem neusklađenosti obrazovnog sistema u BiH sa potrebama modernog tržišta rada. Također, na djelu je slaba informiranost i potpora mladima za započinjanje vlastitog biznisa i samozapošljavanja uz finansijsku potporu i poticaje.

Broj osoba 25-64 koje pohađaju neku vrstu obrazovanja U 2014. u BiH udio odraslih (25-64) koji učestvuju u nekom obliku obrazovanja i obuke iznosi 2,1%.

Vijeće ministara BiH je usvojilo načela i standarde visokog obrazovanja. Na nivou Federacije je registrovano pet akreditovanih visoko obrazovnih institucija. U kantonima nisu

usklađeni dokumenti i postupci za akreditaciju. Agencije za statistiku u BiH su uz pomoć klasifikacije ISCED 2011 započele praksu izvještavanja o statistici u obrazovanju u skladu sa zahtjevima Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj/Medunarodne organizacije rada i Eurostata. Iako postoje planovi da se modernizuje i reformiše obrazovanje nastavnika u entitetima, zajednički pristup i razvoj nacionalnih standarda donio bi svima korist. Nije bilo napretka u izradi Nacionalnog kvalifikacijskog okvira.

6.3. Zdravstvo

Uživanje najvećeg mogućeg standarda zdravlja jedno je od fundamentalnih prava svakog čovjeka, bez obzira na rasu, religiju, političko opredjeljenje, ekonomske i socijalne uslove. Pitanje zdravlja značajno prevazilazi okvire zdravstvenog sektora, jer su njegove glavne determinante (starost, spol i nasljeđivanje) u vezi s uslovima življenja, okoliša, stilovima života, faktorima vezanim za odgoj, obrazovanje i kulturu.

Povezanost zdravlja, obrazovanja, zaposlenja i životnog standarda je očigledna, stoga je **poboljšanje zdravstvene zaštite ključna determinanta unapređenja životnog standarda ranjivih grupa**. Socijalno isključene osobe imaju otežan pristup zdravstvenim uslugama. S toga, zdravstvenu politiku treba

usmjeriti ka smanjenju socijalne isključenosti, neravnopravnosti u zdravlju i zdravstvenoj zaštiti unutar zemlje, kao i između različitih socijalnih grupa.

Dojenačka smrtnost je jedan od najboljih pokazatelja razvijenosti zdravstvenog sektora. **Stopa dojenačke smrtnosti¹³⁰ u BiH se smanjuje, i to sa 7,5/1000 živorođenih (2006) na 5,9 u 2013.**¹³¹ Unutar BiH su vidljive značajne razlike, tako je u Republici Srpskoj 2013. iznosila 3,5 promila, a u Federaciji BiH 7,5 promila¹³². Najčešći uzroci dojenačke smrtnosti su određena stanja porijeklom iz perinatalnog perioda (55,5% udio u 2013).

Kako bi svo stanovništvo imalo ravnopravan pristup zdravstvenoj zaštiti osnova je da mora biti pokriveno **zdravstvenim osiguranjem**. U BiH pokrivenost socijalnim zdravstvenim osiguranjem u 2014.g. je iznosila (86,4% u FBiH¹³³; 63,9% u RS-u¹³⁴ i 97,9%¹³⁵ u BD).

Potrošnja na zdravstvo

Ukupna potrošnja za zdravstvo je u BiH u 2013. godini iznosila 2,531 mil KM (9,6% BDP-a), od čega su javni izdaci iznosili 70%, a privatni 30%. Stopa realnog rasta BDP-a u 2013. godini je bila pozitivna (2,5%)¹³⁶, a ukupne potrošnje na zdravstvo je bila negativna (-2,8%)¹³⁷. U periodu 2009-2013 negativna realna stopa prvi put je zabilježena u 2013.godini.

U godinama 2010, 2011 i 2012 zabilježen je realni rast javnih izdataka, dok je u 2013.godini zabilježen realni pad i to od 4,1%. Za razliku od javnih izdataka, privatni izdaci na zdravstvo bilježe realni rast od 1,5%. Uzrok pada javnih izdataka nije moguće utvrditi jer WHO ne daje uvid u potrošnju za zdravstvo po namjenama i po izvorima finansiranja (HCxHF) za 2013. godinu.

Visoka privatna potrošnja (2,8% u BDP) je uzrokovana relativno niskom javnom potrošnjom po stanovniku, koja ne može zadovoljiti visoka očekivanja stanovništva u vezi sa liječenjem i zdravljem (visoka stopa obrazovanosti stanovništva, dostupnost informacija, visoka povezanost sa evropskim zemljama), što ima uticaj na traženje zdravstvenih usluga u privatnom sektoru koji je bolje razvijen.

U strukturi privatnih izdataka, udio **direktnih izdataka domaćinstva iz džepa je 97%**, udio dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja samo 0,8%. U direktne izdatke domaćinstva iz džepa uključena su formalna i neformalna plaćanja. Formalna plaćanja su: participacija u javnim zdravstvenim ustanovama i participacija za lijekove, druga direktna plaćanja kod privatnih zdravstvenih radnika (zubari, specijalisti, diagnostika, naočale, itd) i plaćanja za lijekove bez recepta i druga terapijska pomagala.

¹³⁰ Stopa dojenačke smrtnosti pokazuje odnos između umrle djece do jedne godine na 1000 živorođene djece u jednoj godini

¹³¹ Demografija 2012, Agencija za statistiku BiH, decembar 2013

¹³² Za BD BiH ne postoji podatak (mail 15.10.2012)

¹³³ Fond za zdravstveno osiguranje FBiH

¹³⁴ Kalkulacije DEP-a na osnovu podatka o broju osiguranih i procijenjenog broja stanovništva

¹³⁵ Ibid

¹³⁶ BHAS, Nacionalni računi

¹³⁷ DEP kalkulacije na osnovu NHA Svjetske zdravstvene organizacije i Nacionalnih računa Agencije za statistiku BiH

Tabela 20: Ukupna javna i privatna potrošnja u zdravstvu u BiH 2009-2013

SHA2011	U milionima KM					Udio u ukupnoj potrošnji u %					Nominalne stope rasta (%)				Realne stope rasta(%)			
ICHA-HF	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2013/2012	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2013/2012
Ukupno	2.389	2.428	2.546	2.604	2.531	100	100	100	100	100	1,6	4,9	2,3	-2,8	0,1	2,3	1,2	-2,5
Javni HF.1	1.686	1.721	1.815	1.855	1.773	71	71	71	71	70	2,1	5,5	2,2	-4,4	0,6	2,9	1,1	-4,1
Privatni HF.2+HF.3	703	707	731	752	758	29	29	29	29	30	0,6	3,4	2,5	1,2	-0,9	0,8	1,4	1,5

Izvor: WHO, NHA indikatori (za BiH), DEP kalkulacije

Zdravstveni resursi

Broj doktora koji praktikuju medicinu na 100.000 stanovnika u periodu 2006-2010 u BiH se povećava. Ipak, on je daleko ispod EU prosjeka: u 2010. godini on je iznosio 173,4¹³⁸ doktora na 100.000 stanovnika, a iste godine u EU je iznosio 336,3.

Broj bolničkih kreveta na 100.000 stanovnika u 2010. godini je iznosio 352,7. U periodu 2007-2010 ovaj indikator bilježi blagi rast. U istom periodu broj bolničkih kreveta na 100.000 stanovnika u EU se smanjuje, a 2010. godine je iznosio 545,4.¹³⁹

Prosječna dužina boravka u bolnicama se često koristi kao indikator efikasnosti. Ako su svi ostali elementi jednaki, kraći ostanak će smanjiti troškove po otpustu i usmjeriti njegu bolesnika prema jeftinijoj varijanti liječenja. S druge strane, kratak ostanak može biti skuplji po danu, tj. može imati nepoželjan uticaj na zdravlje bolesnika, jer mu se smanjuje njega i oporavak. Ako ovo vodi većoj stopi ponovnog prijema pacijenta, troškovi liječenja mogu čak i narasti. Za BiH trenutno ne postoje podaci ponovnog prijema u bolnicama, ali postoje podaci o dužini boravka u bolnicama koje objavljuje Svjetska

zdravstvena organizacija. U 2013. godini prosječna dužina boravka u bolnicama je 7,4 dana i smanjuje se od 2007. godine kada je iznosila 9,4 dana. U EU prosječna dužina ostanaka u bolnicama je 8,1 dana u 2011. godini, a u Hrvatskoj 9,5 dana (2010. godina).¹⁴⁰

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije u BiH ima **jedna bolnica na 100.000 stanovnika** dok je u EU prosjek 2,6 bolnica na 100.000 stanovnika. Također, u BiH postoji 30 jedinica **primarne zdravstvene zaštite (PZZ) na 100.000 stanovnika** a npr. u Hrvatskoj postoji oko 73 jedinice PZZ na 100.000 stanovnika.

Sve ovo ukazuje na postojanje mogućnosti za otežan pristup PZZ kao i da se ovi kapaciteti trebaju unaprijediti. Pored toga i relativno mali broj doktora posebno specijalista, mogu biti uzrokom za duge liste čekanja, i za neadekvatnu zdravstvenu zaštitu odnosno za otežan pristup zdravstvenim uslugama.

Zdravstveni status i determinante zdravlja

Očekivani životni vijek pri rođenju (LE - Life expectancy)¹⁴¹ se povećava za oba spola.

¹⁴⁰ WHO Baza podataka

¹⁴¹ **Očekivani životni vijek** je osnovni indikator zdravlja stanovništva. Očekivani životni vijek predstavlja (u statističkom smislu) očekivani broj godina preostalog životnog vijeka u određenoj životnoj dobi. On prikazuje stvarnu situaciju mortaliteta u zemlji i kumulativni efekt faktora rizika, ozbiljnost bolesti i učinkovitost intervencija i liječenja.

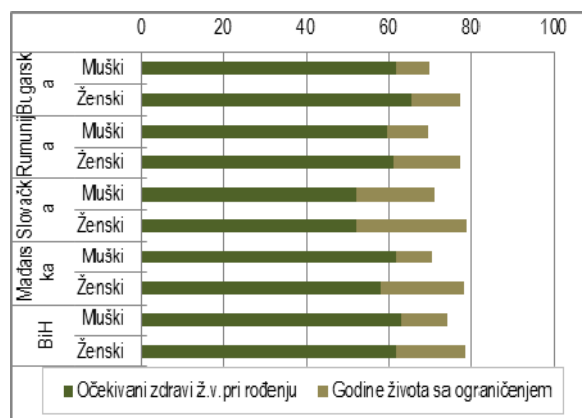
¹³⁸ Zadnje dostupan podataka WHO

¹³⁹ Zadnje dostupan podataka WHO

Očekivani životni vijek za žene je dostigao 79,0 godina, a za muškarce 74,22 godine. Razlika između očekivanog životnog vijeka za žene i muškarce iznosi 4,78 godina po rođenju. BiH se nalazi iznad EU4 prosjeka, u pogledu očekivanog životnog vijeka pri rođenju, a u periodu 2000-2011., povećao se za više godina nego EU4 prosjek. U poređenju s Hrvatskom i Makedonijom, BiH je bolje pozicionirana u pogledu očekivanog životnog vijeka za muškarce.

Očekivani životni vijek za žene u EU-27 je 82,4 godine i sadrži 20,4 godine života s ograničenjima koja mogu biti hronična bolest ili restrikcije u dnevnim aktivnostima koje vode ka potrebi za njegom ili asistencijom. To znači, da u prosjeku ženska osoba u Europskoj uniji živi 62 godine u dobrom zdravlju i 20 godina u pogoršanom zdravlju. **Očekivani životni vijek za muškarce** od 76,4 godine sastoji se od 61 godine u dobrom zdravlju i 15,5 godina u lošijem zdravlju.¹⁴² **Razlika** između očekivanog životnog vijeka i očekivanog zdravog životnog vijeka **za BiH** je 17 godina za žene i 11 godina za muškarce.

Grafikon 22: Očekivani zdravi životni vijek pri rođenju i godine života s ograničenjem, BiH i komparatori, 2009.

Izvor: Eurostat i WHO

Najčešći uzrok kardiovaskularnih oboljenja je nezdrav način života, a posebno konzumiranje duhana i cigareta. U BiH su **cijene alkoholnih pića i duhana u stalnom porastu**. Prema PAPD-u 2011, 67% stanovnika je izjavilo da je konzumiralo cigarete u posljednjih 7 dana i da su

u prosjeku potrošili oko 30 cigareta za sedam dana tj. da dnevno puše oko 4 cigarete. Konzumiranje cigareta je karakterističnije za muškarce (17,6%), nego za žene (11,3%).¹⁴³

Konferencija za oblast zdravstva u BiH je formirala Radnu grupu za prevenciju pušenja. U FBiH je usvojen Zakon o izmjenama Zakona o ograničenoj upotrebi duhanskih prerađevina¹⁴⁴, a u RS-u usvojen Zakon o zabrani prodaje i upotrebe duhanskih proizvoda licima mlađim od 18 godina.¹⁴⁵ Oba su zakona usklađena s Okvirnom konvencijom Svjetske zdravstvene organizacije o kontroli duhana.

Dio sredstava prikupljenih po osnovu akciza se još uvijek ne usmjerava u zdravstveni sektor. Entitetska ministarstva zdravstva su uputila inicijativu Vijeću ministara BiH za postizanje mogućih ušteda u zdravstvu, izmjenom režima korištenja sredstava prikupljenih po osnovu akciza na duhan i duhanske prerađevine, alkohol i alkoholna pića, pivo i vino i po osnovu poreza na dodanu vrijednost.

Mortalitet i morbiditet

Tokom 2013. u BiH su umrle 35.662 osobe¹⁴⁶, što je 155 osoba manje nego 2012. U 2013. umrlo je 18.217 muškaraca, 219 manje nego prethodne godine. Broj umrlih žena je u 2013. bio veći za 64 u odnosu na 2012. (17.445 vs 17.381).

Opća stopa mortaliteta u BiH u 2013. je iznosila 9,3 promila¹⁴⁷ – veća je od stope u 2006. kada je iznosila 8,6 na 1.000 stanovnika.¹⁴⁸ Prosječna standardizirana (SDR) stopa smrtnosti u BiH u 2011. za muškarce je iznosila 964/100.000 stanovnika, a za žene 671,5. Za razliku od opće stope mortaliteta standardizirana stopa smrtnosti je i međunarodno uporediva. U EU SDR za muškarce iznosi 749,5, a 456,2 za žene.

Poredeći 2007 i 2013 godinu došlo je do pada broja umrlih usljed oboljenja cirkulacijskog sistema (za 330 umrlih), a rasta usljed oboljenja

¹⁴³ WHO HFA, odnosi se na stanovništvo preko 15 godina

¹⁴⁴ Službene novine Federacije BiH, broj 50/11

¹⁴⁵ "Sl. glasnik RS" broj: 46/04, 74/04, 96/05 i 92/09

¹⁴⁶ Agencija za statistiku BiH, Demografija 2012

¹⁴⁷ Agencija za statistiku BiH, Demografija 2010.

¹⁴⁸ Agencija za statistiku BiH, Demografija 2006.

¹⁴² Razlika očekivanog životnog vijeka (LE) i očekivanog zdravog životnog vijeka (HALE) predstavlja značajno mjerilo učinkovitosti zdravstvenih usluga i dobiti stanovništva.

od malignih neoplazmi (793 umrlih). Prvi po redu uzrok smrti su kardiovaskularna oboljenja (**59% svih šifriranih uzroka smrti za žene i 49% za muškarce**). Drugi po redu uzrok smrti su neoplazme s udjelom od 18% za žene i 24% za muškarce. Oba uzroka smrti čine gotovo 75% svih uzroka smrti (20% usljed malignih neoplazmi i 52% usljed kardiovaskularnih oboljenja).¹⁴⁹

Prevelenca kancera u BiH iznosi 0,68% i ona je niža u odnosu na EU 28 (2,89%) i na Hrvatsku 1,1%

Prema podacima WHO u BiH je relativno niska incidenca (broj novozaraženih) **zaraženih HIV virusom**. U BiH u 2012 incidenca na HIV je iznosila 0,65 na 100.000 stanovnika, a u EU 28 5,82 na 100.000 stanovnika. Incidenca se povećavala u BiH u periodu 2007-2012, ali uzrok može da bude poboljšanje sistema evidentiranja i praćenja novozaraženih.

Prevelenca diabetisa melitusa u BiH iznosi 2,6% u 2012g. prema WHO. U EU iznosi 4,9%, Hrvatskoj 5,5% i Makedoniji 2,4%.

Preporuke za poboljšanje zdravstvene zaštite:

- Unaprijediti zdravstvenu statistiku: kontinuirano pratiti standardiziranu stopu smrtnosti, očekivani životni vijek i očekivani zdravi životni vijek, faktore rizika za zdravlje stanovništva
 - Provesti istraživanje radi utvrđivanja kvalitetnih i pouzdanih pokazatelja kojima bi se moglo pratiti zdravlje stanovništva s osvrtnom na socijalno ugrožene i ranjive grupe stanovništva
 - Proizvesti istraživanje o uzrocima smrti za dobnu grupu od 15. do 64. godine
 - Uključiti u nadzor i prevenciju HIV bolesti sve subjekte društva i poboljšati mjere ranog otkrivanja i liječenja oboljelih
 - Kontinuirano provoditi promociju i prevenciju zdravlja
 - Fokusirati zdravstvenu politiku na visoke stope mortaliteta radno sposobnog stanovništva, posebno muškaraca,
 - Uvesti nove metode plaćanja
 - Usmjeriti u zdravstveni sektor dio sredstava prikupljenih po osnovu akciza
- Razvijati akcije zdravstvene zaštite kroz politke i strategije koje rješavaju specifične potrebe muškaraca i žena i inkorporirati gender mainstreaming

¹⁴⁹DEP kalkulacije na osnovu Demografija 2013, Agencija za statistiku BiH